

VAKIF VE TOPLUM

MAYIS 2013 ■ SAYI 1

D O S Y A

Ş e h i r , M e d e n i y e t v e V a k ı f

Bülent Arınç'la Söyleşi ■ Zamanın Tanıkları Saat Kuleleri ■ Nerede O Eski Seyyar Satıcılar ■ Çengelhan Selimiye Camii ■ Anadolu Köprüleri ■ Rasim Özdenören ■ Hilmi Yavuz ■ Yardım Amaçlı Taşlar ■ Mardin

VAKIF^{VE}
TOPLUM

"Halka hizmet hakka hizmettir"

MAYIS 2013

Diyanet-Sen Adına Sahibi:

Mehmet BAYRAKTUTAR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Cebrail YAKIŞIR

Genel Yayın Koordinatörü

Recep EKMEKÇİ

Yayına Hazırlayan

Revasiye KARAARSLAN AYTEN

Yayın İdare Merkezi

GMK Bulvarı, Şehit Daniş

Tunalıgil Sk.

No: 3/10-11-12 Ankara

Tel: 0312 230 46 86

Faks: 0312 232 13 99

Büro Cell: 0533 657 70 21 - 22

www.diyamet-sen.org.tr

Yayın Periyodu: Yılda 1 sayı yayımlanır.

Yayın Türü: Yerel Süreli

Ücretsiz Dağıtılır.

06 Mayıs 2013

Baskı

Öncü Basımevi Basım

Yayım Tanıtım Ltd. Şti.

Kazım Karabekir Cad.

Ali Kabakçı İşhanı

No: 85/2 İskitler-Ankara

Tel: 0312 384 31 20

www.uncubasimevi.com

Vakıf ve Toplum Dergisi'nde yayınlanan yazılarda bilimsel amaçlarla (kaynak göstermek kaydı ile özetleme ve alıntı yapılabilir. Dergide yayınlanan yazı, şekil ve resimlerden yazarları, ilan ve reklamlardan firmaları sorumludur.

EDİTÖR

Prof. Dr. Abdülkadir Dündar
(Ankara Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Zülfikar Güngör
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Kurt
(Ankara Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdürrahman Acar
(Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakkı Acun
(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Yasin Aktay
(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Yrd. Doç. Mehmet Bayartan
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Bayraktar
(Yeditepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Yılmaz Can
(19 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin Çınar
(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Nihat Dalgın
(19 Mayıs Üniversitesi)

Doç. Dr. Nermin Şaman Doğan
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Kaya
(Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ejder Okumuş
(Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Özdemir
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet Yaman
(Akdeniz Üniversitesi)

Doç. Dr. Bahattin Yaman
(Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Nesimi Yazıcı
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa Yıldız
(Gazi Üniversitesi)

Mehmet Bayraktar
Diyanet-Sen Genel Başkanı

BASYAZI

"Halka hizmet hakka hizmettir"

Bilgi, insanoğlu ile birlikte var olan, toplumların gelişmesinde önemli rol oynayan bir faktördür. Günümüzde ise, güç, bilgiye sahip olmadan ziyade onu kullanabilme üzerinde odaklanmaktadır.

Çok hızlı gelişen ve değişen bilgiyi güncel tutabilmek ve takip edebilmek, sürekli kendini yenileyebilmek, bu bilgileri yeniden yapılandırmakla mümkündür.

Sendika gibi toplumsal örgütlenmelerde bilginin daha etkin kullanımı ancak eğitimle mümkündür.

Bilginin önemini özümseyen ve eğitimsiz ve bilgisiz bir sendikal mücadelenin olamayacağını benimseyen Diyanet-Sen sendikacılığın eğitime dayalı olarak kamu görevlilerince özümsemesi ve çalışanlara bilimin ışığında hizmet sunulmasının sağlanması amacıyla Diyanet-Sen Akademisini kurmuştur.

Diyanet-Sen ilk olarak Din ve Toplum Dergisi'ni yayın hayatına kazandırdı. Bilimsel ve akademik çevrelerde heyecanla karşılanan ve büyük başarı sağlayan Din ve Toplum Dergisi'nin ardından Diyanet-Sen Akademisi bilimsel ve akademik çalışmalar anlamında ikinci büyük adım olmuştur.

İlmi, bilimsel, akademik ve sosyal hayata katkı olarak sunulan Din ve Toplum Dergisi'nden sonra Diyanet-Sen Akademisi, sendikacılığın bilimsel okulunu kurmuştur.

Dini ve milli kültürümüzün temelini insanı esas alan medeniyet

anlayışımız oluşturmaktadır. "Halka hizmet hakka hizmettir", "Herşey insan için" düşünceleri ile şekillenen bu anlayış her alanda müesseseleşerek günümüze kadar intikal etmiştir.

Yaratandan ötürü yaratılanlara merhamet, şefkat ve sevginin, müesseseleşmiş şekli olan vakıflar, canını ve malını Allah için hibe edebilme, cenneti satın alabilme gayretidir.

Bu yüce ruhu devam ettiren ecdadımız Osmanlı'da da sayısız vakıflar kurulmuş, her biri infakın en güzel örneklerini vererek uzun asırlar boyunca sıcak bir ana kucağı olarak devam edegelmiştir. Onlar, yüzbinlerce vakıfla toplumu şefkat ve merhametle bir ağ gibi örmüşler ve adeta sarılmadık yara bırakmamışlardır.

Vakıf kültürünü zirveleştiren ecdadımız, camiler, çeşmeler, askeri kışlalar, hastahaneler, hatta içtiğimiz sular ve daha isimlerini sayamadığımız nice hayır müesseselerinin yanında yaralı kuşlara hasta hayvanlara bile el uzatmış onlar için tedavi merkezleri kurmuştur.

Diyanet-Sen bu defa ecdat mirası vakıf kültürümüzün günümüzde daha güzel anlaşılması, yaşatılması, yaygınlaştırılması ve gelecek nesillere aktarılması amacıyla "Vakıf ve Toplum" dergisini çıkarma kararı almıştır. Bilimsel ve akademik içerikli yeni dergimizin toplumumuza ve camiamıza hayırlı olmasını dilerim.

6

BÜLENT ARINÇ'LA
RÖPORTAJ

54

Hilmi YAVUZ
"Modernleşmedik
Oryantalistleştik"

64

Saatler
Zamanın Tanıkları
Saat Kuleleri

İÇİNDEKİLER

72

Prof. Dr. Hakkı ACUN
Yardım Amaçlı Taşlar

78

Koca Sinan'ın ustalık eseri
Bir mimari şaheser
Selimiye Camii

MAKALELER

14

Dini ve Sosyo-Kültürel Duyarlılıkların
Ortaçağ İslam Şehrine Yansımaları

26

İslam Şehri
Din, Medine Ve Medeniyet

30

Geleneksel Türk Şehir Sisteminde
Vakıfların Şehir Fonksiyonları
Açısından Değerlendirmesi

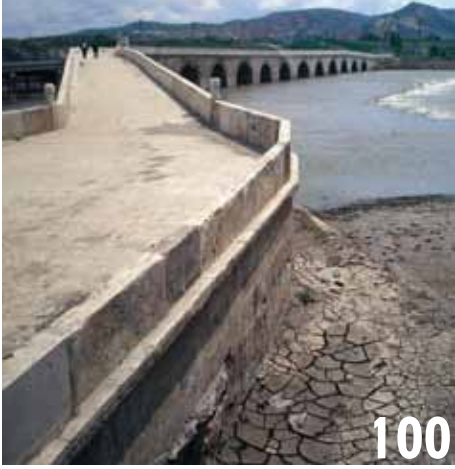
44

Geçmişten Günümüze
Vakıf Kurmak

50

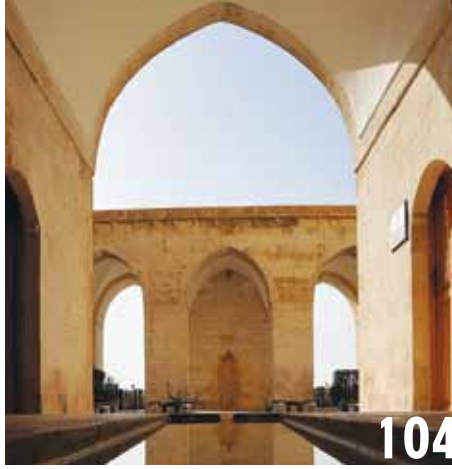
Şehir ve Vakıf

İÇİNDEKİLER

100

Anadolu Köprüleri
Sivas Eğri Köprü

104

MARDİN

HABERLER 110

Vakıflar Şubesi İlk Kongresini Gerçekleştirdi

Vakıflar Genel Müdürü Adnan Ertem'e Ziyaret

Vakıf Lojmanlarında Kalan Personelimiz Mağdur Edilemez

Vakıflar Ankara Bölge Üyelerimiz ile İstişare Toplantısı Yapıldı

Vakıflar Şube Üyelerimizle İstanbul ve Antalya Bölge Toplantılar Gerçekleştirildi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Nisan Ayı KİK Görüşmeleri Başladı

88

RASİM ÖZDENÖREN
"Mekan İnsana Davetiye Çıkarmalı"

94

NEREDE O ESKİ
SEYYAR SATICILAR

96

ÇENGELHAN

BÜLENT ARINÇ'LA

RÖPORTAJ

Ekrem ÖZDEMİR

"Vakıf bilincini artırarak vakıf ruhunu yaşatmak istiyoruz."

Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'la vakıf kültürümüz ve yapılan çalışmalar üzerine konuştuk.

Her yıl Mayıs ayının ikinci haftası Vakıflar Haftası olarak kutlanıyor. Vakıflar Genel Müdürlüğü, bu yıl Vakıflar Haftası için "Şehir ve Vakıf" konulu bir tema belirledi. "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın" şiarıyla, bir vakıf medeniyeti kurmuş, bu medeniyet üzerinden insanlık hizmetleri üretmiş bir toplumuz. Bu tarihe, bu kültüre sahip çıkmak isteyen ve bu alanda çıkan yeni bir dergi olmamız nedeniyle bu konuyu gündemimize aldık. Başbakan Yardımcısı Sayın Bülent Arınç'ın kapısını çaldık. Sağolsun, bizi kırmadı ve sorularımıza cevap verdi. İstifadenize sunuyoruz.

- Sayın Arınç, öncelikle bize zaman ayırdığınız için teşekkür ediyoruz. Bir vakıf medeniyeti olduğumuzu biliyoruz.

Son on yılda, vakıf kültürümüzü yaşatmak için yapılan çalışmaları ve gelinen noktayı öğrenebilir miyiz?

Ecdadımızın kurduğu vakıfları, vakfiyelerindeki amaçlarına uygun olarak yaşatmak, vakıf medeniyetini çağdaş bir anlayışla geleceğe taşımak için Vakıflar Genel Müdürlüğü çalışmalarını sürdürmektedir. Son 10 yılda restorasyondan hayır işlerine, üniversite kurmaktan kaçakçılıkla mücadeleye kadar birçok konuda başarılı işlere imza atmıştır. Hatta öyle ki, sadece 9 yılda ekonomiye 1.5 milyar dolar katkı sağlamıştır.

Genel Müdürlük, "yapım karşılığı kiralama", "restorasyon karşılığı kiralama" ya da "kat karşılığı inşaat" gibi seçeneklerle vakıf gayrimenkullerini değerlendirmektedir. Yapılan 2 milyon 600 bin TL'lik yatırım şimdiye kadar 65 binden fazla kişiye istihdam sağlamıştır. Bu ya-

Ecdadımızın kurduğu vakıfları, vakfiyelerindeki amaçlarına uygun olarak yaşatmak, vakıf medeniyetini çağdaş bir anlayışla geleceğe taşımak için Vakıflar Genel Müdürlüğü çalışmalarını sürdürmektedir

tırımlardan elde edilen gelirler ile yıllarca kaderine terk edilmiş yaklaşık 3750 vakıf eseri restore edilerek ayağa kaldırılmıştır. Sosyal güvencesi olmayan %40 ve üzeri engelli muhtaç vatandaşlar ile yetim çocuklardan 5 bin kişiye muhtaç aylığı bağlanmış ve bu yardımlar verilmeğe devam etmektedir.

Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilköğretim ve ortaöğretim okullarında öğrenim gören, ihtiyaç sahibi ailelerin çocuklarından 15 bin öğrenciye eğitim yardımı yapılmaktadır. 20 binden fazla aile, evlerine servis edilen, 15 kalemden oluşan kuru gıda yardımından faydalanmaktadır.

Binlerce yıl önce eğitim amacıyla kurulmuş vakıfların bugüne bıraktıkları mal varlıkları ile Bezm-i Alem Vakıf Üni-

versitesi ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi kurulmuştur. Bezm-i Alem Vakıf Üniversitesi Hastanesinde muhtaçlar tedavi edilmektedir.

Yapılan VAYS (Vakıf Arşiv Yönetim Sistemi) Projesi kapsamında Türkiye genelinde kayıtlarda vakıflara ait 10 milyon sayfa belgeye ait görüntüler mikrofilm ve dijital ortama aktarılmış, bunlardan vakfiye ve vakfiye yerine kaim belgelerin transkripsiyonu yapılmıştır.

Kaçakçılıkla Mücadele Bürosu kurularak, çalınan çini, şamdan, minber kapı, halı, Kabe örtüsü gibi yaklaşık 750 vakıf eseri yurt içi ve yurt dışında tespit ederek, ülkemize geri kazandırılmıştır. Depolarda bulunan halı, kilim, hat levha, Kâbe örtüsü, el yazması Kur'an-ı Kerim gibi eserler, konservasyonları ve tadilat-

ları yapılarak Türkiye genelinde açılan 7 vakıf müzesinde sergilenmeye başlanmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yer alan vakıf kültür varlıklarının restorasyonlarının sağlanmasından, yok olanlarının yeniden inşa edilmesine kadar sınır ötesinde de faaliyetlerini sürdürmektedir.

Vakıflara ilişkin tüm uluslararası konular, ilgili uluslararası kurum, kuruluş ve devletlerle diplomatik çerçevede işbirliği sağlanmakta, Avrupa Birliği projeleri yürütülmekte, uluslararası toplantı ve organizasyonlar düzenlenmektedir.

-Vakıf eserlerinin kamulaştırılması çalışmalarını hakkında bilgi verir misiniz?

2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun, Kamulaştırma ile ilgili 15. Maddesinin (b) Bendinde "Menşei Vakıf olup da çeşitli sebeplerle kısmen veya tamamen gerçek ve tüzel kişilerin mülkiyetine geçen korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ve bunların koruma alanlarının kamulaştırılmaları, Vakıflar Genel Müdürlüğüne yapılır. Bu amaçla Vakıflar Genel Müdürlüğü bütçesine yeteri kadar ödenek konur." ifadesi vardır. Ayrıca, 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu 53. Maddesinde belirtildiği üzere, Vakıflar Genel Müdürlüğüne vakıf eski eserlerinin kamulaştırılması görevi verilmiştir.

Buna göre, Vakıflar Genel Müdürlüğü vakıf kökenli olan ancak vakıf mülkiyetinden çıkmış eski eserleri tekrar vakfa kazandırmak için kamulaştırma yapmaktadır. Eski eserlerinin çevresini açmak, restorasyonlar sırasında eseri sağlamlaştırmak gibi bazı nedenlerle eski eserlerin koruma alanlarına giren parsellerde de kamulaştırma yapılmaktadır.

Kamulaştırma çalışmaları Vakıflar Bölge Müdürlüklerince hazırlanan dö-kümanlar ışığında alınan ilgili Koruma

Kurulu Kararı ve gerektiğinde alınan Vakıflar Meclisi Kararı doğrultusunda yürütülmektedir.

-Balkanlar başta olmak üzere dünyanın dört bir yanında, vakıf eserlerimiz restore ediliyor. Bu çalışmaların ne gibi geri dönüşümleri oluyor ve ülkemizin vizyon ve misyonuna ne tür katkılar sunuyor?

20.02.2008 tarihinde 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile Vakıflar Genel Müdürlüğüne yurt dışındaki taşınır ve taşınmaz vakıf kültür varlıklarının tespiti, envanterinin çıkarılması, tescili, mülhak ve mazbut vakıflara ait olanların korunması, onarımı, restorasyonu, ihyası ile

gerektiğinde yeniden inşası ve amaçlarına uygun işlevsellik kazandırılması için yapılacak çalışmaların yürütülmesi görevi verilmiş ve kanuna dayanarak çalışmalarına başlamıştır.

Türk kültürünün korunması ve yayılması amaçlanarak Bosna-Hersek, Saraybosna'da bulunan İsa Bey Hamamının aslına uygun olarak bakım, onarım, restorasyon ve konservasyonunun yapılması konusunda Genel Müdürlüğümüz ile Bosna-Hersek İslam Birliği Saraybosna Vakıflar Müdürlüğü arasında işbirliği protokolü 09.12.2011 tarihinde imzalanmıştır. İsa Bey Hamamının Koruma Kurulu onaylı projeleri doğrul-

tusunda uygulamaya yönelik ihalesi yapılmış ve yüklenici firma ile 07.03.2013 tarihinde sözleşme imzalanarak restorasyon çalışmalarına başlanılmıştır.

Türkiye'nin kültürel, tarihi ve turistik potansiyelinin tanıtılması, genişletilmesi, Türk kültürünün korunması yaşatılması amaçlanarak Makedonya, Manastırda bulunan Haydar Kadı Camiinin aslına uygun olarak rölöve, restitüsyon, rekonstrüksiyon, restorasyon, statik ve tesisat (elektrik ve/veya makine) projelerinin hazırlanması konusunda Genel Müdürlüğümüz ile Makedonya Cumhuriyeti Kültür Varlıkları Ulusal Konservasyon Merkezi arasında 05/12/2012 tari-

hinde bir işbirliği protokolü imzalanarak proje çalışmalarına başlanılmıştır. 2013 yılı içerisinde onarım ihalesi yapılarak harap vaziyetteki 16. yy. Osmanlı Camisi Manastırda bulunan Müslümanların hizmetine açılacaktır.

Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Lefkoşa'da Dükkanlar Önü Camii'nin Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon, Statik ve Elektrik projelerinin temini için ihale yapılmış ve ihale üzerinde kalan yükleniciye 28/12/2012 tarihinde yer teslimi yapılarak proje çalışmalarına başlanılmıştır. Projelerin tamamlanması akabinde 2013 yılı içe-

risinde uygulama ihalesi de yapılarak restorasyon çalışmalarına başlanacaktır.

Başta Balkanlar olmak üzere Türk ve /veya Müslüman halkı bulunan dünyanın bir çok ülkesinde faaliyet gösteren Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının özellikle Osmanlı yapılarının ayağa kaldırılması için yürüttüğü restorasyon çalışmalarında Vakıflar Genel Müdürlüğü uzman teknik personeli ile teknik destek sağlamış ve sağlamaya da devam etmektedir.

-Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün restorasyon çalışmalarında, "Vakfiyede nasıl öngörülmüşse eserin fonksiyonu o ol-

Başta Balkanlar olmak üzere Türk ve /veya Müslüman halkı bulunan dünyanın bir çok ülkesinde faaliyet gösteren Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının özellikle Osmanlı yapılarının ayağa kaldırılması için yürüttüğü restorasyon çalışmalarında Vakıflar Genel Müdürlüğü uzman teknik personeli ile teknik destek sağlamış ve sağlamaya da devam etmektedir.

malı.” prensibiyle hareket etmesi ne gibi sonuçlar doğuruyor? Fonksiyonel anlamda modernizasyonun sıkıntıları nelerdir?

Vakıflar Genel Müdürlüğünün denetiminde olan ve ibadet yeri olarak kullanılan vakıf kültür varlığı camiler ve mescitlerde bu fonksiyonlar eskiden olduğu gibi devam etmekte, ancak bazılarında zaman zaman kapasite sıkıntısı yaşanabilmektedir. Hanlar, arastalar, dükkânlar ve hamamlar ise; fonksiyonunu yitirmemekle beraber bu fonksiyonlara ilişkin çağdaş mekân gereksinimlerinin değişmesi neticesinde ya çok kısıtlı kullanım imkânı sunmakta, ya da kullanı-

lamamaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğünün denetiminde olan diğer kültür varlıkları (kervansaraylar, medreseler, hanegahlar, mektepler, tekke ve zaviyeler vb.) ise ne yazık ki günümüzde fonksiyonunu yitirmiştir.

Fonksiyonunu devam ettiren vakıf kültür varlıklarının (cami ve mescitler) orijinaline zarar vermemek için olduğu gibi korunması, artan gereksinimlerin ise günümüz koşullarıyla ilgili kurum tarafından başka mekânlarda (yeni inşa edilen camilerde) karşılanması Kurumumuzun temel yaklaşım biçimidir. Fonksiyonu kısmen devam eden han, hamam, arasta ve dükkânlarda ise buldukları yerin ihtiyacına göre aynı fonksiyon devam ettirilebilmekte veya eserin görünümüne ve strüktürüne en az müdahale gerektirecek farklı bir fonksiyon verilmektedir. Örneğin, çevresindeki kültürel yapının veya fiziksel yakın çevredeki fonksiyonların değişmesi neticesinde hamam olarak işletilmesi artık mümkün olmayan bir vakıf kültür varlığının yine çevrenin ihtiyacı gözetilerek sanat galerisi, müze vb. fonksiyonlara dönüştürülmesi gibi... İşlevini tümüyle yitiren vakıf kültür varlıklarında da mümkün olduğu ölçüde orijinaline ve/veya vakfiyesinde özgülünen amaca yakın bir fonksiyon verilmektedir. Örneğin, hayrat yapılardan medreselerin eğitim amaçlı kullanımlara (el sanatları kursları vb.) tahsis edilmesi, akar vasıflı yapılardan kervansarayların otel olarak dönüştürülmesi, tekkelerin kültür ve sanat merkezine çevrilmesi gibi...

Fonksiyonel anlamdaki modernizasyonlarda, çağdaş konfor anlayışının gerekleri olan aydınlatma, mekanik tesisat ve iklimlendirme (ısıtma-soğutma ve havalandırma), sıhhi tesisat, güvenlik ve diğer tesisatların (güvenlik, komünikasyon, vb.) kültür varlığı esere yüklenmeleri birer zaruret olmaktadır. Bu uygulamaların tamamı özel uzmanlık ve

titiz bir çalışma gerektirmektedir. Ancak yüklenicilerin seçiminde sınıflandırma sistemi olmaması dolayısıyla bazı restorasyon/renovasyon (aslına uygun onarım/yeniden işlevlendirme) işlerinin yeterince ehil olmayan firmalara ihale edilmek mecburiyetinde kalınması ve iş sürelerinin çoğu zaman yetersiz olması nedeniyle uygulama sırasında zaman zaman yanlış müdahalelerle karşılaşmaktadır. Bu uygulama hataları özverili ve sınırlı sayıdaki teknik yetkililerimiz tarafından mümkün olduğunca sıkı kontrol edilerek en aza indirilmeye çalışılmaktadır.

-Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kurulan, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi ile T.C. Bezmialem Vakıf Üniversitesinin kuruluş amacı nedir? Bugünkü durumları nelerdir. Yarınlar için beklentileri nedir?

Sultan II. Mahmut' un hanımı, Sultan Abdülmecid' in annesi Bezm-i Alem Valide Sultan 1800'lü yıllarda kendisine ait zeytinlikleri vakfederek Vakıf Gureba Hastanesi'ni kurmuştur. 14 adet vakfiyesi bulunan Bezm-i Alem Valide Sultan'ın vakıf kuruluşunda şart koştuğu birinci konu sağlık, ikinci konu ise eğitimidir.

Bu çerçevede Vakıflar Genel Müdürlüğü 200 yıl sonra vakfiyedeki hayır şartını gerçekleştirerek Bezm-i Alem Vakıf Üniversitesi'ni kurmuştur. Üniversitede Tıp, Diş Hekimliği, Eczacılık, Sağlık Bilimleri ve Eğitim Fakültelerinin yanı sıra Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Adli Bilimler Enstitüsü de yer almaktadır.

Üniversite, Sağlık ve Eğitim alanında, eğitim, araştırma ve hizmetleri ile ülkemiz ve dünyada referans kabul edilen, mensubu olmaktan övünç duyulan lider bir üniversite olmayı hedeflemektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kurdu-

ğu diğer bir vakıf üniversite ise Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'dir. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, eğitim amacı taşıyan Fatih Sultan Mehmet Han, Sinan Ağa Bin Abdurrahman, Nurbanu Valide Sultan, Hatice Sultan ve Abdullah oğlu Hacı Abdülaziz Ağa vakıfları adına kurulmuştur.

Bünyesinde Mühendislik, Mimarlık, Edebiyat, Güzel Sanatlar Fakülteleri ile Güzel Sanatlar Meslek Yüksek Okulu, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Medeniyetler İttifakı Enstitüsü bulunmaktadır Eğitim dün-

yasında kendine açtığı yolda ulusal ve uluslararası eğitim ve araştırma ağlarından en verimli şekilde yararlanarak ülkemizin nitelikli insan gücünü artırma çabası içerisinde öğrencilerine önderlik etmek, medeniyet değerlerimiz ışığında bilim dünyasına önemli katkılar sağlamayı amaçlamaktadır.

-Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 2010-2014 Stratejik Planındaki önemli hedeflerden biri de, "vakıf bilincini oluşturmak ve vakıf ruhunu yaşatmak." Toplumsal anlamda, bu hedefin neresindeyiz? Eksiklerimiz nelerdir?

Yüzyıllardır milletimizin hizmetinde olan Vakıfların kurucularını şükranla anarak ruhlarını şâd etmek, temelinde hayır duygusu ve insanlık sevgisi yatan vakfı kadirşinas halkımıza tanıtarak, Vakıf yolu ile yapılan hizmetlere destek sağlamak, kamu hizmetlerine katkıda bulunacak yeni vakıfların kurulmasını teşvik etmek, Ata yâdigârı Vakıf âbide ve eski eserlerle Vakıf gayrimenkûlleri itinalı bir şekilde koruyup gelecek nesillere intikalini sağlamanın millî ve kutsal bir görev olduğunu telkin etmek ama-

cı ile her yıl Mayıs Ayının ikinci haftası "Vakıf Haftası" olarak kutlanmaktadır.

"Toplumda Vakıf Bilincini Artırarak Vakıf Ruhunu Yaymak" amacını gerçekleştirmek için, Vakıf Haftası boyunca, yurt dışında; seminerler, sempozyumlar, konferanslar, toplantılar, sergiler düzenlenmektedir. Lise ve üniversite öğrencileri arasında kompozisyon, makale, hat, ebru, fotoğraf vb. yarışmalar düzenlenmektedir.

Müzecilik çalışmaları ve çeşitli yayınlar ile yukarıda belirtilen amaca ulaşma

yönünde gayret gösterilmektedir. İlki 1938 yılında yayımlanan Vakıflar Dergisi hakemli olup, 38 sayıya ulaşmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü bu çerçevede Türkçe, İngilizce ve Arapça broşürler de dahil olmak üzere çok sayıda tanıtıcı yayın yapmakta ve ülke genelinde dağıtımını yapmaktadır. Bunlardan şahsen beni en çok etkileyen, "Tarihte İlginç Vakıflar" adlı kitaptır.

Vakıf bilincini gelecek nesillere aktarmak amacı ile yapılanlar elbette yeterli değildir. Bu konuda Milli Eğitim Bakanlı-

ğı, Üniversiteler, TRT ve Sivil Toplum Kuruluşları ile daha sıkı işbirliği yapılabilir. Medyanın daha etkin kullanılması gibi yollar kullanılabilir.

"Toplumda Vakıf Bilincini Artırarak Vakıf Ruhunu Yaymak" amacına ulaşmak, sürekli bir eylem olup, gayretlerimiz devam etmektedir.

-Sayın Arınç, çok teşekkür ediyoruz.

Ben teşekkür ederim. Derginizin çalışmalarında başarılar diliyorum.

DİNİ VE SOSYO-KÜLTÜREL
DUYARLILIKLARIN ORTAÇAĞ İSLAM
ŞEHRİNE YANSIMALARI

Prof. Dr. Yılmaz Can
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

İslamiyet'in doğuşu ve yayılmasıyla birlikte İslam hakimiyetine giren topraklarda hızlı bir şehirleşme faaliyetinin cereyan ettiği, daha önce çadır altında yaşayan Bedevî Araplar'ın çoğunun kısa süre içinde yerleşik hayata geçtikleri görülmektedir. Müslümanların böylesine hızlı bir şekilde şehirler kurup yerleşik hayata geçmelerinin siyasî, askerî, ekonomik, dinî ve kültürel pek çok sebebi vardır. Fethedilen bölgeyi elde tutmak, oraya hükmetmek, askerî ikmal noktaları tesis etmek, vergi ve ganimetleri toplamak için fethedilen topraklar üzerinde şehirler kurmak gerekmiştir. Bunların yanında İslam'ı bütün boyutlarıyla yaşayabilmek, öğrenebilmek ve öğretebilmek için de belirli iskan yerlerine ihtiyaç duyulmuş olmalıdır¹.

Erken dönem İslâm şehirlerinde kentsel yapıyı düzenleyen günümüzdeki belediyeler benzeri kurumlar mevcut değildir². Hisbe teşkilatının ve bu kurumun muhtesip ismiyle bilinen yetkilisinin imar işleriyle ilgilendiği bilinmekle birlikte, bu kişinin ve kurumunun asıl

görevinin genel anlamda çirkin ve kötü işleri engellemek, güzel ve iyi işleri teşvik etmek olduğu ve daha çok şehirlerdeki ticarî hayatı denetlediği, imar işleriyle de ek bir görev olarak ilgilendiği anlaşılmaktadır³. Dolayısıyla bir tespit olarak belirtmek gerekirse, erken dönem İslâm şehirlerinde, Cuma camii ile darü'l-imanın konumu ve kabilelerin oturacağı bölgelerin tespit ve tayininde, halife, vali gibi iktidar sahiplerinin bazı müdahaleleri⁴ söz konusu olmakla birlikte, kentsel dokuyu belirleyen asıl etken faktör, şehir halkının talep ve tercihleri olmuştur. Hal böyle olunca, bireylerin ve mensup oldukları grupların dinî, sosyal ve kültürel hassasiyetleri ile kentsel yapının vazgeçilmez gerekleri, İslâm şehrinin fizikî yapısını birlikte tayin etmişlerdir.

Ortaçağ İslam şehirlerinin ekseriyetine hakim olan şehircilik anlayışının karakteristik özelliklerini şöylece sıralamak mümkündür. Şehrin merkezinde her zaman en büyük Cuma camii yer almaktadır. Onun yanında ilk dönemlerde daha yaygın olmak kaydıyla darü'l-ima-

ra bulunmaktadır. Cami ve darü'l-ima-rayı bir meydan kuşatmaktadır. Şehir merkezinin yakın çevresi, kendi içinde ihtisaslaşmış çarşılar şeklinde karşımıza çıkan ticarî faaliyetlere ayrılmıştır. Halkın ikametine ayrılmış mahalleler ise çarşılarla kuşatılmış bu merkezî bölgenin dışında konumlanmışlardır. Şehir merkezinden etrafa yani ikamet bölgelerine doğru ışınsal formda bir ana-yol şebekesi dağılmaktadır. Anayollara bağlanan tali yollar ve onlara bağlanan çıkmaz sokaklar tıpkı bir ağaç görünümündedir. İkamet bölgelerinde şehir içi yollar, kenarlarına çekilmiş yüksek ve çıplak avlu duvarlarıyla yalıtılmış⁵, sadece ulaşım imkanı sunan bir vasıtaya dönüştürülerek, adeta hayatın dışında tutulmuştur. Avlulu ev fazlaca benimsenmiş yaygın konut tipidir.

Şehir Merkezi

Ortaçağ İslam şehrinin merkezinde her zaman Cuma camii yer almaktadır. Özellikle ilk dönemlerde Cuma caminin yanında yer alan ikinci önemli mimari unsur darü'l-imara (hükümet konağı) dır.

Cuma Camii: Cuma namazına yüklenen büyük önem ve bu namazın bir belde ya da şehirde yalnız bir yerde kılınması keyfiyeti⁶, Cuma camiini İslâm şehir dokusunda belirleyici bir unsur haline getirmiştir. İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in şahsında ortaya çıkan imam=hükümdar olgusu ve buna bağlı olarak Cuma camiinin üstlendiği siyasî misyon da⁷, İslâm şehrinde Cuma camiinin önemini artıran ilâve bir faktör olmuştur.

Kanaatimiz odur ki, İslâm'ın ilk yıllarında Cuma namazının bir belde ya da şehirde yalnız bir yerde kılınması zorunluluğu, tabii olarak Cuma camiinin şehrin merkezinde konumlanması sonucunu doğurmuştur. Zira takdir edileceği üzere, bir şehirde, makul ve adil bir ölçü ile halkın en kolay şekilde toplanabileceği yer şehir merkezidir⁸. Fikhî anlamda bir zorunluluk arzetmemekle birlikte, vakit namazlarının topluca kılınmasının tavsiye edilmiş olması nedeniyle, şehrin mahallelerinde mahalle mescitleri kurulmuştur. Bu mescitler de yine aynı gerekçelerle mahallelerin merkezinde yer almışlardır. Gerek şehir merkezindeki Cuma camiinin, gerekse mahalle merkezlerinde konumlanmış mescitlerin önlerinde cemaatin namaz öncesi ve sonrasında kullanımı için meydanlar düzenlenmiştir⁹.

Cemaatle namaz kılınırken, ön safta namaza durmanın teşvik edilmiş olması¹⁰, ilk dönemlerde camilerinin planlama olarak, daha çok enine gelişmiş bir düzenlemeyi tercih etmelerine vesile olmuştur¹¹. Ayrıca Hz. Muhammed tarafından kurulan Mescidü'n-Nebi'nin formunun, daha sonra inşa edilen camilerde, Peygamberin sünnetine uyma adına, form ve misyon olarak örnek alındığını ve bu tutumun da erken dönem cami mimarisini etkileyen önemli bir faktör olduğunu belirtmek isteriz.

Darü'l-İmara: Erken dönem İslâm toplumunda din işleriyle devlet işlerinin tek elden yürütülmüş olması, devlet başkanı ile valilerin oturduğu darü'l-ımaranın şehir merkezini oluşturan Cuma camiinin yanı başında konumlanmasına sebep olmuştur. Bilindiği üzere, İslam Peygamberi Hz. Muhammed Medine'ye hicret sonrasında, kendisine inananlarla birlikte devletini kurmuştur. Toplumuna hem dinî, hem de siyasî önderlik yapmıştır. İki farklı misyonu üstlenmesi sebebiyle O'nun Medine'de oturduğu ev ile cemaatına imamlık yaptığı cami yan yana inşa edilmiştir¹². Erken dönem İslâm kent dokusunun bu iki önemli unsurunu, Hz. Muhammed'den sonra da aynı gerekçelerle, pek çok İslâm şehrinde yan yana konumlanmış olarak bulmak mümkündür¹³. Devlet başkanı/vali=imam olgusundan kaynaklanan bu birliktelik, zamanla fonksiyonelliği ve güvenliği önemseyen bir tasarıma da ulaşmış görünmektedir. Örneğin Basra'da, Cuma camiinin kiblesi tarafına alınan ve camiye bitişik olarak inşa edilen darü'l-ımaradan, caminin kible cephesinde açılan küçük özel bir kapı vasıtasıyla, devlet başkanı ya da valinin kolay ve güvenli bir şekilde camiye girişi sağlanmıştır¹⁴.

Özellikle Emeviler döneminin ortalarından itibaren darü'l-ımaranın zaman zaman caminin yanından ayrıldığı gözlenmektedir¹⁵. Fetihler sonucu ulaşılan zenginlikle, Bizans ve İran topraklarında karşılaşılan seviyesi yüksek mimariyle yarışma çabası¹⁶, yönetici kadrolarda İslâmî hassasiyetlerin zayıflayıp eğlence ve işret alemlerinin yaygınlaşması¹⁷, darü'l-ımaranın Cuma camii yanından alınarak halkın gözetiminden, nüfuzundan uzak noktalara, çöldeki vahalara taşınması sonucunu doğurmuş olmalıdır. Darü'l-ımaranın Cuma camiinin yanından alınarak çöllere taşınmasında, Arap idarecilerin geçmiş kültürlerinde var olan bedevî yaşam tarzına özlem duymalarının da önemli payı olduğu ifade edilmektedir¹⁸.

İlk zamanlarda darü'l-imaraya bağlı divanlar ile beytül-mal, emirlik hamamı ve hapishane gibi mimarî unsurların da, darü'l-imara ile birlikte cami etrafında konumlandığını görüyoruz¹⁹. Bir süre sonra bu birlikteliğe hastane, han, medrese, kütüphane ve imaret gibi yeni unsurlar da katılacaklardır. Birlikteliğin vazgeçilmez unsuru Cuma camiidir. Caminin yanına diğer unsurlardan bir ya da bir kaçının katılımıyla külliye teşkil edilmiştir. Külliye kent hayatının odak noktalarıdır. Dinî, sosyal ve iktisadî nitelikli bu yapılar insana hizmet için inşa edilmişlerdir. Müslümanları, bu yapıları inşa etmeye sevk eden başlıca sâik, Allah rızasını kazanmak, hayırda, iyilikte yarışmaktır.

Ticarî Bölge (Çarşılar)

Cuma caminin yakın çevresi çarşılarla kuşatılmıştır. Konum bakımından, Cuma camii ile çarşılar arasında istisna kabul etmeyen bir birliktelik, bir beraberlik söz konusudur²⁰. Camiye gelen cemaatin potansiyel müşteri olarak düşünülmesi, bu konumlanmanın en önemli etkeni olmalıdır. Caminin yer aldığı şehir merkezinin sunduğu ulaşım kolaylığı ile güvenlik duygusunu da ilâve etkenler arasında saymak mümkündür.

İslâm şehirde ticaret ve çarşılar çok önemli bir yere sahiptir. Kanaatimiz odur ki, İslâm şehirde ticaretin öne çıkmasının ve cami-çarşı ilişkisinin bazı özel sebepleri de vardır. Bilindiği üzere, İslâm'ın ilk muhatabı olan Hicaz Arapları İslâm öncesi dönemlerden beri ticarî faaliyetlerle yakından ilgilidirler. Bunun yanında erken dönem İslâm coğrafyası da ticari yollar üzerinde bulunmaktadır²¹. Bunlara ilâveten, ticaret, İslamiyet ve din büyüklerinin nezdinde itibarlı bir yere sahiptir. Örneğin dinî naslarda faiz reddedilirken, ticaret meşru önemli bir iş kolu olarak vasıflandırılmaktadır²². Ayrıca bilindiği gibi, Hz. Muhammed'in

eşi Hz. Hatice, Hz. Ebubekir, Hz. Osman ve daha pek çok önemli şahsiyet, seçkin Müslüman ticaretle uğraşmışlardır²³.

Öte yandan İslâm şehirlerinde çok belirgin bir özellik olarak öne çıkan cami+çarşı beraberliği dinî bir boyuta da sahip görünmektedir. Örneğin bazı İslam uleması, Cuma namazının kılınabileceği yerleşim birimini izah ederken, o yerde temel ihtiyaçların karşılanabilmesini, yani ticaret yapıyor olmasını zorunlu görmektedir²⁴.

Şehir İçi Yol Düzeni

İslam şehirlerinde genel olarak, merkezini caminin teşkil ettiği ışınsal formda bir ana yol ağı ortaya konmuştur. Kanaatimize göre, bu durum son derece tabii bir olgudur. Anlaşıldığı üzere, İslam şehirlerinde kabile, ırk ve din farklılığına dayanan fizikî bir bölünme söz konusudur. Yani aynı kabileye veya ırka mensup kişiler, kendilerine ait belirli bir mahallede ikamet etmektedirler²⁵. İşte İslam şehirde mukim bu farklı grupların, kendilerini caminin teşkil ettiği şehir merkezine ulaştıran özel bir yola sahip olma isteği, temayülü, tabii olarak camide odaklaşan, ışınsal formda bir yol şebekesinin yaratılması sonucunu hazırlamış olmalıdır. Nitekim bazıları İslam şehirlerindeki ışınsal ana yol formunun varlık sebebini sosyal yapıya daha doğru bir ifadeyle kabile=mahalle olgusuna bağlamaktadır²⁶. Anayollardan ayrılan tali yollar tıpkı bir ağacın dalları gibi ikamet bölgelerinin ulaşımını sağlamaktadır²⁷. Her anayol tali kollarıyla birlikte şehrin bir bölgesinde konumlanmış belirli bir kabile ya da kabile grubuna hizmet etmektedir.

İslam şehirlerinin yol düzeninde dik-kati çeken en belirgin özellik, çıkmaz sokakların çokluğu. A. Raymond'un tespitine göre, Osmanlı döneminde İslam şehirlerinden Fes'de çıkmaz sokak-

lar toplam yol uzunluğunun %52.4'ünü, Cezayir'de %45.7'sini, Kahire'de %46.8'ini, Şam'da ise %43.1'ini teşkil etmektedir²⁸. Pek çok araştırmacının belirttiği gibi, çıkmaz sokağın oluşumunu besleyen iki önemli faktör söz konusu olup, bunlar, kendi içinde alt gruplarına ayrılarak karşımıza çıkan kabilecilik anlayışı ile daha çok İslamiyet'ten kaynaklanan, kadına bağlı özel hayatın, aile hayatının gizliliği demek olan mahremiyet anlayışıdır²⁹. Belirli bir sokak üzerinde oturan aile grubu, asabî duygular yanında mahremiyet anlayışından da beslenen dürtülerle, sokağı ucundan kapatarak yabancıların kendi ikamet bölgelerine girişini önlemeyi düşünmüş ve böylece ikamet mahallerini güvenli ve kendilerine ait kılmaya çalışmıştır.

Çıkmaz sokaklar merkezî bölgeye nazaran daha ziyade ikamet bölgelerinde yoğunlaşmaktadır³⁰. Bunun sebebini anlamak kolaydır. Çünkü çıkmaz sokağın oluşumunda etkili olan asabiyet duygusu ile mahremiyet anlayışı, şehrin herkese açık merkezî bölgesinden daha çok, özel hayatın yaşandığı ikamet bölgelerinde söz konusudur.

İkamet bölgelerinde cadde ve sokakların kenarları binaların cepheleriyle değil, üzerinde sadece dış kapının yer aldığı avlu duvarlarıyla belirlenmiştir. Sokak, kenarlarına çekilmiş yüksek ve çıplak avlu duvarlarıyla adeta yalıtılmış, özel hayatın dışında tutulmuştur³¹.

İslam şehrinde cadde ve sokak, sadece geçiş imkânı veren bir yol olarak düşünülmüş olup³², genellikle dar tutulmuştur³³. Nitekim İslam Peygamberi Hz. Muhammed ve daha sonraki İslam fakihleri, yollara iki yüklü devenin çarpışmadan geçebileceği kadar bir genişlik verilmesini istemişlerdir. Söz konusu bu genişlik ise 7 zira (yak. 3.5 m.) dir³⁴.

Cadde ve sokaklar arasında, geniş-

lik bakımından çok belirgin bir hiyerarşi söz konusudur. Kufe'de ilk yıllarda şehir içi yolların sırasıyla 50 veya 40, 30, 20 ve 7, Basra'da ise 50, 20, ve 7 zira genişliğinde yapıldığı nakledilmektedir³⁵. Yine Fustat'ta şehir içi yollar genişliklerine göre şari, harat, darb ve zुकak diye isimlendirilmişlerdir³⁶. Ana yollardan ayrılan sokak, sokakçık ve çıkmazlar tıpkı bir ağaç görünümündedir³⁷. İslam şehirlerinde görülen bu belirgin yol hiyerarşisinin sebebi, şehir halkının kabilelere, kabilelerin de kendi içinde küçülen ve büyüyen aile gruplarına ayrılmış olmasıdır. Bu sosyal yapının sonucu, küçük gruplara hizmet eden yollar dar, büyük gruplara hizmet eden yollar ise geniş yapılmıştır. Yani yolun genişliği, hizmet ettiği grubun büyüklüğüne, küçüklüğüne paralel olarak değişmektedir. Nitekim K. Yasufumi de, İslam şehirlerinde görülen bu ağaca benzer yol sisteminin, toplumun sosyal yapısıyla ilgili olduğunu belirtmektedir³⁸.

Erken dönem İslâm şehrinde, cadde ve sokaklar üzerinde kurulmuş kapılardan söz edilmektedir³⁹. Bu kapıların hiç kuşkusuz öncelikli olarak güvenliği temine hizmet ettiği akla düşmektedir. Bununla beraber özellikle ikamet bölgelerinde yer alan sokak kapılarını, güvenliği teminin ötesinde kabilecilik ve mahremiyet anlayışı kaynaklı, ikamet mahallinin hususiliğini azamiye çıkarma gayretinin bir yansıması olarak da görmek mümkündür.

İkâmet Bölgeleri

Mahalle: Ortaçağ İslam şehri kendi içinde küçük birimlere, mahallelere bölünmüştür. Şehrin her mahallesinde bir kabile ya da birbiriyle akraba kabile grubu ikamet etmektedir⁴⁰. Fetihlerle birlikte farklı din ve ırklara mensup toplulukların da İslam toplumuna dahil olması, şehirlerde gördüğümüz kabile=mahalle esasına dayanan ayırıma, farklı din ve

ırk ayırımını da ilâve ettirmiştir. İlk dönemlerde Kûfe, Vasıt, Medine, Halep, Şam, Kudüs ve Kahire gibi şehirlerde, Hristiyanlar ve Yahudiler ayrı mahallelerde ikamet etmektedirler⁴¹. Müslüman olmakla birlikte farklı etnik bir kimliğe sahip gruplar da ayrı mahallelerde iskan edilmiştir. Örneğin Humus'ta mahallelerden biri Türkmen Mahallesi diye anılmakta ve orada sadece Türkmenler oturmaktadır⁴². Samarra şehrinin Kerh bölgesi de Türklerin iskanı için ayrılmıştır⁴³. İslam inancı içinde görülen mezheb temelli farklılıklar da mahalle tanziminde etkili olmuş görünmektedir. Nişabur'da şehirde ikamet eden Hanefî ve Şâfiî nüfusun birbirine karşı korkunç bir bağnazlık içinde bulunmasından ötürü, adı geçen mezhebî gruplar şehrin batı tarafında yer alan Menâşek ve Hîre mahallelerinde ayrı ayrı iskan edilmişlerdir⁴⁴.

Şehirlerin mahallelere bölünmesi hiç kuşkusuz sadece İslam şehirlerine has bir özellik olmayıp bütün şehirlerde görülen bir durumdur. Ancak Erken dönem İslam şehrinde mahallelere bölünme olgusu, idarî anlamda bir bölünmenin ötesinde fizikî bir boyuta da sahiptir. Başka bir ifadeyle Erken dönem İslam şehrinde mahalleler fizikî bakımdan birbirinden ayrılmış üniteler olarak karşımıza çıkmaktadırlar⁴⁵. Ortaçağ İslam şehrinin tasvir edenler, duvarlarla çevrilmiş mahallelerden ve bu mahalleleri geceleyin dışarıya kapatan kapı sistemlerinden bahsetmektedirler⁴⁶.

Erken dönem İslam şehrinin fizikî anlamda mahallelere bölünmesinin elbette bazı sebepleri vardır. Konu ile ilgilenenlerin ortak kanaati odur ki, bu durumu yaratan en etken faktör, İslam toplumunda görülen güçlü kabile kültürü ile etnik ve dinî farklılıklardır. İslam toplumunun sosyal ve dinî yapısında görülen farklılıklar kentsel dokuya yansıtılmıştır⁴⁷.

Müslümanlar tarafından kurulan Basra, Kufe, Fustat ve Kayravan gibi ordugah şehirlerde, kabilelerin yerleşeceği yerlerin tespiti konusunda kabileler arasındaki güç ve statü farklılığına dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Dört şehirde de iktidar sahibi, güçlü kabile ya da sosyal grup, cami yakınında veya şehrin en canlı, hareketli caddesi üzerinde yerleşmişlerdir. Örneğin Basra'da Ehlü'l-Aliyye ya da Ehlü'l-Hicaz diye bilinen grup caminin yakınında ve cami ile mirbad arasında⁴⁸, Kufe'de Kureyş kabilesi cami civarında⁴⁹, Fustat'ta ise Ensar ve Muhacirun'dan oluşan ve Ehlü'r-Raye isimli seçkin grup caminin hemen yakınında meskundurlar⁵⁰. Kayravan'da da Kureyş kabilesinin caminin yakınında, kuzey tarafta ikamet ettiği bilinmektedir⁵¹.

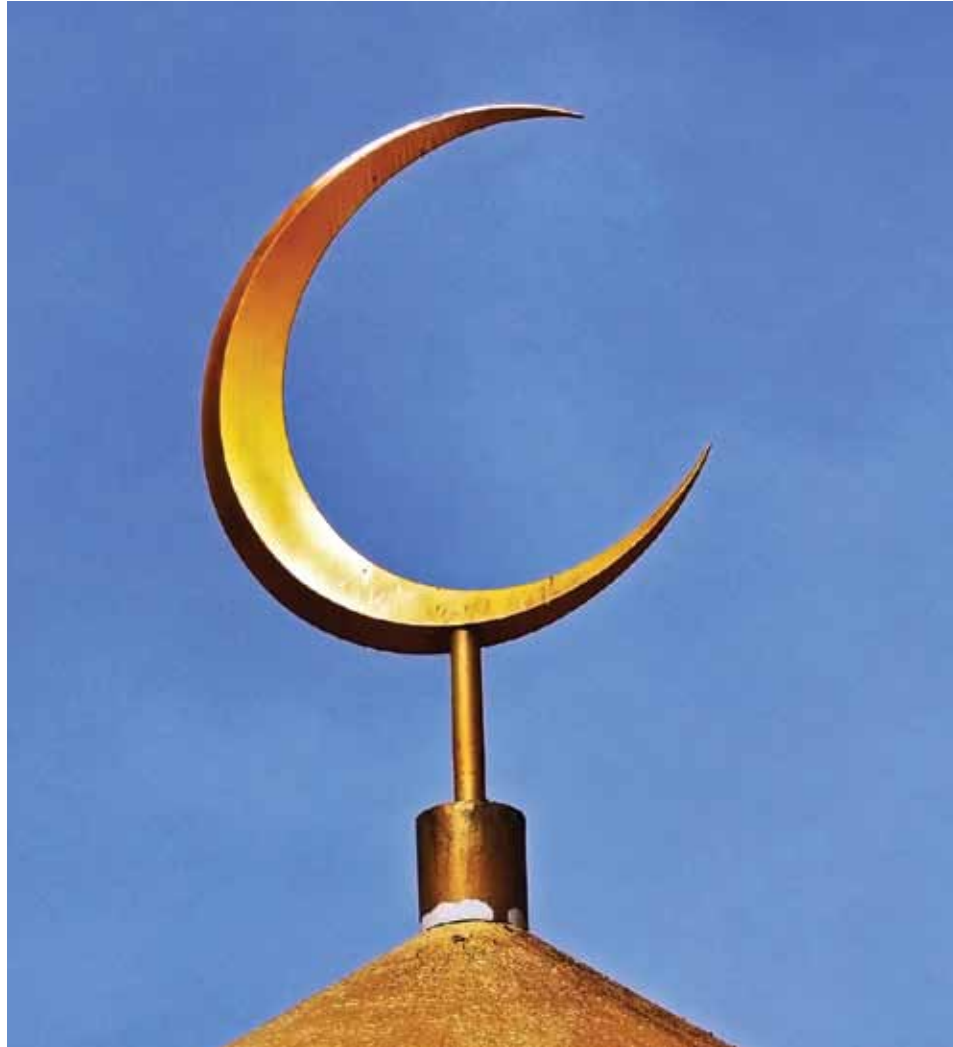
Bahsi geçen ordugah şehirlerin merkezî bölgelerinde daha kuruluş aşamasında, bölge fatihi komutanlar tarafından önemli şahsiyetlere konut yapımı için özel iktalar tahsis edilmiştir. Şehrin kuruluşu tamamlandıktan sonra bile, o şehre yerleşmek isteyen önemli şahsiyetlerin veya idarecilerin merkezî bölgede konut inşa etmelerine müsaade edilmiştir⁵². Kısacası toplum içinde kazanılmış üstünlük, önemlilik kentsel dokuya imtiyaz olarak yansımıştır.

Konut: Mimari form bakımından Erken dönem İslam şehirlerinde avlulu ve avlusuz olmak üzere iki tip konut bulunduğu ve bu iki gruptan avlulu evin asıl yaygın konut tipini teşkil ettiği görülmektedir⁵³. Avlulu ev formu, esasen çok eskilerden beri Akdeniz, Eski Doğu, Antik Batı, Orta Asya ve muhtemelen Arap Yarımadası'nda da bilinen bir tasarımdır⁵⁴. Ancak öyle anlaşılıyor ki, İslâmiyet'le birlikte erken dönem İslâm toplumu bu ev formunu, İslâm'ın arzuladığı hayat tarzına uygun düşen bir düzenleme olarak algılamış ve severek benimsemiştir⁵⁵.

İslâmiyet'in yayılması ve özümsemişliğiyle birlikte avlulu ev tipinin de yaygınlaştığı, zaman içinde Müslümanların bu ev tipine çok fazla rağbet ettiği dikkate alınırca, avlulu ev tipiyle İslâm'ın getirdiği hayat anlayışı arasında bir ilişki kurulduğu söylenebilir. Bilindiği üzere İslâmî hayat telakkisinde, kadının belirli kişiler dışındaki erkeklerle bir arada bulunması, ev içindeki kıyafetiyle sokağa çıkması, ailenin özel hayatına başkalarının nüfuz etmesi veya ailenin özel hayatının başkalarına teşhir edilmesi meşru sayılmamış, hoş görülmemiştir⁵⁶. Bu bağlamda avlulu ev formunun, sokaktan tecrit edilmiş avlusuyla, aile bireylerine, yabancı kimselerin gözetiminden uzak, güvenli, rahat ve özel bir

hayat imkanı sunduğunu düşünmek mümkündür. Avlulu ev formu bir yandan avlusuyla aile bireylerine sokağı aratmayacak açık bir alan sağlarken, diğer yandan eve misafir kabul edildiğinde aile bireylerine özellikle de kadınlara özel hayatlarını yabancı gözlerden gizleme imkanı vermektedir.

Mahremiyet anlayışı ile avlulu ev formu arasında kurulmuş olumlu ilişki, bizim konut mimarimizde de etkili olmuş ve ecdadımız evlerinde, bu gün hâlâ Anadolu'muzun pek çok köşesinde örneklerini görebileceğimiz, haremlik ve selamlık denilen gerektiğinde birbirinden ayrılabilen mekanlar oluşturmuşlardır. Eve kabul edilen misafir-

ler selamlık kısmında ağırlandı, ev halkının özellikle kadınların rahatsız edici gözlerden uzak olarak hayatlarını sürdürdükleri mekanlar haremlik diye isimlendirilmiştir.

Avlulu ev formunun, mahremiyet anlayışıyla kurulmuş olumlu ilişkinin yanında, avlu etrafında sıralanmış çok sayıda oda ile erken dönem İslam toplumunda yaygın büyük, geniş aile modeline de uygun düştüğü belirtilmekte ve bu hususun benimsenmeyi kuvvetlendirdiği ifade edilmektedir⁵⁷. Zira bu ev tipi, avlu etrafına dizilmiş müstakil odalar sayesinde, birkaç evli çiftin birlikte bulunduğu kalabalık bir aileye, aile içi mahremiyet ihlal edilmeksizin bir arada ikamet imkanı sağlamaktadır.

Bazılarına göre ise avlulu ev formu, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in

Medine'de kurulmuş olan evinin formundan esinlenmiştir. Yani Mescidü'n-Nebi avlulu ev formuna örneklik etmiş, Müslümanlar Hz. Muhammed'in yaşamını örnek aldıkları gibi, evinin formunu da örnek almışlardır⁵⁸. K.A.C. Creswell, Mescidü'n-Nebi'nin formuyla ilgili olarak, avlu etrafına odaların dizilmesi şeklindeki yapı tarzının, Arabistan'a ait bir gelenek olduğunu, hatta günümüzde bile Arabistan, Suriye ve Mezopotamya'nın fakir yörelerinde bu tarzın hâlâ yaşatıldığını belirtmektedir⁵⁹.

Erken dönem Müslümanlarının komşu mahremiyetini ihlale imkan vermemek için, evlerini çok katlı yapmaktan kaçındıkları, hatta çatı ve pencere gibi unsurları da komşu mahremiyetini etkilemeyecek şekilde düzenledikleri bilinmektedir⁶⁰. Bir haberde, Kûfe'de

muhtesibin minareye çıkan müezzine, evlerin avlusunda cereyan eden özel hayatı gözetleyebileceği endişesiyle, ezan okurken gözlerini kapama zorunluluğu getirdiği beyan edilmektedir⁶¹.

Kaynaklarda zikredilen bir başka haberde ise, ikamet bölgelerinde mahremiyeti korumak adına, bir sokak üzerinde yer alan evlerin, sokağa açılan hane kapılarının karşılıklı olarak birbirine bakmamasına dikkat edildiği, bu hassasiyeti dikkate almayan evlerin ise şikâyet halinde yıktırıldığı belirtilmektedir⁶².

Ortaçağ İslam şehirlerinde konutları, mimarî ve tezyinî özellikleri ile boyutları bakımından birkaç gruba ayırmak mümkündür. Konutların boyutlarının ve konfora ilişkin donanımlarının, içinde oturan bireylerin statülerine bağlı olarak değişiklik arzettiği gözlenmektedir. Sıradan halkın

oturduğu genellikle avlulu ev modeli en yaygın konut grubunu teşkil etmektedir. Zengin ya da seçkin bireylere ait "dâr" isimli konutlar da çoğu kere tasarım olarak avlulu olmakla birlikte, boyutları itibarıyla daha büyük ve biraz da lüks yapılmış evlerdir. Yöneticilere ait "kasır" denilen saraylar ise en geniş ve en lüks konut tipi olarak karşımıza çıkmaktadır⁶³.

Söz konusu konutların kent dokusu üzerindeki konumları da içinde oturanlara bağlı olarak şekillenmiştir. Yöneticilere ait kasırlar değişik telakkilere bağlı olarak şehirlerin muhtelif yerlerinde konumlanırken, seçkin ya da zengin kişilere ait dârların daha çok, şehrin merkezini teşkil eden Cuma camininin etrafında veya şehrin önemli cadde ve meydanları civarında yer aldıkları anlaşılmaktadır⁶⁴.

Ortaçağ İslam şehrinde Antik Batı şehrinde olduğu gibi şehrin önemli yerlerinde dikilmiş heykel ve anıtlara rastlamak mümkün değildir. Bu durumun sebebini anlamak kolaydır. Bilindiği üzere, putperest din anlayışını yıkıp yerine tevhid inancını ikame etmeye çalışan İslamiyet, put objesi olmuş heykel ve anıta karşı olumsuz bir tavır almıştır. Bu olumsuz tavrın İslam sanatında da yansımaları olmuş ve tasvir İslam mimarisinde ve İslam şehrinde pek yer bulamamıştır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, İslam toplumunda mevcut dinî ve sosyo-kültürel hassasiyetler, İslam sanatını, İslam mimarisini ve İslam şehrinin fazlasıyla etkilemiştir. Zira düşün, fikir ve mana dünyamız ile mekan ve çevre tasarımı arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Birey ve toplumlar düşünce, fikir ve inançlarını, âlem ve varlık tasavvurlarını, yaşam felsefelerini, hatta hayallerini içinde yaşadıkları mekanlara ve şehirlere işlerler, yansıtırlar. Bu sebeple mana dünyamızda yaşanan değişimleri, kırılmaları veya çatışmaları sanatımız, mimarimiz ve şehirlerimiz üzerinden okumak da mümkündür.

Dipnotlar

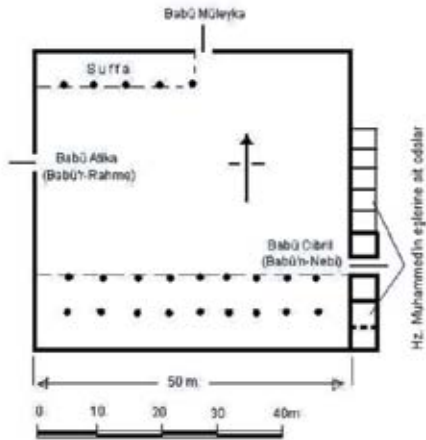
- 1 G. E. Von Grunebaum. 'The Structure of the Muslim Town', *Islam, Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition*, 1955, Vol. LVII, No 2, s.141; R. Hassan, 'The Nature of Islamic Urbanization: a Historical Perspective', *Ekistics*, 1971, Vol. XXXI, Number 182, s.61-62; G. Marçais, 'L Urbanisme Musluman', *Mélanges d'Historie et Archéologie de l'Occident Musluman*, Alger 1957, Vol. II, s.219
- 2 A. Raymond, *Grandes Villes d'Arabes a l'Epoque Ottomane*, Paris 1985, s.119; S. M. Stern, 'The Constitution of the Islamic City', *The Islamic City*, Ed., A. H. Hourani-S. M. Stern, Oxford 1970, s. 30; K.Goş, 'İslam Şehrinin Yeniden Planlanması', *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı, Bildiriler*, İstanbul 1985, s. 51; G. Marçais, 'La Conception des Villes Dans l' Islam', *Revue d'Alger*, 1945, s. 532
- 3 Y. Z. Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, Ankara 1975, s.51-52, 77-78 vd.; R. Levy, 'Muhtesip', *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1979, C. 8, s. 532-533
- 4 Ahmed b. Yahya, *Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân*, (Çev. M. Fayda), İstanbul, 1982, s.394, 396, 491, 501; Muhammed b. Cerir, *Taberî, Tarihu'l-Ümem ve'l-Muluk*, Beyrut 1987, C.II, s.479; Ahmed b. Ali, *Makrizî, Kitabü'l-Mevaiz ve'l-İtibar bi Zikri'l-Hitati ve'l-Asar*, Beyrut Tarihsiz, C.I, s.297; Y. Can, *İslam Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, Ankara 1995, s.50-51, 63, 71
- 5 S. Haslul, 'Arap-İslam Şehirlerinin Fiziksel Çevresinin Dönüşümünde Dinsel Kuralların Rolü', *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı, Bildiriler*, İstanbul 1985, s.97; J. Hidenobu, 'Microcosm of the Family Around, The Courtyard', *Urbanism in Islam, The Proceedings of the International Conference on Urbanism in Islam*, Tokyo 1989, Vol.II, s.396; M. J. Daunton, 'The Social Meaning of Space: The City in the West and Islam', *Urbanism in Islam, The Proceedings of the International Conference on Urbanism in Islam*, Tokyo 1989, Vol. I, s.27
- 6 Bu şart, zamanla şehirlerin fazlaca büyümesi ve buna bağlı olarak tüm cemaati bir camide toplanmanın zorluğu karşısında yumuşatılmış ve bir şehirde birden çok camide Cuma namazı kılınmasına cevaz verilmiştir. Bkz. V. Zuhayli, *İslam Fikih Ansiklopedisi*, (Çev. Komisyon), İstanbul 1994, C.2, s.381-385; Komisyon, *TDV İlmihal*, İstanbul 1988, C. I, s.296-297.
- 7 M. Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, (Çev. İ.S.Sırma), İstanbul 1981, s.56, 64-88; J. Sauvaget, *La Mosquée Omeyyade de Medine*, Paris 1957, s. 122-125; N. Çam 'İslam'da Bazı Fikhi Meselelerin ve Mezheplerin Türk Cami Mimarisine Tesiri', *Vakıflar Dergisi*, 1988, Sayı 20, s.377-378; Y. Can, 'Cuma Mescidi-Darü'l-İmara İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme', *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, Sayı 8, s. 128
- 8 nsanlık tarihi boyunca, sadece cami değil, başka dinlere ait mabetlerin de genellikle yerleşim birimlerinin merkezinde konumlandıkları görülmektedir. Bkz. A. E. Egli, *Şehirciliğin ve Memleket Planlamasının Esasları*, Ankara 1957, s.200
- 9 Can, *İslam Şehirlerinin ...*, s.55, 65, 77, 112
- 10 Zeynüddin Ahmed b. Ahmed, Zebidi, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (Çev. A. Naim-K. Miras) Ankara 1980, 2, s.575
- 11 Genel bir eğilim olarak camiler enine gelişmiş bir formu tercih ederken, Hıristiyan mabedi kiliseler, o dinin ayin icra düzenine bağlı olarak, boyuna gelişmiş bir mekan düzenlemesine sahip olmuşlardır. Bkz.Y. Demiriz, 'Erken İslam Sanatı', <http://www.istanbul.edu.tr/Bolumler/guzelsanat/islamsanati.htm>, s.1; Çam, 'İslam'da Bazı Fikhi...' s. 375
- 12 Muhammed b. Sad, İbn Sad, *Tabakâtü'l-Küb-râ*, Beyrut,Tarihsiz, C.I, s.240, 499-500; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *İbnü'l-Esir*, *İslam Tarihi*, (Çev. A. Ağırakça-A. Özeydin ve Diğerleri), İstanbul 1985, C. II, s.109; Nureddin Ali b. Abdullah, *Samhudi, Hülasatü'l-Vefa*, Medine H. 1285, 131-145; K. A. C. Creswell, *Early Muslim Architecture Umayyads Early Abbassids and Tulunids*, Oxford 1969, Vol., I, s. 7-9
- 13 Ayrıntılı bilgi için bkz.Can,'Cuma Camii-Darü'l-İmara...'; Can, *İslam Şehirlerinin...*, s.45, 56, 65, 72, 76, 80, 103-112
- 14 Belâzurî, s. 499-500; Salih Ahmet Ali, *Hitatü'l-Basra ve Mıntikatühâ*, Bağdat 1986, s. 66-67
- 15 Can, 'Cuma Camii-Darü'l-İmara...' , s.127-128
- 16 N. Çam, *İslamda Sanat Resim ve Mimari*, Ankara 1994, s.171; O. Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu*, (Çev. N. Yavuz), İstanbul 1988, s.68; A.E. Beksaç, 'F. Sanat/Emeviler', *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, C.11, s. 106; İ. Aycan, 'B. Musiki', İ. Aycan ve Diğerleri, *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, Ankara 2003, s.114; J. Pedersen, 'Mescid', *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul. 1993, C. 8, s. 24
- 17 Aycan, s.111; M. M. Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kufe*, Ankara 2001, s. 311-318; P. K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. S. Tuğ), İstanbul 1980, C.2, s.358
- 18 Grabar, s.111-112, 117-118; L.V.Vaglieri, 'Rasid Halifeler ve Emevi Halifeleri' (Çev. İ. Kutluer) *İslam Tarihi*, Ed. P.M. Holt-B.Lewis-A.K.S. Lambton, İstanbul, 1997, C. I, s. 112; Beksaç, s.105; Marçais, 'La Conception...' , s.527
- 19 Belazuri, s.498; E. Reitemeyer, *Die Stadtegründungen der Araber im Islam*, Munich 1912, s.105; M. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (Çev. S. Tuğ), İstanbul 1980, C.II, s.1121; Taberî, II, s.479-480; Ali, s. 57,75; Raymond, s.301; Raitcheutch, s.19
- 20 Can, *İslam Şehirlerinin ...*, s.123-133. Bu konuda geniş bilgi için bkz. A. T. Yüksel, *İslamın İlk Döneminde Ticarî Hayat*, İstanbul 1999
- 21 N. Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliyye Çağı*, Ankara, 1982, s.112, 152-157;

- B. Lewis, Tarihte Araplar, (Çev.H.D.Yıldız), İstanbul 1979, s.17-34; Hamidullah, İslam Peygamberi, I, s. 999-1014
- 22 Kuran 2/275; Zebidi, 6, s.336-350, 369-371
- 23 Abdülmelik b.Hişam, İbn Hişam, Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi (Çev. H. Ege), İstanbul 1985, C. I, s.250; H. İ. Hasan, Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, (Çev. İ. Yiğit ve S. Gümüş) İstanbul 1985, C.I, s.100, 266; Çağatay, s.154-157
- 24 Zebidi, 3, s.44-45
- 25 Can, İslam Şehirlerinin..., s. 133-136,
- 26 R. Stewig, İstanbulda Çıkmaz Sokak ve Gecekondu Meselesi, (Çev. R.Turfan-M.Ş.Yazman), İstanbul 1966, s.9; H.Djait, Al-Kufa, Paris 1986, s.90-91; K.Yasufumi, "Street Networks and Open Space in Islamic Cities", Urbanism in Islam, The Proceedings of the International Conference on Urbanism in Islam, Tokyo 1989, Vol. I, s.317
- 27 Can, İslam Şehirlerinin..., s. 122, s.197'de şek. 22, s.199'da şek. 24, s.237'de şek. 60
- 28 Raymond, s.186
- 29 Raymond, s.185; Yasufumi, s. 317; Stewig, s.8
- 30 Örneğin Cezayir'de çıkmaz sokaklar, şehir merkezinde toplam yol uzunluğunun % 24.5'ini, ikamet bölgelerinde ise %59.9'unu teşkil etmektedir. Bkz. Raymond, s.186
- 31 Haslul, s.97; Hidenobu, s.396; D. Chevallier, "Sang des Villes, Sang des Peuples", La Ville Arabe Dans l'İslam, Ed., D. Chevallier-A. Bouhdiba, Tunis, 1982, s.544; R. Berardi, "Signification du Plan Ancien de la Ville Arabe", La Ville Arabe Dans l'İslam, Ed. D.Chevallier-A.Bouhdiba, Tunis 1982, s.181
- 32 Marçais, "L'Urbanisme...", s. 227; Raymond, s.214; J.L.Abu-Lughod, "What is Islamic About a City? Some Comparative Reflections", Urbanism in Islam, The Proceedings of the International Conference on Urbanism in Islam, Tokyo 1989, Vol. I, s.203-204
- 33 İ.M.Lapidus, "Traditional Muslim Cities: Structure and Change", From Madina to Metropolis, Ed., L. C. Brown, Princeton-New Jersey 1973, s.2; Marçais, "L'Urbanisme...", s.227; D.-J. Sourdel, La Civilisation de l'İslam Classique, Paris 1968, s.397; Raymond, s. 214; Goş, s.51
- 34 Zebidi, 7, s.413; Raymond, s.214; B. S. Hakim, Arabic-Islamic Cities : Building and Planning Principles, London 1986, s.20-21, 24
- 35 Ali, s.115; L. Massignon, Explication de Plan de Basra", Opera Minora, Beyrouth 1963, Tome III, s.58; O. N. Ergin, Mecelle-i Umûr-i Belediye, İstanbul 1922, C.I, s.202; Taberî, II, s.479; Ahmed b. Ebû Yakûb, Yakubî, Les Pays, (Çev. G. Wiet), Caire 1937, s.145; L. Massignon, Explication de Plan de Kufa", Opera Minora, Beyrouth 1963, Tome III, s.45
- 36 A. Gabriel-A. Bahgat Bey, Les Fouilles d'al-Foustat, Paris 1921, s.33
- 37 R. Berardi, "Espace et Ville en Pays d'İslam", L'Espace Social de La Ville Arabe, Ed. D. Chevallier, Paris 1979, s.102; Raymond, s.135; Yasufumi, s.315-316; Can, İslam Şehirlerinin..., s.237'de şek. 60
- 38 Yasufumi, s.317
- 39 Gabriel-Bahgat Bey, s.33-34; Berardi, "Signification...", s.169, 183; Ali, s.117
- 40 Geniş bilgi için bkz. Can, İslam Şehirlerinin..., s. 36, 40, 54, 64, 71, 80, 133-136
- 41 Hamidullah, İslam Peygamberi, II, s.1138-1139; Söylemez, ... Kufe, s.61; Massignon, "...Kufa", s.50; Raymond, s.283, 291, 295-296; M.M. Söylemez, İslam Şehirleri, İstanbul 2011, s.47, 65-66, 220-228
- 42 E. Çakar, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Humus Şehri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, XIII/2 2003, s.387
- 43 Yakubî, s.49-50, 55; W. Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, (İzâh düzeltme ve ilâvelerle Çev. M. F. Köprülü), Ankara 1963, s.111
- 44 İ. Pırlanta, Fethinden Samaniler Dönemi Sonuna Kadar Nişabur, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2010, s.139
- 45 Taberî, II, s.479-480; Reitemeyer, s.104; M. Raitcheutch, Le Caire, Caire 1971, s.18; M. Cezar, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul 1977, s.89
- 46 Raymond, s.135; Cezar, s.90; Marçais, "La Conception...", s.532; Berardi, "Espace et Ville...", s.110; R. Hassan, "Islam and Urbanization in the Medieval Middle-East", Ekistics, 1972, Vol. XXXIII, Number 195, s.110; Haslul, s.97
- 47 D. Kuban, Türk ve İslam Sanatı Üzerine Dene-meler, İstanbul 1995, s.166; Haslul, s.97-98; D. Chevallier, "La Ville Arabe: Notre Vision Historique", L'Espace Social de la Ville Arabe, Ed. D.Chevallier, Paris 1979, s.11; M. Cezar, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul 1977, s.89
- 48 Massignon, "...Basra", s. 59; Ali, s.82
- 49 Söylemez, ... Kufe, s.126
- 50 Ebû'l-Kasım Muhammed, İbn Havkal, Configuration de la Terre, (Çev. J. H. Kramer-G. Wiet), Paris 1964, C.I, s.144; Makrizî, I, s.297; Gabriel-Bahgat Bey, s. 18; Reitemeyer, s. 103
- 51 Şihâbuddîn Yakût b. Abdullah, Yakût, Mu'cemü'l-Buldân, Beyrut 1957, C.IV, s.421; Reitemeyer, s.120; M. Talbi, "Al-Kayrawan", Encyclopédie de l'İslam, Paris 1978, Tome IV, s.860
- 52 Belâzurî, s.396; Söylemez, ...Kufe, s.53
- 53 Chevallier, "Sang des Villes...", s.544; Berardi, "Espace et Ville...", s.107; Haslul, s.97; Hassan, "Islam and Urbanization", s.110; Raymond, s.306; Hidenobu, s.395-398
- 54 E. Wirth "Villes İslamiques, Villes Arabes, Villes Orientales ? Une Problematique Face au Changement", La Ville Arabe Dans l'İslam, Ed., D. Chevallier-A. Bouhdiba, Tunis 1982, s. 196; A. Akarca, Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri-I Şehir ve Savunması, Ankara 1972, s.28; İ.H.Bayhan, Şehir Planlaması, İstanbul 1969, s.30,33; Raymond, s.276, 306; Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, s.48
- 55 Raymond, s.272, 276; Hidenobu, s.395; K. Yagi-H. Talai, "Integrated Spatial Systems of Urban Dwellings in Islamic Old Cities", Urbanism in Islam, The Proceedings of the International Conference on Urbanism in Islam, Tokyo 1989, Vol. III, s. 536; A. Dhina, Cites Musulmanes d'Orient et d'Occident, Alger 1986, s.6
- 56 Yusuf Kardavî, İslam'da Helal ve Haram, (Çev. M. Varlı), İstanbul 1974, s.218-220; TDV İlmihal, II, s.132-133, 197
- 57 Creswell, I, s.7; Söylemez, ...Kufe, s.86 not 432
- 58 A.A.İsmail, "Bölgesel Denge ve İç Oluşum Bakımından Arap ve İslam Kenti", İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı, Bildiriler, İstanbul 1985, s. 94-95
- 59 Creswell, I, s.7
- 60 Raitcheutch, s.18; Grunebaum, s.148
- 61 Söylemez, ...Kufe, s.86
- 62 Grunebaum, s.148; Hassan, "Islam and Urbanization", s.110; Söylemez, ...Kufe, s.86-87
- 63 Can, İslam Şehirlerinin..., s.137-142
- 64 Can, İslam Şehirlerinin..., s. 60, 68, 141-142; Reitemeyer, s.103

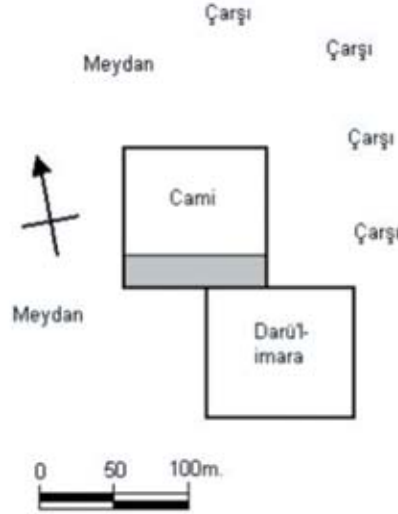
1

Mescidü'n-Nebi ve Hz. Muhammed'in eşlerine ait odalar
(Y. Can, İslamın Üç Kutsal Mabedi)

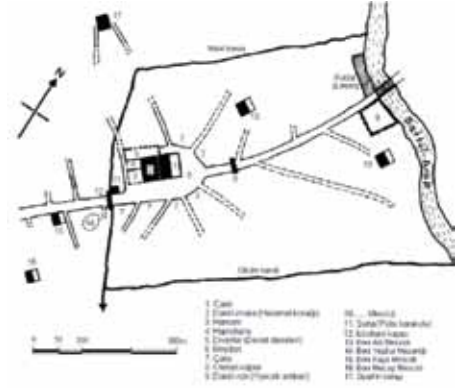
2

Küfe Camii ve Darü'l-İmarası
(H. Djait, Al-Kufa)

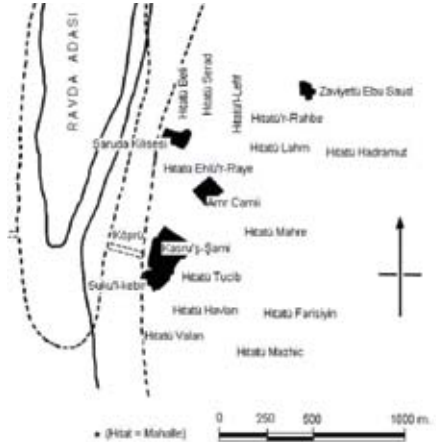
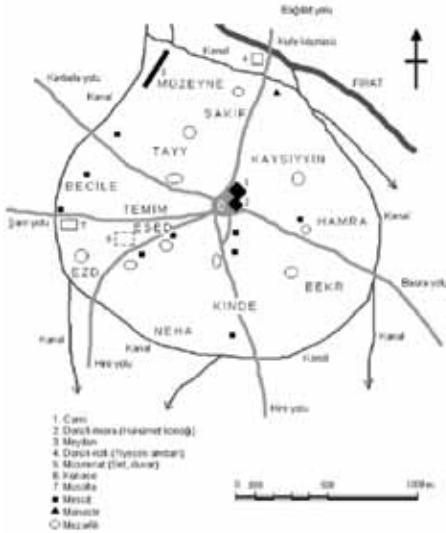

3

H. I-II./M.VII-VIII. yüzyıllarda
Basra şehir merkezi
(Y.Can, İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı)

ÇİZİMLER VE PLANLAR

1

H.I-III./M.VII-IX. yüzyıllarda Küfe
(L. Massignon, "Explication du Plan de Kufa", Opera Minora III)

2

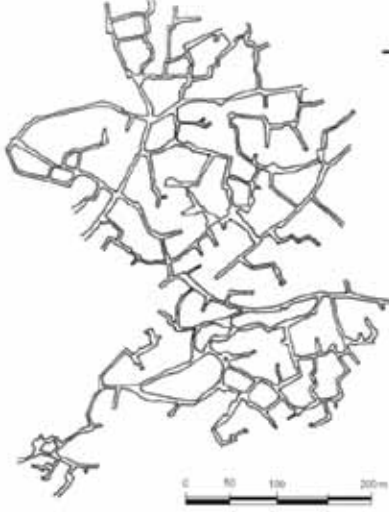
H.I-IV./M.VII-X. yüzyıllarda Basra
(L. Massignon, "Explication du Plan de Basra", Opera Minora III)

3

İlk yıllarda Fustat
(M. Raitcheutch, Le Caire)

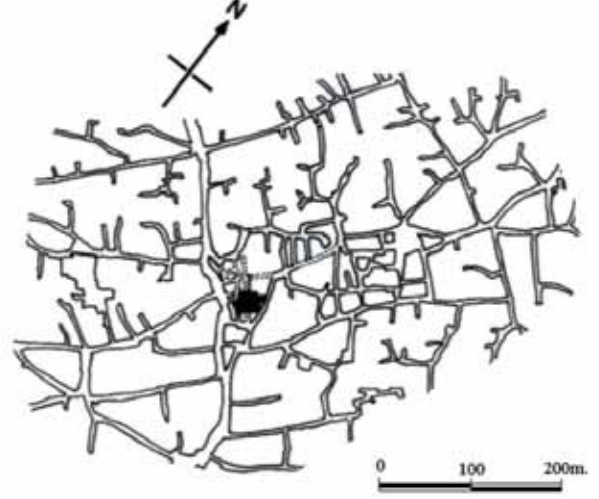
1

Fustat'ta yol düzeni
(A. Gabriel-A. Bahgatbey, Les Fouilles d'al-Foustat)

2

Eski Kayravan'da yol düzeni
(A. Lézine, "Le Plan Ancien de la Ville de Kairouan", REI XXXV)

ÇİZİMLER VE PLANLAR

3

Şam, avlulu evlerin kent dokusu üzerindeki konumlanması
(<http://archive.unu.edu/unupress/unupbooks>)

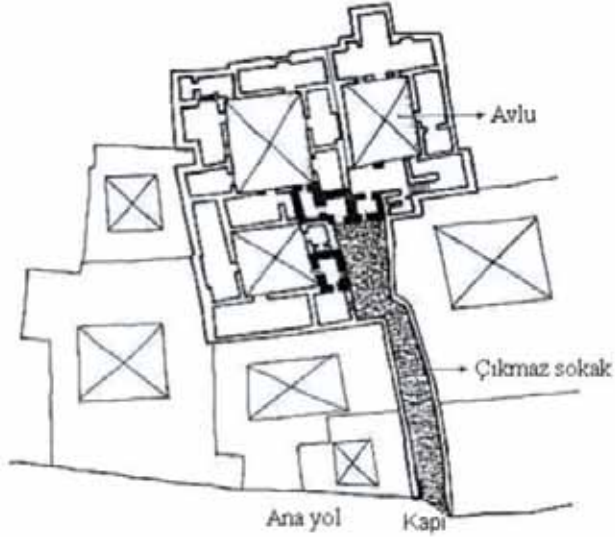

4

Şam'da bir mahallenin yol düzeni
(A. Raymond, Grandes Villes Arabes)

1

Eski Tunus'ta bir çıkmaz sokak
(R. Berardi, 'Espace et Ville en Pays d'Islam', L'Espace
Social de la Ville Arabe)

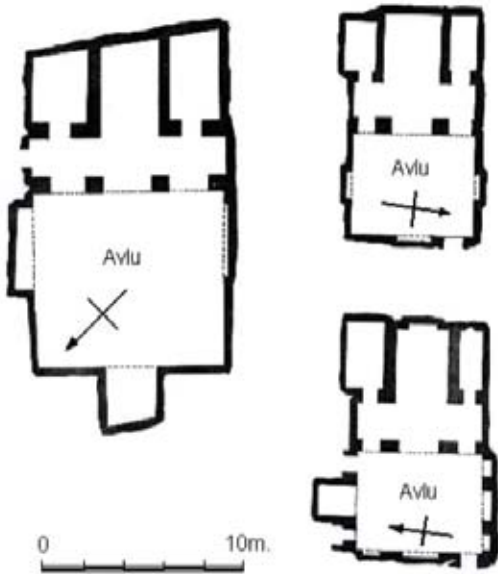

2

Eski Cezayir'de bir ikamet mahallinin yol düzeni (E. Wirth, 'Vil-
les Islamiques, Villes Arabes...' 'La Ville Arabe Dans l'Islam)

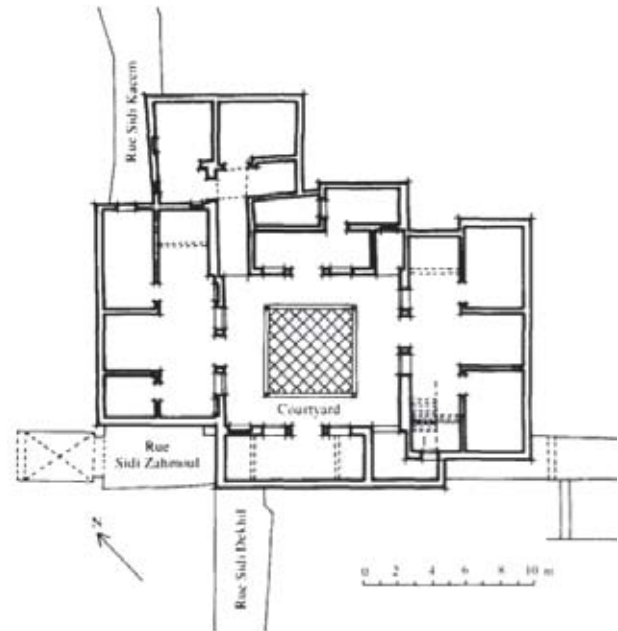

ÇİZİMLER VE PLANLAR

3

Fustat'ta tespit edilen avlulu ev
tiplerinden örnekler

4

Tunus, avlulu bir ev planı
(A. Gabriel-A. Bahgatbey, Les Fouilles d'al-Foustat)
(<http://archive.unu.edu/unupress/unupbooks>)

MEDINE

İSLAM ŞEHİRİ

DİN, MEDİNE VE MEDENİYET

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Din, Medîne ve Medeniyet

İslam dinini tarihsel, sosyolojik, kültürel, siyasal ve ekonomik boyutlarıyla doğru anlamının yolu, İslam şehirlerini ve İslam medeniyetini, daha doğrusu Müslümanların şehir ve medeniyet mantığını anlamaktan geçer. İslam'da din, şehir (medine) ve medeniyet birbirinden ayrılmaz bir üçlüyü oluştururlar.

Şehir, medeniyetin kalbidir; medeniyetin tohumları şehirlerde atılır, filizlenir ve medeniyet olarak şekillenir. Medeniyetin ruhu da kalıbı da şehirde tekevvün eder, dallanıp budaklanır, gelişir. Şehir olmadan medeniyetten söz edilemez. "Medine" olmadan "medeniyet" olmaz. Medeniyetin yolu "medine"den, şehirden geçer.

"Din" de "medine"nin, şehrin kalbidir; din olmadan medine olmaz, medeniyet olmaz. Bu, tersinden de doğrudur: Medeniyet olmadan medine, medine olmadan da din kaim olmaz. O sebeple "İlahi din" in merkezidir, büyük şehirler.

İslam Şehri

Peygamberler, seslerini yükseltmeye şehirlerden başlamışlardır. Şehirler, peygamberlerin hareket noktasıdır. Peygamberler, mesajlarını yaymaya, büyük şehirlerden, başkentlerden, yönetim merkezlerinden başlamışlardır. Bütün peygamberler, şehirden, medineden, medeniyetin merkezinden başlat-

mışlardır, hareketlerini. Peygamberlik, medeniliktir, peygamber de "medeni insan". Bakın Hz. İbrahim'e; bakın Hz. Lut'a ve Hz. Yusuf'a; bakın Hz. Musa'ya, Hz. İsa'ya ve bakın Hz. Muhammed'e. Bakınız diğer peygamberlere: Hepsinde ortak özellik, şehirden harekete geçmiş olmaları, şehirden güzele, doğruya çağdırmaya başlamaları.

Büyük şehirler, İslam'ın kolektif bilinç merkezi olan Camilerin, Ulu Camilerin varlığıyla hayat bulurlar. Mabetler, şehirlerin olmazsa olmazıdır; camileri yok saydığınızda veya çıkardığınızda şehir diye bir şeyden bahsetmeniz ve dolayısıyla medeniyet diye bir şeyden söz edebilmeniz mümkün görünmemektedir.

İslam şehirleri vardır, evrensel. Evrensellikleri onların bir kısmını, belki bugün aynı zamanda küresel kılmaktadır. Evrensel-küresel şehirler, Müslümanların dünyaya açılan penceresidir, hatta kapısıdır. Bu şehirlerde toplumsal hayatta çok-kültürlülüğün bütün yansımalarını görür ve tecrübe edersiniz. Oralarda farklı inanç, din ve hayat tarzları bir arada varlık bulur. Mekke, Medine, Kudüs, Şam, Kahire ve İstanbul, birbirlerinden farklı özellikleri olmakla beraber İslam şehirlerinin sözünü ettığımız karakteristiğini ortaya koyarlar.

Son İslam Peygamberi Hz. Muhammed, çok köklü bir şehir geleneği olan Mekke'de dünyaya gelmiş, orada yetişmiş

ve orada peygamberlik görevini üstlenmiştir. "İlk ev" (3/Al-i İmran, 96), "şehirlerin anası" (42/Şûra, 7), "emin şehir" (95/Tin, 4) Mekke, Müslümanlığın en önemli şehridir. Yesrib, yani Hicret yurdu Medine, İslam'ın büyük şehridir, Müslümanların Medine-i Münevveres'idir. Hz. Peygamber'in çağrısı, tüm dünyaya Mekke ve Medine'den yapılmış ve yayılmıştır.

İslam'ın "kutsal şehri" Mekke'de, Kabe, tabir caizse hayatın, yemenin, içmenin merkezidir. Mekke'yi anlamlı kılan, şehir yapan, medenî kılan Kabe'dir. Medine'nin merkezi konumunda Mescid-i Nebvî bulunmaktadır. Bu güzel ve anlamlı camiyi kaldırırsanız, Medine Medine olmaktan, şehir olmaktan çıkar; medeniyetle de bağını koparır.

Kudüs de İslam'ın en önemli, "kutsal mekân"larından. Kudüs'ün merkezinde Beyt-i Makdis var, Mescid-i Aksa var. Mescid-i Aksa olmadan Kudüs düşünülebilir mi?

Şam, Müslümanların en köklü şehirlerinden biridir. O da evrensel şehirlerdendir. Onun da merkezinde cami vardır: Şam Ümeyye Camii. Diyarbakır'a bakalım: Onda da merkezi yerde Ulu Camii var. İstanbul'a bakın, büyük camilerle dolu. Bunlar gibi yine İslam medeniyetinin sembol şehirleri olan Bağdat, Semerkand, Gırnata, Kurtuba, Samarra, İsfahan, Tahran gibi büyük tarihî kentler için de aynı durum geçerlidir.

İslam Şehri ve Medeniyetinde Vakıflar

İslam şehri ve medeniyetinin, Müslümanların en dikkati çeken ve çok yönlü özellik ve işlevleri bulunan vakıf kurumu, İslam şehrinin, İslam dini, toplumu ve medeniyetinin ele alındığı bir çalışmada üzerinde durulması gereken bir konudur.

Vakıf, kısaca bir miktar mal veya mülkün gelirin tamamen hayır işi-

ne ayrılması, yani insanların yararına tahsis edilmesi anlamındadır. Bu işi gerçekleşmesinde aracı olan kurum da vakıf adını almıştır. Medeniyetimizin önemli kurumlarından biri olan ve Hz. Muhammed'den günümüze İslam toplumlarında dikkate değer bir kurum olan vakıf, sosyal, dinî, ekonomik vb. hizmetleriyle, sağlık, spor, eğitim, kültür, ulaşım vs. alanlarındaki hizmetleriyle topluma hizmette hatırı sayılır işlevler görmüş ve görmeye de devam etmektedir.

Vakıf eserlerine kısaca bakıldığında, vakıfların toplumda ne gibi önemli hizmetleri yerine getirdiği daha açık bir biçimde görülür. Örneğin İlim alanında hizmet eden vakıf eserlerinden medreseler, mektep ve okullar, kütüphaneler; din alanında hizmet eden vakıf eserlerinden camiler, mescitler; sağlık alanında hastaneler, dâru'ş-şifâlar, dâru't-tıblar, dâru'l-âfiyeler; sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel alanda hizmet eden vakıf eserleri, imaretler, yollar, su tesisleri, köprüler, hanlar, hamamlar, vs. vakıfların topluma vazgeçilmez hizmetlerde bulduklarını göstermektedir.

Vakıflar, yaptıkları hizmetlerle şehir, köy, belde gibi yerleşim birimlerinin kurulmasında, gelişmesinde, imar edilmesinde önemli roller icra ederler. Toplumda bir tür sivil toplum kuruluşları olarak işlev gören ve sosyal hayatta çok etkileri olan iş ve görevler yürüten vakıflar, devletle halk arasında aracı kurumlar olarak da işlev görürler. Vakıflar, kamu harcamaları için devletin bütçesine ek bir kaynak olmalarının yanı sıra kamu hizmeti yaparlar. Ayrıca kalkınma yönünden topluma hizmet ederler.

İslam medeniyetinde var olan vakıf kurumu, topluma hizmetin en somut

ve en köklü göstergelerindedir. Vakfın temelinde ise İslam inancı vardır. Ayet ve hadislerde vakıf kurumunun tesisine işaret eden noktalar bulunmaktadır. Özellikle iyilik, sadaka, hayır yapılmasını isteyen ayet ve hadisler, vakfın kuruluşunda etkili olmuşlardır. Yukarıda bahsedilen sadaka-i câriye Hadis'i İslam toplumlarında vakıf kurumunun tesisinde etkili olmuştur. Müslümanlar, sadaka-i câriyeden, devam eden, devamlı yararlanılan iyi eserleri anlamış ve ondan dolayı da çeşme, su kemeri, sebiller, su kanalları gibi su hizmetleri ve de yol, köprü, han, hamam, okul, cami, hastane, vakıf gibi topluma yararlı eserler bırakmak ve ağaç dikmek gibi hayırlı işler yapmışlar ve yapmaya da devam etmektedirler.

Vakıflar, görünüşte sosyal işlev ve hizmetleri olan, topluma pek çok alanda hizmet eden kuruluşlardır, ancak vakıfların asıl kuruluş gayesi ve vakfetmenin amacı Allah'a yakınlıktır, Allah rızasına erişmektir. Dolayısıyla vakıfların topluma hemen her alanda hizmet aracı olmasında dinî inançların etkisi büyüktür.

Görüldüğü üzere vakıf kurumu, İslam şehir, dini ve medeniyetinin ayrılmaz bir parçasıdır.

İslam Şehrinin Manası

Şüphesiz İslam şehirlerinin özellikleri sadece yukarıda zikredilenler değildir. Ekonomik hayatıyla, eğitimiyle, siyasetiyle, hukukuyla, ahlakıyla vs. hep 'din'in, 'medine'nin ve 'medeniyet'in hakim olduğu İslam şehirleri, insanlar arası ilişkilerin ince, kibar, nazik, 'medenî', hoşgörülü, vasat, anlayışlı vb. olmasıyla tebarüz ve temayüz eden kentler olmuşlardır. Bugün de onlara kentlilik özelliğini veren, kentlilik ruhunu

kazandırmaya devam eden, söz konusu özelliklerdir, İslam'ın şehre verdiği tarihsel canlılıktır.

İslam şehirlerinin bugün hala canlı oluşları, yaşamaları, hayat dolu olmaya devam etmeleri; İslam'ın din, medine ve medeniyet boyutlarıyla onlara geçmişte kazandırdığı özelliklerle mümkün olmaktadır.

Sonuç olarak İslam şehri demek, 'din, medine ve medeniyet' demektir.

GELENEKSEL TÜRK ŞEHİR SİSTEMİNDE VAKIFLARIN ŞEHİR FONKSİYONLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü

Özet:

Şehirlerde, tarihin birçok döneminde çok çeşitli ve zaman zaman şehirlere özellik kazandıran ve hatta şehrin varlığı ve devamlılığında önem arzeden bir husus da şehir fonksiyonlarıdır. Şehre ve çevresine verilen hizmetler olarak nitelendirilen şehir fonksiyonları, döneminin kültürüne dayalı olarak her dönemde farklı olan ve şehre hayat veren bir özellik taşıır.

Çok uzun bir döneme damgasını vuran bir medeniyetin önemli parçalarını oluşturan şehirler, Osmanlı kültürünün bariz bir şekilde kendine has

özellikleriyle bir sentez olma özelliğini taşımış ve yüzyıllar boyunca süren bir hükümranlığın aynı zamanda birer yapı taşları olmuşlardır. Osmanlı şehirlerinin kendine has karakteristiğinin önemli bir kısmını oluşturan, şehrin fiziki gelişiminde ve değer katmada önemli bir yere sahip olan vakıf kültürünün bu açıdan araştırılmaya değer bir yerinin olduğunu ve aynı zamanda bu araştırmaların daha da geliştirilmesi gerektiğini söylemek yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Vakıf, Şehir, Şehir Fonksiyonları, Tarihi Coğrafya.

Giriş:

Şehir araştırmalarında yerleşmelerin temel özelliklerini teşkil eden hususlardan biri de şehirselleşmenin ortaya konmasıdır. Bir şehrin devamlılığını sürdürmesinde, gelişmesinde ve çevresiyle sürekli olarak iletişim halinde bulunmasında önemli bir yeri olan, şehirde ve çevresinde bulunan kaynakların doğru bir şekilde kullanılmasını sağlayan, işlevler ve faaliyetler bütünü olarak tanımladığımız şehirselleşme fonksiyonları, şehirlerin çevrelerine göre merkez olma özelliğini veren faktörlerden biridir¹. Nitekim şehirler, dar veya geniş bir nüfus bölgesi dâhilinde çeşitli faali-

yet ve hizmetleri kendinde toplamış ve etki bölgesiyle ekonomik, toplumsal ve mülkî bakımdan bir bütün teşkil eden, onunla birlikte yaşayan ve gelişen ayrıca onun ihtiyaçlarını gideren ve mekân-da çevresiyle birlikte bir bütün teşkil eden bir bölgenin merkezinde bulunmaktadır. Şehirlerin merkezi mevkide bulunması, büyük bir bölge dâhilinde merkezi fonksiyonlarının devam etmesiyle mümkündür. Bir şehrin merkezi mevkide bulunması, o şehrin nispeten geniş bir etki sahası içinde sosyo-ekonomik bakımdan bir merkez haline geçmesiyle mümkündür².

Şehirler, fonksiyonları sayesinde çevrelerine göre bir merkez olma üstünlüğünü ve gücünü daima elinde tutmuştur. Bu nedenle şehirler çevrelerinde yer alan yerleşmelerde yaşayan nüfusu kendine çekmekte ve böylece şehir nüfusu artmaktadır. Şüphesiz nüfusun artış kaydetmesiyle faaliyetler ve hizmet alanları da çeşitlenmekte ve şehrin daha da önem kazanmasına neden olmaktadır³.

Şehirselleşme Fonksiyonları:

Şehirselleşme fonksiyonları, çok genel anlamda genel ve özel olmak üzere incelenmektedir. Genel fonksiyonlar, şehir özelliği gösteren tüm yerleşmelerde bulunan hizmetlerdir. Nitekim şehirler, çok çeşitli hizmetlere sahiptir. Şehirlerin yapılarında mutlak surette bulunan ve büyük bir öneme sahip olan bu fonksiyonlar, şehrin olmazsa olmaz fonksiyonları olarak bilinir. Şehrin genel fonksiyonları olarak addedilen şehrin kendi sakinlerine ve çevre yerleşmelerin sakinlerine vermiş olduğu hizmetleri bu açıdan üç ana gruba ayırmak mümkündür⁴.

İktisadi Fonksiyonlar

İdari ve Siyasi Fonksiyonlar

Kültürel ve Sosyal Fonksiyonlar

Bunlar içinde iktisadi fonksiyonlar, şehirler için bir temel teşkil etmekte-

dir. Ekonomik fonksiyonlar şehirlerin en önemli fonksiyonlarıdır. Ekonomik hizmetler, bir şehrin hayati devamlılığını ve çevresiyle iletişimini sağlayan ayrıca şehre dinamizm kazandıran hizmetlerdir. Nitekim şehirlerin nüfus sahalarının genişliği, şehir dâhilinde büyük nüfus kütlelerinin barınması, çevredeki irili ufaklı yerleşmelerle şehrin yakın ilişkiler kurabilmesi ve münasebetlerini devam ettirmesi, kısacası şehir halkının kazancı ve böylece şehrin hayatîyetini idame ettirebilmesi, büyük ölçüde şehrin iktisadi bakımdan arzettiği elverişli şartlara bağlıdır⁵.

Ekonomik fonksiyonu tek taraflı düşünmemek gerekir. Çünkü şehir özellikle ekonomik açıdan tek başına yeterli olmadığından çevresiyle ekonomik açıdan bir birlik oluşturmak zorundadır. Nitekim şehirlerde bulunan çeşitli kuruluşların gerçekleştirdikleri faaliyetlerden dolayı şehirlerin çevresiyle sürekli bir ilişki halinde bulunmasını zorunlu hale getirmiştir. Şehirlerin iktisadi fonksiyonları bu açıdan üç temel gruba ayrılmaktadır.

Sanayi faaliyetleriyle ilgili hizmetler

Ticaret faaliyetleriyle ilgili hizmetler

Ulaşım faaliyetleriyle ilgili hizmetler

Şehirlerde genel fonksiyonlar arasında yer alan bir diğer fonksiyon ise idari ve siyasi fonksiyonlardır. Bu özellik tüm şehir yerleşmeleri için genel bir özellik olarak bilinmektedir. Şehirler, çeşitli düzeyindeki genel yönetim hizmetlerinin merkezi veya yoğunluk alanı olması açısından, gerekse idari bölünüşünün sınırları içinde gerçekleştirilen genel hizmetler bakımından ve gerekse daha küçük yerleşmelerin yönetim merkezi olması dolayısıyla idari açıdan ön plana çıkmaktadır.

Şehirler, idari hizmetlerin gerçekleştirildiği merkezler durumundadır. Şehirlerde birçok hizmetin yerine getirilme-

sinde nihai nokta esas itibarıyla idari kararlar tarafından konur. Bu açıdan şehirlerde birçok işlevin ve karar mekanizmasının işlemesi idari fonksiyonla doğrudan ilgilidir.

Şehirlerin genel fonksiyonları arasında yer alan bir diğer fonksiyon ise kültürel ve sosyal hizmetlerdir. Çok çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulan bu hizmetler arasında eğitim hizmetleri, sağlık hizmetleri, turizm hizmetleri, dini hizmetler, hukuk hizmetleri, medya ve basın-yayın hizmetleri ve sanat hizmetleri olmak üzere oldukça geniş bir yelpazeye yayılmıştır.

Şehirlerde yer alan kültürel ve sosyal hizmetlerin çeşitliliği şehrin merkezi olma özelliğini daha da arttırmaktadır. Bu açıdan şehirlerde kültürel ve sosyal fonksiyonlar gerek yakın gerekse uzak çevrelerine büyük oranda hizmet vermektedir. Şehirlerde mevcut ve ileriye dönük sosyal ve ekonomik sorunların daha kolay çözümlenebilmesi için fonksiyonların tespitinin iyi bir şekilde yapılması ve gerekli düzenleme ve planlamaların bu yönde olması gerekmektedir. Bu husus aynı zamanda tarihsel ve geleneksel değerlere sahip çıkmak açısından son derece önemlidir.

Şehir fonksiyonları konusuyla ilgili son olarak özel fonksiyonlardan da söz etmek gerekir. Genel fonksiyonlardan biri (bazen birkaçı) öne çıkar ve şehre has bir fonksiyon olarak gelişir ve şehre katkı sağlar. Zamanla şehir ve şehir hayatı bu fonksiyonla şekillenir ve gelişir. Böylece özel hizmet alanlarına sahip olan şehir, bu özel fonksiyonlarla anılır.

Vakıfların Şehre Kattığı Değerler:

Çok uzun bir döneme damgasını vuran bir medeniyetin önemli parçalarını oluşturan şehirler, Osmanlı kültürünün bariz bir şekilde kendine has özellikleriyle bir sentez olma özelliğini taşımış ve yüzyıllar boyunca süren bir hükümlerliliğin aynı zamanda birer yapı taş-

ları olmuşlardır⁶. Şüphesiz şehirleri de oluşturan bir sistemin mevcudiyeti söz konusudur. Şehirlerde mahallelere bölünmek suretiyle kurgulanmış olan bu sistemin temelinde her biri önemli bir işlevsel grupta ele alınabilecek mekânsal yapılar yer almaktaydı. Büyük bir kısmı vakıf anlayışıyla oluşturulmuş ve sürdürülebilirliğini vakıf sistemi içinde kazanmıştır. Osmanlı şehirlerinin gerek kuruluş ve gerekse gelişmesinde büyük bir katkı sağlayan vakıflar, sosyal hayatın hemen hemen tamamına nüfus etmiş, aynı zamanda şehirlerin silüetini ve mimarisini de oluşturmuşlardır⁷. Bunun yanı sıra mahallelerde görülen uyumun, dayanışma ve yardımlaşmanın bu sistemin iyi işlemesinde büyük bir rol oynadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim Osmanlı toplumunda yardımlaşmanın ve dayanışmanın önemli bir kurumu haline gelen vakıf sisteminin büyük bir rolü vardır⁸. Osmanlı şehir ve toplum hayatını derinden etkilemiş olan bu sistem birçok bilim sahasında araştırma konusu olmuştur.

Osmanlı şehirlerinde çeşitli hizmetlerin yerine getirilmesinde büyük bir önem arzeden unsurlardan birisi de vakıflardır. Vakıflar; Genel olarak, şehrin bütününe ilgilendiren her türlü hizmet; cami, okul, kitaplık, hastane, han, çeşmeler, sebiller, imaretler, su getirme ve bu tesislerin bakımı, hatta bazen mezarlıklar ve bunlara benzer birçok hizmet, vakıf kanalıyla yapılmışlardır. Batı dünyasında kilisenin, belediyenin ya da hükümetin yaptığı işleri Osmanlı'da geniş ölçüde fertlerin kurdukları vakıflar yapmıştır⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte vakıf müessesesi son derece yaygınlaşmış, devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu hemen her konudaki kamuya yönelik hizmetler, vakıflar tarafından yürütülmüştür. Özellikle Tanzimat'ın ilanına kadar (1839), eğitim-öğretim hizmetleri, sağlık hiz-

metleri, belediye hizmetleri, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, hatta askeri alanda kurulan vakıflarla, dini ve ahlaki açıdan toplumun yararlandığı her türlü hizmet bu müessese tarafından sürekli ve kesintisiz bir şekilde devam etmiştir¹⁰. Osmanlı İmparatorluğu devrinde çok büyük bir gelişmeye mazhar olan vakıfların toplum içindeki yeri ve önemine şu şekilde işaret edilmektedir. Bir kişi vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallarından yer ve içer, vakıf kitaplarından okur, vakıf bir mektepte hocalık yapar, vakıf idaresinden maaşını alır ve öldüğü zaman vakıf bir tabuta konulup, vakıf bir mezarlığa gömülürdü¹¹. Dolayısıyla vakıflar, Osmanlı toplum hayatına önemli değerler katan büyük bir yer işgal etmekte idi. Zira vakıflar sosyal hizmetlerin neredeyse bütününe kapsayan bir özellik taşıymaktaydı.

Osmanlı kentinde, tarihin her aşamasını katetmiş ve ticaretin yayılmasında daha gelişmiş bir kent kültürünün yapılaşmasında varlığını sürdürmüş kurumsal öğeler ve kavramsal kategoriler vardır. Bu devamlılıkların belki de en önemlisi "Vakıf" kavramıdır. Vakıflar, kentleşmede sadece kentle ilgili niceeliklerin büyümesini sağlamamış, aynı zamanda kent parçalarındaki kurumsal ve yapısal bir bağ teşkil etmiştir¹². Dolayısıyla her açıdan böylesine önemli bir müesseseyi, şehir fonksiyonları açısından bir hizmetler bütünü olarak tanımlamak hiç de yanlış olmayacaktır.

Şehir Fonksiyonları Açısından Vakıflar:

Şehrsel fonksiyonlar açısından ele aldığımızda hemen hemen neredeyse tüm hizmetlerin içerisinde az çok fakat

mutlak surette bir yer işgal eden vakıflar, şehirlerin genel fonksiyonları olarak nitelendirilen iktisadi, idari-siyasi ve kültürel-sosyal açıdan gerçekleştirilen hizmetler bakımından değerlendirilmesi gereken bir konu olmuştur. Vakıflar bu açıdan ele alındığında, genel fonksiyonlar içerisinde mütalaa etmek gerekir. Buna göre vakıfları şehrsel fonksiyonlar¹³ bakımından üç kısma ayırmak mümkündür.

Vakıflar ve iktisadi hizmetler

Vakıflar ve sosyal-kültürel hizmetler

Vakıflar ve idari-siyasi hizmetler

a) Vakıflar ve İktisadi Hizmetler:

Vakıflar, ülke ticaretine ve ekonomik hayatın gelişmesine olumlu etkileri olan bir müessese idi. Nitekim hemen bütün

şehirlerde vakıf ticaret hanları bulunmaktaydı. Şehirlerarası yollar, önemli stratejik mevkilere kervansaraylar yaptırılarak sürekli işler halde tutulmuş, böylece yolcu ve tacirlere yol güvenliği ve konaklama imkânı sağlanmıştı. Kervansarayların vakfiyelerinden buralara yerli-yabancı, hür-köle, erkek-kadın, müslim-gayr-i müslim herkesin kabul edildiğini yolcuların gıda, ilaç hatta ayakkabı ihtiyaçlarının karşılandığı ve hayvanlarına da bakıldığını öğrenmekteyiz. Ücretsiz hizmet sunan kervansaraylar vakfedenlerin bıraktığı gelirlerle bu fonksiyonlarını yüzyıllar boyu sürdürmüşlerdir¹⁴. İktisadi açıdan bakıldığında vakıf müessesesi, asırlar boyunca insanların mal varlıklarını belirli amaçlarla toplum yararına tahsis etmeleriyle doğmuş ve gelişmiş olduğu dikkati çeker.

Şehirlerde, fakirlerin parasız yıkandıkları hamamlar mevcuttu. Sebillerde buzlu su, hatta şerbet dağıtılırdı. Yol, kaldırım ve köprü yapımını vakıflar sağlıyordu. Bazı hayır sahipleri kurdukları vakıflarla "kandilciler" tutuyor, yine vakıf geliri ile kandil ve yağ alarak sokakları aydınlatıyorlardı. Sokakların temizlenmesi ve umumî helâlâlar için vakıflar kurulmuştu. Bekçi ücretleri vakıflardan ödeniyordu. Vakıf hastahanelerde her din ve ırktan insan tedavi ediliyor, gerektiğinde ücretsiz ilaç veriliyor, doktor temin ediliyordu. İmaretlerde yoksullara, yolcu ve misafirlere her gün bir veya iki öğün yemek yediriliyordu. Bütün bu hizmetlerin gerçekleştirilmesinde vakıflar bir yandan binlerce görevliye maaş ödüyor, öte yandan yüzbinlerce insana hizmet götürüyordu. Böylece vakıflar yoluyla gelir dağılımındaki dengesizlikler asgariye indirilirken, yine aynı sebebe bağlı olarak ortaya çıkabilecek sosyal patlamaların da önü alınmış oluyordu. Diğer taraftan, şehirlerarası münakalenin temini için sayısız yol, köprü, fener ve kalelerin inşası, büyük ticaret yolları

üzerindeki konak yerlerine kervansarayların tesisi, vakıflar sayesinde gerçekleşmiş ve bakım masrafları vakıf gelirlerinden sağlanmıştı. Bütün bunların yapımı, tüccar ve hacıların seyahatini kolaylaştırmak, yol emniyetini temin etmek, yolcuları barındırmak ve doyurmak gayesini gütmekteydi. Mesela bir Selçuklu han vakfiyesinde, hana gelen her sınıf ve dinden yolculara yiyecek, ayakkabı ve hayvan yeminin verilmesi şart kılınmıştır¹⁵. Yabancıları ve yolcuları misafir etmek bakımından, tekke ve zaviyelerin de mühim hizmetler gördükleri unutulmamalıdır¹⁶.

Bugün için olduğu kadar geçmişte de devletler için her türlü şartlarda yolcunun huzur ve güvenliğinin sağlanarak bir yerden başka bir yere ulaşmasını sağlamak, herşeyden önce gelmektedir. Bu bakımdan Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılarda da, yolcuların istirahatını ve güvenliğini sağlayacak tarzda bir ulaşım sistemine sahip olmaya büyük özen gösterilmiştir.

Osmanlılarda yerleşim birimleri arasındaki yollarda temel altyapı hizmet-

lerine önem verilmiştir. Temel altyapı hizmetleri; konaklama ve diğer sosyal ihtiyaçların karşılanabildiği sistemlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ticareti ve güvenli ulaşım sistemleri açısından konaklama ve pazar yerleri gibi sosyal ve iktisadi faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesini sağlayan hizmetler de, büyük ölçüde vakıflar tarafından oluşturulmuştur.

Yollar üzerinde veya şehirlerde kurulmuş olan han veya kervansaraylar, ortası avlu ve çevresi geniş kerevetlerle çevrili, etrafı bir nevi surla koruma altına alınmış yerlerdi. Bu tesisler sayesinde misafirlerin ve tüccarların emniyet içinde seyahat etmeleri sağlanmıştı. Bu sebeple de ticaret hayatının canlanmasında önemli rol oynamıştır¹⁷.

Bugün belediyelerin yaptıkları hizmetler, eski islam şehirlerinde umumiyetle vakıflar yoluyla gerçekleştirilmekte idi. Bunların başında şehirlerin su ihtiyacının temini gelmektedir (H. Güneri, "Vakıf Suları ve Su Vakıfları", Vakıflar Dergisi, IX, 67-69). Bu gaye için, vakıf olarak, su bendleri, su kuyuları,

çeşmeler ve yazın bedava soğuk su dağıtılması maksadıyla sebiller inşa edilmiştir. Sebillerin suyunu soğutmak için bazı vakıflar, buzluklar tesis ederken, diğerleri vakfiyelerinde bu iş için kar satın alınmasını hükme bağlamaktadır. Bazı vakıflar da kışın müslümanların abdest almaları için sıcak su hazırlanan abdesthaneler yaptırılmıştır. Su ile ilgili bu kuruluşlar arasında hamamlar da unutulmamalıdır. Bunlar umumiyetle vakıfların gelir kaynakları arasında bulunmakla beraber, fakirlerin bedava yararlanabildikleri hamamların mevcudiyeti de bilinmektedir. Bu tesislerin bakımı ve işletilmesi için, Osmanlı devri Türk vakıfları, muhtelif adlar altında hizmetçiler tayin etmişler ve bunlara maaş bağlamışlardır¹⁸.

Bina ve kuruluşların devamlı işleyebilmesi için düzenli gelire ihtiyaç vardı. Bu sebeple vakıfların umumi masraflarının karşılanabilmesi ve bilhassa çalışanların ücretlerinin ödenebilmesi için, vakıf kurucusu tarafından (vâkif) taşınır ve taşınmaz mallar vakfedilmiştir. Bular arasında araziler (-ki bazı köylerin tamamı, her türlü ziraat işletmeleri, çiftlikler, tarlalar, bağlar ve bahçeler), bütünüyle cemaat ve aşiretten alınan vergiler, mesken olarak kullanılan binalar, dükkanlar veya iktisadi gaye için yapılmış yapılar ile deri, gemi, nakit para

gibi menkuller yer almaktaydı. Bunların dışında mülkiyeti devlete ait bulunan miri arazinin vakıf haline getirilmesi usulünün de çok yaygın olduğu görülmektedir. Selçuklular döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de mülkiyeti devlete ait olan miri toprakların vakıf haline getirilmesi daha yaygın bir şekilde devam etmiştir. Ancak vakfedilen şey bu arazilerin çıplak mülkiyeti değil, ya üzerinde çalışan kimselerin devlete ödemek zorunda oldukları vergiler veya arazinin tasarruf hakkı idi¹⁹.

Yapılan bazı araştırmalara göre, Osmanlılardaki toprak vakıfları üç kıyasında mütalaa edilmiştir²⁰:

Sipahilerinin mülkü olan (memluke) öşri veya haraci toprakların vakfedilmesiyle meydana gelenler. Bunlar mülkiyeti devlet tarafından satılmış veya imar ve ihya maksadıyla kolonizatör Türk dervişlerine ve kırsal alanlarda zaviye sahiplerine mülk olarak terk edilmiş boş toprakların vakıf haline getirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Malikane -divani sistemine bağlı toprakların vakfedilmesi şekli. Bu durumda topraktan ve toprak üzerinde yaşayan köylülerden, elde ettikleri mahsulün beşte biri, yedide biri veya onda biri olarak alınan vergi vakfedilmiştir.

Sadece toprak üzerinde yaşayan kimselerden alınan vergilerin vakfedilmesi şekli.

Şunu özellikle belirtmek gerekir ki, Anadolu ve Rumeli topraklarında tımar sisteminin uygulanıyor olması, Osmanlı devletinde vakıfların olağanüstü gelişmesine sebep olmuştur. Fakat Selçuklu ve Osmanlı devirleri Türk toplumunda, hayır kuruluşlarının ve bu amaçla meydana getirilen yapıların hepsinin mali kaynağının temelinde, görevle ilgili tahsisler ve temlik edilmiş araziye ait gelirlerden sağlanan paralar yatmaz. Bunların bazıları ticari gelirlerle, yani kaynağında hiçbir devlet tahsisi bulunmayan, tamamen özel kazançlarla meydana getirilmiştir²¹.

Bütün bunlarla birlikte imparatorluğun en önemli iktisadi kaynağı olan zirai sahada yapılan büyük imar ve ıslah işlerinin de bazen vakıflar yoluyla yapıldığını görmekteyiz. Nitekim bu konuda büyük projeler hazırlanmış ve tatbik edilmiştir²².

Vakıfların, bir taraftan aile mensuplarını, vakıftaki vazifelere vakıf hizmetlerine tayin ederken, diğer taraftan kendi mesleğinden olanları kolladığı görülmektedir. Ayrıca, mahalle, kasaba veya şehir sakinlerinin istifade etmeleri için vakıflar tesis olduğu ve Osmanlılarda köy veya mahalleye ait avarız vergilerinin ödenmesi için kurulmuş birçok vakfın mevcudiyeti de bilinmektedir.

Bu dar çerçeveyi aşarak, hayat şartları bakımından insanlar arasında mevcut farkları mümkün mertebe azaltmayı, zenginle fakir arasında nisbi bir müsavit kurmayı hedef alan vakıfların sayısı da oldukça kabarıktır. Bazı vakfiyelerde, vakıf köylerde çalışan reayanın, hususiyile vâkıfın evladı tarafından rahatsız edilmemesi ve gerektiğinde bunların cebren, adamlarıyla birlikte sürülmesine dair hükümler konulmuş, böylece köylünün huzurunun teminine çalışılmıştır²³.

Ayrıca, vakıfların kurmuş olduğu tesislerde belirli hizmetlerin yürütülebilmesi için çalıştırılan görevliler dikkate alındığında bu müessesenin çok geniş bir istihdam alanı oluşturduğu da görülür. Nitekim Mülhak ve Müstesna vakıflar ile bu vakıfların işletme ve hizmet alanlarında bir ücret karşılığında görev yapanlar ile vakıf taşınmazlar üzerinde bir iş kurarak, kendi hesaplarına çalışanlar hariç; II. Meşrutiyetin ilanında, Evkaf Nezareti'nden aylık alanların sayısı 8.000'i aşarken, 1911'de Osmanlı Devleti genelinde çalışan toplam memur sayısı 97.225 idi²⁴.

Görülüyor ki, memleketin her köşesinde iktisadi zenginliğin önemli bir parçası ve göstergesi olan vakıflar, bugün ancak devlet teşebbüsü ve parasıyla yaptırılacak kadar önemli menfaatleri ilgilendiren işlerin, vakıf tesisler yoluyla gerçekleştirilmiş olması, devrin teşkilatı, zihniyeti hakkında bize açık bir fikir vermektedir²⁵.

b) Vakıflar ve Sosyal-Kültürel Hizmetler:

Osmanlı şehirlerinde vakıfları, sosyal ve kültürel hizmetler açısından ele aldığımızda, toplumun ihtiyaç duyduğu her alandaki hizmetlerin vakıf yoluyla yapıldığı görülebilir. Dolayısıyla vakfın en makbulü, insanların en acil ihtiyaçları olan şeyi vakfetmektir anlayışından hareketle, insanlara faydalı olabilecek

her türlü dini-ahlaki ve sosyal hizmetler vakıflar kanalıyla sağlanmıştır. Vakıfların bu hizmetleri, bölgelere, zamana ve vakıf kurucusunun şahsi kabiliyet ve düşünce tarzına göre ihtiyaç duyulan şeyler sürekli olarak değişkenlik arzettiğinden, vakıf kanalıyla yürütülen hizmetler de aynı oranda farklılık arz etmiştir²⁶.

Şehir bünyesinde yer alan camiler, bir ibadet mahalli olmaları yanında, müslümanların işlerini gördükleri ve herhangi bir devlet emri veya kararının görüşülüp neticelendirildiği bir yer olarak da kullanılmıştır. Her semtin camisine gelen hükümet tebligatı buradan halka açıklanırdı. Mimari alanda mükemmelliğe ulaşan Osmanlı camileri, hemen her şehirde, hükümdar, hükümdar ailesi, yüksek devlet adamları ve hayırsever halk tarafından yaptırılmıştır. Özellikle İstanbul'daki padişahlar tarafından inşa ettirilen ve selâtin camileri denilenleri, birer mimari şaheserlerdir. Camiler dini fonksiyonları yanısıra İslam devletlerinde eğitim-öğretiminde, kültür hizmetlerinde, kamu yönetiminde, adalet hizmetlerinin yerine getirilmesinde ve askeri gayelerle de hizmet vermiştir. Nitekim camiler aynı zamanda eğitim ve öğretim yapılan kurumlar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Keza Osmanlıların ilk zamanlarında kadılar, görev yapacakları yerdeki camiye götürülür, tayiniyle ilgili berat orada okunur ve merasim yapılırdı. Davalar ise yine bu camilerde görülürdü²⁷.

Eğitim hizmetlerinde, vakıf gelirlerinin tahsis edildiği sahalardan biri olan tedris müesseseleri iki grupta toplanabilir:

Sıbyan mektepleri, medreseler, dar'ül-kurra ve darü'l-hadis'lerde yapılan mektep tedrisatı,

Halkın talim ve terbiyesi ile alakalı müesseseler .

İlk tedrisat müessesesi olan sıbyan mekteplerinde, bir hâce-i mekteb, çocuklara Kur'an okumayı öğretmekte, dini amellerle ilgili bilgileri vermekteydi. Birçok vakfiye, hâce-i mekteb'in, müsamahakâr, nazik, aynı zamanda çocukları talim ve terbiye ile salâhiyetli olmasını şart kılıyordu. Umumiyetle hâce-i mekteb'in halife-i mekteb adıyla anılan bir de yardımcı vardı. Vakıf gelirlerinden, ücret ve burslar dışında, hoca ve talebelere elbise veriliyor veya bedeli kendilerine ödeniyor; ilkbaharda "eğlenmek ve kederlerini dağıtmak" için yapacakları gezinin masrafları da karşılanıyordu.

İslam dünyasında, darü'l-hadis, darü'l-kurra ve medreselerin büyük bir kısmı da vakıf olarak yapılmış ve bütün masrafları vakıflar tarafından karşılanmıştır. Bu medreselerle ilgili vakfiyelerde, medreselerin tedris heyetinden (müderris, mu'îd-i ders, danişmend, muhaddis, mu'allim-i fera'iz, muallim-i hat, vaiz, şeyhül-kurra vs.), kütüphanesi olanlar için hafızül-kütüb ve diğer hademelerin tayinleri, okutulacak dersler için ödenecek ücretler ile ilgili medreseler hakkında kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Vakıflar sayesinde medreseler, tam muhtariyete sahip birer talim müessesesi haline gelmiştir. Selçuklulardan itibaren bütün İslam dünyasında, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan pek çok medresenin vakıf olarak kurulduğu söylenebilir. Ancak medreselerindeki tedrisatı, vâkıfın hayat görüşü ve temayülleri ile mahdut olduğu görülmektedir. Mesela, Nizamiye Medreseleri'nin, o devirlerde yaygın olan sapık görüşlerle mücadele gayesiyle kurulduğu ve vakfın şartları mucibince müderrislerinin Şaf'i mezhebi mensupları arasından seçilmesi gerektiği vakfın şartları arasında belirtilmiştir. Daha sonra diğer mezheplerden birini veya hepsini birden okutan veya astronomi ve tıp gibi ilimlerle meşgul olan medreseler de kurulmuştur. Ancak,

zamanla vakıf müessesesi, medreselerdeki müderrislik ve diğer hizmetlerin babadan oğula geçen birer meslek haline getirilmesine vasıta olarak kullanılmıştır. Mesela XVIII. asırda Türkiye’de, medrese kuran ve onlara vakıflar tahsis edenlerden büyük bir kısmı müderristir. Bunlar, medresenin müderrisliğine önce kendilerini, sonra da nesilleri tükeninceye kadar çocuklarını ve çocuklarının çocuklarını tayin etmişlerdi. Medrese vakfı yapanlardan kendileri müderris olmayanlar da, önce ismen başka bir müderrisi tayin etmekle beraber, müderrisliğin daha sonra bu müderrisin çocuklarına geçmesini şart koşmuşlardır. Medreselerdeki diğer vazifeler de evlada meşrut bulunmaktadır²⁸.

Evkaf-ı Hümayun Nezareti, muhtelif tarihlerde, sıbyan mekteplerinin üstünde, Mekteb-i Ulum-i Edebiye, Medresetü’l-hattatin gibi tedris müesseseleri ile kütüphaneleri yeniden teşkilatlandırmış, Evkaf-ı İslamiye

Müzesi, Evkaf-ı İslamiye Matbaası ve Müessesat-ı İlmiye-i Vakfiye İdaresi’ni kurmuştur²⁹.

Vakıflar sadece ibadet, eğitim, sağlık ve ulaşım gibi toplumsal temel ihtiyaçları konu almaz. Genelde ve özelde insanların toplumsal hayat içinde kaliteli bir yaşam tarzına sahip olabilme ve bunu sürdürebilme amacını kapsayan bir özellik taşır. Nitekim sel, yangın, deprem, hastalık, fakirlik, borçluluk gibi zaruretlerin giderilmesi, acizlerin doyurulup giydirilmesi, tedavi ettirilmesi iş yapacaklarla sermaye bulunması, borçtan mahkûm olmuşların borcunun ödenmesi, yolcuların sıkıntılarının giderilmesi vb. gibi insanlara yardım etmek için ‘avarız vakıfları’ kurulmuştur. Avarız vakıfları, toplumsal bütünlüğün ve yardımlaşmanın Osmanlı toplundaki sosyal hizmetlerin güzel örneklerinden birini teşkil eder.

Vakıflar, aynı zamanda kişilerin mallarını belli amaçlara tahsis etmesiyle, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma esasına dayalı hukuki bir müessesedir. İnsanların olgunlaşarak kemal ermek amacıyla içinde yaşadıkları toplumun medeniyet seviyesini yükseltme çabalarında, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma duygusunu rolü inkar edilemez. Çünkü insanların her alanda ilerlemelerine engel olan isyan, ihtilal ve anlaşmazlıklardan meydana gelen felaketlerin ilacı karşılıklı yardımlaşmalarıdır³⁰.

İnsanlar gerek fikri kapasite açısından, gerekse bedensel ve parasal güç açısından birbirinden farklı yaratılmış olup kuvvetli ve zayıf olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Zayıfta korunma ve yardım isteme arzusu; kuvvetlilerde ise, sahip çıkma ve himaye etme duygusu görülür ki, bu hisler insanları toplum halinde yaşamaya sevk eder. Toplum hayatının varlığını koruyan intizam ve asayişin en önemli şartı ise, insanların

bu iki tabaka arasında boşluk kalması ve sosyal dengenin korunmasıdır ki, bu tabakalar arasında yakınlaşmayı sağlayan temel faktör karşılıklı yardımlaşmadır³¹.

Bu anlayıştan hareketle Osmanlı toplumunda; cami, tekke, zaviye, kalerhane, türbe, kabristan, namazgâh, medrese, mektep, kütüphane, imaret, kervansaray, tabhane, misafir evi, dur evi, gölgelik, sığınak, hastahane, tıp medresesi, ayakta tedavi yeri (dispanser), hamam, kuyu, su yolları, çeşme, aşevi, kaldırım, köprü, muvakkithane gibi vakıfların yanısıra, öksüz kızlara çeyiz verilmesi, borçlu olduğundan dolayı hapiste bulunanların borçlarının ödenmesi, köy ahalsinin yaşlılarına elbise verilmesi, kale ve istihkamlara veya donanmaya yardım edilmesi, askerin donanımı, deniz feneri inşası, yetimlere, dul kadınlara ve muhtaçlara yardım edilmesi, çocukların baharda açık havada gezdirilmesi, okul çocuklarına gıda, elbise, okul araç-gereçleri temin edilmesi, fakirlerin ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması, bayramlarda fakir ve kimsesizlerin sevindirilmesi, açık hava mektepleri, kuşlara pirinç ve hayvanlara gıda ve su verilmesi gibi toplumun ihtiyaç duyacağı her tür hizmet yürütülmekteydi³². Böylece sosyal ve kültürel hizmet anlayışı bakımından vakıflar önemli bir rol üstlenmiştir. Bu açıdan beledi ve içtimai hizmetleri bakımından vakıf, islam dünyasında çeşitli köy ve şehirlerin kurulması veya yeniden teşkilatlandırılmasında büyük rol oynamıştır³³.

Osmanlıda genel olarak şehirlerde mahalleler, vakıf bir külliyeinin, (vakıf camilerin, hamam, çeşme ve benzeri yapıların) etrafında kurulmuştur. Bu şekilde yapılan yüzlerce eser sayesinde, Türk-İslam şehri karakterinin en iyi örnekleri oluşturulmuştur.

Şehirlerimiz 1856 yılına kadar belediye teşkilatından mahrumdu. Vakfiyeler incelendiğinde, bu tarihten önce su, ulaşım, aydınlatma, temizlik, asayiş gibi belediye hizmetlerinin hep vakıflar tarafından gerçekleştirildiği görülür. Örneğin su kanalları, su kemerleri, çeşmeler, sebiller, kuyular, hamamlar tamamen vakıf kuruluşlardı. Dolayısıyla vakıflar, beledi hizmetlerin yerine getirilmesinde de önemli bir müessese olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şehirlerde hizmetlerin yerine getirilmesinde topluma en faydalı ve en uygun müessese olan vakıf aracılığıyla yürütülen sosyal ve kültürel hizmetler adeta devletle özdeşleşmiş, Osmanlı'nın yükseliş döneminde zirveye çıkıp, devletin zayıflama ve gerileme sürecinde ise zayıflayıp dejenere olmasıyla bir anlamda devletin idare ve uygarlık tarihiyle paralellik arzemiştir³⁴.

Ayrıca vakıflar büyük sanat eserlerinin, hat, taş, ağaç, maden işçiliği, tezhip, çini, kitap, cilt, ebru gibi sanat dallarının gelişmesine, şaheserler verilmesine katkıda bulunmuşlardır. Vakfiyelerin dil, kültür, tarih, hukuk, iktisat tarihi, sosyoloji, hatta folklor açısından taşıdığı önem ise ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur.

c) Vakıflar ve İdari-Siyasi Hizmetler:

Türk-İslâm kültüründe "vakıf müessesesi", dünyanın hiçbir milletinde görülmemeyen bir seviyede gelişmiştir. Osmanlı Devlet yapısı, vakfın bu gelişiminin esas kaynağı olmuştur. Gerçekten de vakıfların idaresine devlet ve mahalli büyük idare amirleri karıştığı gibi, vakıf idaresi de her türlü icrata girişmek için merkeze danışmak, emir almak ihtiyacında değildir. Çünkü padişahlar bile vakıfların statülerini değiştirmek, haklarını azaltmak, memurlarını değiştirmek hususunda kendilerini yetkili görmemektedir. Birçok vakfın yöneticisi her hususta devlete

vergi vermek mecburiyetinden ve devlet memurlarının müdahalesinden bağımsızdırlar. Herhangi bir cezayı gerektiren kabahatleri olsa bile, vakfın kendi zabitleri tarafından cezalandırılmaları sözkonusuydu. Şu halde vakıflar, idari, mali ve askeri olmak üzere ayrı ayrı her bakımdan muhtariyeti olan ve bu bakımdan tetkike şayan bulunan orijinal müesseselerdir³⁵.

Osmanlılar'da orduyu beslemek, adaleti temin etmek, emniyet ve asayişini korumak, ordunun sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, hattâ ulaşım ve yerleşim hizmetleri gibi birçok hizmet de vakıflar tarafından görülmüyordu ki, bu husus ordunun hem sürekli olarak gücünün korunması hem de bu konuda devlete ayrıca bir külfet getirmemesi bakımından son derece önemli bir husustur.

Günümüz modern devlet anlayışında devlet görevlerinden sayılan eğitim, sağlık, bayındırlık, diyanet, sosyal yardım gibi hizmetler, Osmanlı'da şahısların kurduğu vakıflar tarafından yürütülüyordu. Vakıflara, bu işlerin yürütülebilmesi için de zengin akarlar bağlanıyordu ki, bu da devletin yükünü büyük oranda hafifletmekteydi.

Bütün bunların yanında, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel hayatında bir iskân ve imar metodu olarak vakıflar, büyük bir rol oynamıştır. Zira şehirlerde yapılan büyük cami, çeşme, imaret, vs. gibi tesisler, bunun yanında şehir içi yolları ve şehirlere ulaşımın sağlanabilmesi için yol sistemlerinin ve unsurlarının yapılması ayrıca şehirlerde refah ve huzuru sağlamak için genel asayişini temin etmek suretiyle şehirlerin bayındır hale getirilmesi için vakıf ve temlikler yapılmıştır³⁶.

Vakıf sistemi Osmanlıların, iskân siyasetini kolaylaştıran en ehemmiyetli unsurlardan biri idi. Askeri sınıfa mensup kimseler ve benzeri tesisle-

rin bulunması, Osmanlı siyasi iktidarının devamı için vakıf müessesesinden faydalandığını göstermektedir. Halk üzerinde büyük nüfuzu olan ulemayı ve tarikat şeyhlerini, kurdukları vakıflarla koydukları hükümlerle, hizmetlileri devletin bekası ve vakfın her türlü kötülükten masuniyeti için duaya sevk ettikleri gibi, medreselilerle tekkeliler arasında bir ahenk ve muvazene tesisine de çalışmışlardır³⁷.

Vakıflarda süreklilik ilkesi esastır. Vakfın devamlılığı ve geliştirilmesinde, devletin koruyucu gücünün varlığı sözkonusu idi. Vakıfların idari ve mali özerkliğe, hukuki acıdan tüzel kişiliğe sahip bir kurum olması, bireylerin bu müesseseye olan güveninin temel dayanaklarını oluşturmaktaydı. Vakıfların bu önemli özelliği çok geniş çapta yaygınlaşmasında da etkili oluyordu. Devlet gücünün vakıflar üzerindeki en belirgin koruyuculuk garantisi, -batılılaşma dönemine ve merkezîyetçi anlayışın Osmanlı yönetiminin her sektörüne hakim kılınmasına kadar - devletin vakfa ait gelir kaynaklarına müdahale etmemesi, vakıf kurumunun yerinden yönetim esaslarına, serbest ekonomi kurallarına ve demokratik prensiplere uygun olarak, her türlü bürokratik usullerden bağımsız olarak, özerk ve tüzel kişiliği zedelenmeden yaşamasını sağlayan idari, hukûki ve siyasi ortamı hazırlamış olmasındı. Bu husus devlet idaresi tarafından vakfa karşı verilen desteğin ve ehemmiyetin ciddi bir göstergesi idi.

Netice itibarıyla tamamı olmamakla birlikte, vakıfların yukarıda belirtilen hizmetleri yerine getirme açısından şu alanlarda faaliyet gösterdikleri söylenebilir:

İktisadi alanda: Çarşı, dükkân, bedesten, han, kapan.

Eğitim alanında: Mektep, medrese, kütüphane, daru'l hadis.

Dini alanda: Cami, tekke, mescit, namazgâh, muvakkithane.

Sosyal alanda: Hastahane, daru's-şifa, kervansaray, imaret, daru'l aceze, kâdın sığınma evi, çocuk emzirme evi, yol, köprü, hamam, çeşme, su yolları, kaldırım, mezarlık.

Spor alanında: Pehlivan ve kemankeş tekkeleri, ok meydanları.

Sivil ve askeri alanda: Kışla, kale, saray, tophane, bahçe³⁸.

Vakıflar, mekân, insan ve inanç alanında kurulan ilişkilerin ortak bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle vakıflar, Osmanlı İmparatorluğu'nda kamu yararına yönelik olarak gerçekleştirilen hizmetlerde devlet bütçesinden değil daha çok şahısların bir teşebbüsü olarak şekillenmiştir. Şehirlerde bu alanda gerçekleştirilen tüm faaliyetlerin büyük bir çoğunluğu şahıslara ait ferdi gayretlere gerçekleştirilmekte idi. Toplumun yararına hayır işleme düşüncesi, gerek yapı inşası ve gerekse işletmeciliğinde devletin doğrudan görev yüklenmemesi, imar girişiminde bulunan şahısları, vakıf sisteminin imkânlarından yararlanmaya yöneltmiştir. Böylece şahıslar tarafından yaptırılan ve çeşitli hizmetlerin gerçekleştirilmesi amacını güden imar faaliyetleri, başta devlet adamları olmak üzere diğer varlıklı hayırsever vatandaşlar tarafından yapılmakta idi.

Sosyal, kültürel, iktisadi ve idari açıdan şehrin fiziki dokusunda dolayısıyla şehrin görünümünde önemli bir etkisi olan vakıflar, bu suretle Osmanlı şehirlerine önemli değerler katan bir yeri vardır. Şehirlerde böylesine kapsamlı bir hizmetler bütünü varlığı şehirlerin kırsal yerleşmelerden farklı bir görünüme bürünmelerini sağlıyordu. Bu da şehirlerin merkezi hâkimiyetini arttırmakta ve gücü elinde tutmasında etkili bir faktör olmuştur. Fakat vakıflar bugün, geçmişe ait birçok işlevini yitirmiş, sadece fiziki görüntüsünü (kısmen) sürdüren ve geçmişi geleneksel yapı-

sıyla kendi içinde yaşayan, günümüzde birçoklarının böylesine geniş kapsamlı hizmetlerinden habersiz olarak yanıtında hayatını sürdürdüğü bir müessesedir.

Toplumun ihtiyaç ve problemlerine en geniş çapta cevap vermeye çalışan vakıf müessesesinin hizmet alanı kuşkusuz bu şekildeki bir sınıflandırmayla sınırlandırılmaz. Bunun hakkıyla yapılabilmesi için, vakıflarla ilgili her tür doküman, belge ve vakfiyelerin incelenmesi gerekmektedir ki, ancak bunun sonucunda bu müessesenin yaptığı hizmetlerin alanı sınıflandırılabilir³⁹. Osmanlı medeniyetinin ve toplumunun en önemli özelliği olan yardımlaşma ve dayanışmanın bir bakıma en iyi tanımlayıcısı olarak özel bir yere sahip olan vakıflar; sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve daha birçok açıdan şehirlerin kuruluş ve gelişiminde son derece etkili bir yere sahip olan büyük bir sistemdir. Geçmiş, kaynakları, özellikleri, fonksiyonları, esasları, kapsamı, yapısı ve daha birçok açıdan; içinde tarihi coğrafyanın da bulunduğu birçok bilimsel çalışmanın böylesine önemli ve multi fonksiyonel bir kurumun iyi araştırılması ve anlaşılması son derece önemlidir.

KAYNAKÇA:

AĞMANVERMEZ, Ahmet, "Bir Vakıf Medeniyeti Olarak Osmanlı",

<http://www.e-tarih.org/makaleler.php?sayfa=makaledetay&makaleno=1173>
(20.03.2013)

AKGÜNDÜZ, Ahmet, 1988, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

ARSEBÜK, Esat, 1938, Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku I, Tan Matbaası, İstanbul.

ATEŞ, İbrahim, 1982, "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", Vakıflar Dergisi, Sayı: XV, sf. 55-88, Ankara.

BARKAN, Ömer Lütfi, 1942, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, Vakıflar Dergisi, sayı:2, sf.279-386, Ankara.

BARKAN, Ömer Lütfi, 1944, 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi', Türk Hukuk Tarihi Dergisi, I, sf.11-25, Ankara

BAYARTAN, Mehmet, 2002, 'Kentsel Fonksiyonların Ortaya Konmasında ve Değerlendirilmesinde Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanımı', 30-31 Ekim 2002 Fatih Üniversitesi Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri, İstanbul.

BAYARTAN, Mehmet, 2005, 'Osmanlı Şehirlerinde Bir İdari Birim: Mahalle', İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, sayı:13, sf.93-108, İstanbul

BAYARTAN, Mehmet, 2005, 'Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri', İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, sayı:13, sf.85-92, İstanbul

BAYARTAN, Mehmet, 2007, 'Kentsel Fonksiyonlar, Özel Fonksiyonların Kentsel Gelişime Etkileri ve Trabzon Örneği', Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Serander Yayınları, Sayı: 2, sf.123-135, Trabzon.

BAYARTAN, Mehmet, 2008, 'Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler', İstanbul Üniversitesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları (II. Meşrutiyet'in Yüzüncü Yılı), X/1, sf. 157-175, İstanbul.

BERKİ, Ali Himmet, 1940, Vakıflar, İstanbul.

BERKİ, Ali Himmet, 1962, 'Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı', Vakıflar Dergisi, cilt:5, sf.127-128, Ankara.

CERASİ, Maurice, M., 1999, Osmanlı Kenti – Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, (Çev: Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, sf.70, İstanbul.

CEZAR, Mustafa, 1985, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Donem İmar Sistemi, sf.335-336, İstanbul.

ÇAĞATAY, Neşet, 1994, Güncel Konular Üzerine Makaleler, Türk Tarih Kurumu Yayını, VII. Dizi, Ankara.

DADAŞ, Cevdet vd., 2000, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları II, cilt:1, Kütahya.

ERTEM, Adnan, 2004, 'İstanbul Vakıfları', İstanbul: Şehir ve Medeniyet (Haz: Şevket Kamil AKAR), Klasik Yayınları, sf.327-333, İstanbul.

GÖNEY, Süha, 1995, Şehir Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.

GÜMÜŞÇÜ, Osman, 2006, Tarihi Coğrafya, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

GÜMÜŞÇÜ, Osman, XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus, TTK, Ankara, 2001.

HALAÇOĞLU, Yusuf, 1995, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

HATEMİ, Hüseyin, 1985, 'Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Vakıf', Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, cilt: 6, sf.1657-1678, İstanbul.

İPŞİRLİ, Mehmet, 1994, 'Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı', Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, sf.139-277, İstanbul.

KAYAOĞLU, İsmet, 1976, 'Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler', Vakıflar dergisi, Sayı 11, sf.49-55, Ankara.

KAZICI, Ziya, 1985, İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar, Marifet Yayınları, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, Bülent, 1951, 'Tarihte Vakıflar', Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, VIII/3-4, s. 479-518, Ankara.

KUBAN, Doğan, 1968, 'Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler', Vakıflar Dergisi, sayı:III, sf.53-73, İstanbul.

KUNTER, Halim Baki Kunter, 1938, 'Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd', Vakıflar Dergisi, c:1, sf. 103-129, Ankara.

ÖZTÜRK, Nazif, 1983, Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.

ÖZTÜRK, Nazif, 1995, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıflar, İstanbul.

PAKALIN, Mehmet Zeki, 1993, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB Yayını, cilt:III, sf.577, İstanbul.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1982, 'Müessese ve Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi', Vakıflar Dergisi, sayı:XV, sf.23-53, Ankara.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1986 'Vakıf' Maddesi, M.E.B. İslam Ansiklopedisi, cilt:XIII, sf.153-172, İstanbul.

NOTLAR

- 1 BAYARTAN, Mehmet, 'Kentsel Fonksiyonların Ortaya Konmasında ve Değerlendirilmesinde Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanımı', 30-31 Ekim 2002 Fatih Üniversitesi Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri, İstanbul, 2002.
- 2 GÖNEY, Süha, 1995, Şehir Coğrafyası, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., sf.14, İstanbul.
- 3 BAYARTAN, Mehmet, 2007, 'Kentsel Fonksiyonlar, Özel Fonksiyonların Kentsel Gelişime Etkileri ve Trabzon Örneği', Uluslararası Ka-

radeniz İncelemeleri Dergisi, Serander Yayınları, Sayı: 2, sf.124, Trabzon.

4 GÖNEY, a.g.e., sf.14.

5 GÖNEY, a.g.e., sf.164.

6 BAYARTAN, Mehmet, 2005, 'Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri', İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, sayı:13, sf.88, İstanbul

7 ERTEM, Adnan, 2004, 'İstanbul Vakıfları', İstanbul: Şehir ve Medeniyet (Haz: Şevket Kamil AKAR), Klasik Yayınları, sf.328-329, İstanbul.

8 BAYARTAN, Mehmet, 2005, 'Osmanlı Şehirlerinde Bir İdari Birim: Mahalle', İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, sayı:13, 105, İstanbul

9 KUBAN, Doğan, 1968, 'Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler', Vakıflar Dergisi, sayı:III, sf.67, İstanbul.

10 AKGÜNDÜZ, Ahmet, 1988, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, sf.2, Ankara.

11 ARSEBÜK, Esat, 1938, Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku I, sf.298, İstanbul.

12 CERASİ, Maurice, M., 1999, Osmanlı Kenti –

- Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, (Çev: Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, sf.70, İstanbul.
- 13 Bkz. GÖNEY, Süha, 1995, Şehir Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.
- 14 AĞMANVERMEZ, Ahmet, 'Bir Vakıf Medeniyeti Olarak Osmanlı', <http://www.e-tarih.org/makaleler.php?sayfa=makaledetay&makaleno=1173> (01.09.2008)
- 15 Türkiye'de kervansarayların ve hanların bir listesi ve haritası için bkz. F. Berkol, Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları, Vakıflar Dergisi, X, 345-366
- 16 YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1986, a.g.m., sf.171, İstanbul.
- 17 HALAÇOĞLU, Yusuf, 1995, a.g.e., sf.155, Ankara.
- 18 YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1986, a.g.m., sf.170-171, İstanbul.
- 19 YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1986, a.g.m., sf.156-157, İstanbul.
- 20 BARKAN, Ömer Lütfi, 1944, 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali

- Muhtariyeti Meselesi", Türk Hukuk Tarihi Dergisi, I, sf.15, Ankara
- 21 CEZAR, Mustafa, 1985, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Donem İmar Sistemi, sf.335-336, İstanbul.
- 22 BARKAN, Ömer Lütfi, 1942, 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, Vakıflar Dergisi, sayı:2, sf.358, Ankara.
- 23 YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1986, a.g.m., sf.172, İstanbul.
- 24 ÖZTÜRK, Nazif, 1995, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıflar, sf.27, İstanbul.
- 25 BARKAN, Ömer Lütfi, 1942, a.g.m., sf.359, Ankara.
- 26 DADAŞ, Cevdet vd., 2000, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları II, cilt:1, sf.9, Kütahya.
- 27 HALAÇOĞLU, Yusuf, 1995, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, sf.154, Ankara.
- 28 YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1986, a.g.m., sf.169, İstanbul.
- 29 YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1986, a.g.m., sf.170, İstanbul.
- 30 AKGÜNDÜZ, Ahmet, 1988, a.g.e., sf.1, Ankara.

- 31 BERKİ, Ali Himmet, 1940, Vakıflar I, sf.3, İstanbul.
- 32 KUNTER, Halim Baki, 1938, 'Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd', Vakıflar Dergisi, sayı:1, sf.107, Ankara.
- 33 KUBAN, Doğan, 1968, a.g.m., sf.68, İstanbul.
- 34 ÖZTÜRK, Nazif, 1983, Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, sf.2, Ankara.
- 35 BARKAN, Ömer Lütfi, 1942, a.g.m., sf.358, Ankara.
- 36 BARKAN, Ömer Lütfi, 1942, a.g.m., sf.354, Ankara.
- 37 YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1986, a.g.m., sf.172, İstanbul.
- 38 KAZICI, Ziya, 1985, İslami ve Sosyal Açından Vakıflar, sf.101-102, İstanbul.
- 39 YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1982, 'Müesseseler ve Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi', Vakıflar Dergisi, sayı:XV, sf.21, Ankara
- Bu yazının bir kısmı daha önce 'Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Katığı Değerler' adı altında İstanbul Üniversitesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları dergisinde yayınlanmıştır. Künyesi kaynakçada verilmiştir.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
VAKIF KURMAK

Prof. Dr. Hüseyin Çınar
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

İnsanın fıtratında hayır işlerine, yardımlaşmaya ve iyilik yapmaya yönelik bir temayül vardır. Bu hissiyat, tarih boyunca hemen hemen bütün dinler ve medeniyetler tarafından, destek görmüş, karşılık bulmuştur. Neredeyse insanın tarihiyle ve kadim medeniyetlerle özdeş olan bu duygu ve düşünceler, Kur'an-ı Kerim'de yer alan hükümler ve Hz. Peygamber'in, sahabelerin ve onları takip edenlerin uygulamaları ile yeni bir modele dönüşmüş, 'vakıf' ismiyle müesseseseleşmiştir. İslam Medeniyeti'nin bir parçası olan ve uygulama alanı bulunduğu toplumlarda büyük gelişme gösteren vakıf müessesesi, zamanla asırların birikimi ve tecrübesiyle, kendi içinde devasa bir medeniyete dönüşmüş ve haklı olarak 'Vakıf Medeniyeti' kavramıyla tanımlanmıştır.

Osmanlı ve öncesi Yakındoğu İslam ve Türk devlet - yönetim anlayışına göre, devletin başlıca görevi; adaleti temin, tebaanın can ve mal emniyetini sağlamak, insanlara dilediği gibi inanma ve kendini geliştirme fırsatı vermektir. Bunların dışında kalan ve bir bakıma toplumun gelişmişlik ve refah düzeyinin göstergesi olan eğitim, kültür, sağlık ve sosyal alanlara ait bir takım hizmetleri gerçekleştirme görevi, sivil toplum kuruluşu olarak da tanımlayabileceğimiz vakıflara bırakılmıştır. Günümüze kadar intikal eden veya etmeyen camiler, mescidler, eğitim kurumları, tekkeler, zaviyeler, kütüphaneler, imarethaneler, kervansaraylar, hastaneler (dârüşşifalar), yollar, köprüler, çeşmeler, su yolları vb. hayrât, hep vakıflar marifetiyle yapılmış ve buralarda verilen hizmetler onların aracılığıyla yürütülmüştür.¹

İslam hukukuna göre bir vakfın kuruluşu, bir kişinin, mülkiyetine sahip olduğu menkûl ve gayrimenkûl mallardan bir kısmını veya onların tamamını, Allah'ın rızâsını kazanmak ve ona yakın

olmak (kurbet) niyetiyle, insan veya herhangi bir canlıının ihtiyacını karşılamak üzere dinî, hayrî ve sosyal bir gaye için ebedi olarak tahsis etmesiyle gerçekleşir. Böylece vakfedilen mal, şahsın mülkiyetinden çıkar ve ebediyen kamunun menfaatine ve kullanımına geçer. Kurulan bu vakıfla da artık, hayır işi süreklilik kazanır. Vakfı ayrıca, 'Hakk'tan geleni Hakk adına halka ulaştırma' şeklinde de formüle edebileceğimiz gibi, 'ver-

mek', 'paylaşmak', 'yardımlaşmak', 'şefkat göstermek' 'kendini ötekinin yerine koymak (empati/diğergâmlık)' olarak da tanımlayabiliriz.²

Dinî, hukukî, sosyal ve iktisadî bir müessese olan vakıflar, diğer İslam devlet ve toplumlarının tarihlerinde olduğu gibi, Türk-İslam tarihinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında da önemli bir yer tutar. Hiç şüphesiz vakıflar, ilk

uygulamalarının görüldüğü zamanlarda, öncelikle ferdî ihtiyaçların karşılanması amacıyla ortaya çıkmışken, zamanla bu müesseseye ilgi gösteren milletlerin sosyal ve kültürel yapıları, ihtiyaçları, eğilimleri ve zenginlikleriyle gelişme göstermiş ve hayatın her alanında, toplum içinde yerini almıştır. Özellikle Osmanlılar'da, hem ferdî, hem de devleti ilgilendiren bir yaşam biçimine dönüşmüştür.³ Nitekim A. Esat Arsebük'ün ifadesiyle adeta darb-ı mesel haline gelen şu veciz tanımlama bunu açıkça ortaya koymaktadır: 'Osmanlı

İmparatorluğu'nda çok büyük inkişafa (gelişmeye) mazhar olan vakıflar sayesinde bir adam; vakif bir evde doğar, vakif bir beşikte uyur, vakif mallardan yer içer, vakif kitaplardan okur, vakif bir mektepte hocalık eder, vakıflar idaresinden ücretini alır, öldüğünde vakif bir tabuta konur ve vakif bir mezara gömülürdü. Bu sûretle beşeri hayatın bütün icaplarını ve ihtiyaçlarını vakif mallarından temine pekâla imkan vardı'.⁴ Bu ifadelerde de yer aldığı üzere Osmanlı toplumunda, beşikten mezara, hayatın her aşamasında vakıflarla karşılaşmak

ve onlardan istifade etmek mümkündür. Vakıf ve toplum adeta birbiriyle iç içedir.

Vakıflar acaba İslam toplumlarında neden bu kadar önemli hale gelmiş ve nasıl hızla yaygınlaşmıştır? Bu ve benzeri sorulara elbette dinî, siyasî, sosyal ve ekonomik bir takım cevaplar verilebilir. Hiç şüphesiz İslam toplumlarında vakıfların hızla yaygınlaşıp önemli hale gelmesinde; 'sadaka, infak ve hayırda yarışma'yı teşvik edici ayetlerin yanı sıra, 'Ademoğlu vefat edince ameli kesilir, ancak üç hususta müstesna: sadaka-i câriye, faydalı ilim ve kendine dua eden hayırlı evlat', yine 'İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır. Malın en hayırlısı Allah yolunda harcanandır. Vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır.' mahiyetindeki hadis-i şeriflerin etkili olduğu muhakkaktır. Belki burada bunun en güzel cevabını, Bahaeddin Yediyıldız'ın üzerinde çalıştığı Osmanlı döneminde kurulan vakıfların, vakıf-kurucularının (vâkıfların) vakfiyelerinde belirttiği ifadelerde açıkça görülmektedir. Yediyıldız'ın tesbitine göre;⁵ 'İyi bir gelecek hazırlama'; 'bu dünyada ve öbür dünyada mutluluğa ve refaha mâlik olma'; 'mallarını arttırma ve onları dokunulmaz ve ebedî kılama'; 'manevî olduğu kadar sosyal hiyerarşide en yüksek derecelere ulaşma'; 'vücutlarının yok oluşundan sonra adlarını ölümsüz kılama'; 'kıyamet günü için azık hazırlama'; 'cehennem azaplarından kurtulma'; 'cennetin nimetlerini elde etme'; 'mümkün olduğunca Allah'a yaklaşma vasıtası olarak görme' gibi. Şüphesiz tarih boyunca kurulan vakıfların ya da benzer sosyal müesseselerin tamamı, Allah'a yakın olma (kurb-i ilâhî) ve O'nun rızasını (rıza-i ilâhî) kazanma ya da manevi bir mükâfat elde etme gayesiyle kurulmamıştır. Beğenilme, takdir edilme, isim bırakma, iyi anılma, güç gösterisinde bulunma, yakınlarını himaye etme, servetini muhafaza altına alma gibi bir takım

siyasî, ekonomik ve sosyal gerekçelerle vakıf kuranlar da olmuştur.⁶

Günümüze değin kurulmuş olan vakıfların (Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ait) hukukî dayanağını teşkil eden belgelerin toplandığı Türkiye'deki en büyük arşiv Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'dir. Vakıflarla ilgili belgelerin çoğu bugün bu arşivde bulunmakla beraber, bazı vakfiye ve benzeri belgeler, tarihi seyir içerisinde çeşitli sebeplerle Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Topkapı Sarayı Müzesi ve Süleymaniye Kütüphanesi vb. kurumlarda ya da çeşitli şahısların elindeki bazı müzelerdedir. Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde resmi rakamlara göre 2.370 adet vakfiye ve kütük defteri bulunmakta ve bu defterlerde de 27.021 adet vakfiye ve benzeri belgenin yanında, çeşitli işlemlere ait belgeler yer almaktadır.⁷ Hiç şüphesiz yapılacak yeni çalışmalarla, vakfiye ve vakıf kayıtlarının sayısı yukarıda belirtilen rakamların çok üstüne çıkacağı aşikardır. .

Vakıf müessesesi, Osmanlılar'a, önceki İslam toplumlarından intikal etmesine rağmen, en parlak dönemini ve altın çağını onların hüküm sürdüğü dönemlerde yaşadı. Nitekim, günümüze ulaşan vakıf eserlerinin en büyükleri onların döneminde inşa edildi. Vakıf müessesesi hem teorik hem de pratik anlamda onların zamanında gelişme gösterdi. Yeni kavramlar ve yeni vakıf modelleri onların döneminde müessese olarak kendine yer buldu. Vakıflar ve onların bânîleri (kurucuları), bir taraftan şehirlerin ve kasabaların kuruluşuna katkı sağlarken, diğer taraftan gündelik hayatın zorluklarının üstesinden gelmeyi, sadece insanlara değil, bütün canlılara hizmeti etmeyi amaçlayan çalışmalara öncülük ettiler. Devletin en tepesindeki padişah'tan başlayarak

hanedan üyelerinden, hanım sultanlardan, vezirlerden, paşalardan, beylerden, efendilerden, ağalardan pek çok üst düzey bürokrat ve yönetici ülkenin pek çok yerinde farklı gayelerle vakıflar kurdular.⁸ Tabii ki buna yönetilen/reâyâ sınıfının hali vakti yerinde olan her kesimden insanın, kadın-erkek, şehirlerden köylere kadar uzanan geniş bir coğrafyada kurdukları vakıfları da burada ayrıca belirtmek gerekir. Haliyle, ülkenin imar, inşa ve ihyasına, her kesimden insan, payitahttan en ücra köye kadar, gücü nisbetince, kurduğu vakıflarla katkı sağladı.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra, şehrin yeniden inşasında ve yeni toplumun oluşumunda vakıf müessesesinden geniş ölçüde yararlandı. Vakfiyesinde, vakfettiği çeşitli ticarî ve ziraî taşınmazların gelirlerini hiçbir ayırım yapmadan Fatih Külliyesi, Zeyrek, İmaret, Galata, Şeyh Vefa, Kulle-i Cedîde camileri ile Kalenderhane zaviyesinin giderlerine tahsis etti. Yine kendine ait mülkünden vakfetmiş olduğu İstanbul'un Taşlık mevkiindeki 136 adet dükkânın geliriyle, İstanbul'un sağlık, temizlik ve yoksulluk problemine

el attı. Bu vakfiyeye göre, görevlendirilecek 10 tabip, 10 cerrah ve 3 de yarasarıcı (pansumancı)dan oluşan 23 kişilik bir sağlık ekibi, ayda bir defa şehrin bütün mahallelerini dolaşıp, müslim, gayri müslim ayrımı yapmadan, bilâ-istisna her kapiya vurup, hasta olup olmadığını soracaklar, var ise evinde tedavi olabilecekleri orada, değilse dârüşşifâya kaldırarak orada meccanen tedavi edeceklerdi. Yine vakfiyede belirtildiği üzere, her sokağa ikişer temizlik işçisi görevlendirilecek ve her gün çevre temizliği yapılacaktı. Ayrıca külliyesinde yer alan imarethaneden şehitlerin dul ve yetimleri ile yoksullar bizzat yemek yiyecekler, ancak buraya yemek yemeye ve almaya bizzat gelemeyenlerin yemekleri, rencide olmamaları için akşamın loş ışığında, kimse görmeden kapalı kaplar içinde evlerine ulaştırılacaktı.⁹ Bu ve benzer pek çok vakfiyede, insanın onurunu kırmadan, rencide etmeden, başa kakmadan, gösterişten uzak bir şekilde, muhtaca ulaşma duygusu en ince ayrıntılarıyla yer almıştır.

Osmanlı döneminde kurulan vakıfların, kuruluş şartları arasında o kadar çok farklı hizmet alanı yer alıyor ki, bun-

ları duyduğumuzda adeta zihin dünyamız alt üst oluyor. Bu kadar çok çeşitlilik ve zenginlik, bir bakıma vakıf medeniyetinin Osmanlı dönemindeki tezahürü olarak karşımızda duruyor. Vakıflar Ge-

nel Müdürlüğü tarafından çocuklar için neşredilen "Tarihte İlginç Vakıflar"10 başlıklı kitapta yer alan vakıfların, vakfiyelerinde belirtilen şartlar ve kuruluş gayeleri bize Osmanlı düşünce dünya-

sındaki zenginliği açıkça ortaya koyuyor. Burada yer alan vakıfların vakfiyelerindeki şartlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz.

"Güzel yazı öğretme"; "sokak hayvanlarına ekmek verme"; "ağaç dikme, su yolu yapma"; "hastalara evinde bakım hizmeti sunma"; "çeyize ihtiyacı olan kızlara çeyiz hazırlama"; "cami, şadırvan, helâ gibi yerlerin duvarlarına yazılan yazıları ve yapılan resimleri silme ve kaldırma (mahî'n-nükûş)"; "kocaları savaşta şehit düşen dul kadınlar için sığınma evi açma"; "bulaşıcı hastalıkları tedavi etme"; "ipek böcekçiliğini geliştirme"; "çiftçilere tarım aleti ve öküz temin etme"; "çeşme yapma ve tamir etme"; "sofralardan artan yemeğin çöpe atılmayıp, bir arada toplanıp yabani hayvanlara ve kuşlara verilmesi için görevli tayini"; "binek ve besi hayvanları için mera ve otlak açma"; "yaz günlerinde soğuk su dağıtma, sebille-re kar ve buz koyarak suyu soğutma"; "şehitlik ve sahabe türbelerinin tamiri"; "deniz seferi yüzünden gemileri kaza-ya uğramış ve batmış olan fukaraya ve felakete uğrayanlara yardım etme"; "vergilerini ödeyemeyen mahalle ahalisinin vergilerini ödeme, avârız vakfı"; "her Cuma gecesi fakirlere, halis undan pişirilen fodula (ekmek) dağıtma"; "fakir ve yetim çocuklarını mektepte okutma, sünnet ettirme, ihtiyaçlarını giderme"; "çevre ve ormanı koruma"; "muvakkithâne ve camideki saatlerin bakım ve onarımını yapma"; "hastalara bakım"; "medresedeki öğrencilere burs verme"; "yol üzerlerinde gelen gidenin ve hayvanların su ihtiyacı için çeşme yapma"; "hacca gönderme"; "misafirhâne, tekke, yol ve köprü yapımı ve bakımı"; "mes-cit, cami, namazgâh inşası"; "talebenin pikniğe (seyre) götürülmesi"; "mübarek günlerde talebe ve hocalara ayakkabı ve giyecek yardımı"; "kışın abdest alanlara sıcak su temini"; "cami ve minarele-

Vakıf Kayıtlar Arşivinde bulunan Hacı Nevfidan Kadın Vakfı'na ait 1266 H. (1850 M.) tarihli vakfiyenin 1. Sayfası (VGM Arşivi).

Vakıf Kayıtlar Arşivinde bulunan Sultan II. Mahmut Vakfı'na ait 1224 H. (1809 M.) tarihli vakfiyenin 3. ve 4. Sayfası (VGM Arşivi).

rin aydınlatılması"; "kaldırımların tamir edilmesi"; "fakir-fukaranın doyurulması için imaret/aşevi kurma"; "âmâlara hizmet etme"; "teravihlerde bal şerbeti dağıtma"; "dârüşşifâ (hastane) kurma"; "yaşlı kadınların bakımı"; "nehirden geçme için gemi tahsisi"; "evlenemeyenleri evlendirme"; "helva dağıtma"; "aşûre dağıtma"; "kitap vakfetme, kütüphane kurma"; "mektepe ve medrese açma"; "iflas eden tüccara yardım etme"; "yetim öğrencilere ayakkabı ve giyecek temini"; "mahkumlara giyecek ve soğuk su verme"; "mezarlıkların bakımı"; "Kurban Bayramı'nda kurban kesme ve fakirlere dağıtma"; "Müslüman esirleri kurtarma"; "leyleklerin korunması"; "hamam, çamaşırhâne ve kuşevi yaptıрма", "borç para (karz-ı hasen) verme". Elbette vakıfların hizmet alanları sadece burada bahsedilenlerle sınırlı değildi. Bunların çoğaltılması, listenin uzayıp gitmesi elbette mümkün. Ancak görünen o ki, vakıflar aynı zamanda toplumun bir sosyal güvenlik mekanizmasıdır.

Osmanlı döneminde neredeyse hayatın her alanında karşımıza çıkan vakıflar, 1924 yılında vakıfların bağlı bulunduğu Şer'îye ve Evkâf Vekaleti'nin kaldırılarak yerine Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün kurulmasıyla yeni bir safhaya girmiş; yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde, Osmanlı döneminde vakıfların üstlendiği eğitim-öğretim işleri ve kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na; vakıf kütüphaneler Kültür Bakanlığı'na; vakıf sular ve mezarlıklar belediyelere; vakıf hastaneler ve akârları (gelirleri) Sağlık Bakanlığı'na; gelir getiren vakıf arsalar imar müdürlüklerine; yine bazı vakıf arsalar belediyelere devredilmiş; dinî hizmetler veren vakıf camiler ve mescitler ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yönetimine bırakılmıştır.¹¹ Böylece Osmanlı döneminde vakıflar tarafından yerine getirilen pek çok hizmet, artık merkezi hükümetin görev ve yetki alanına;

Vakıf Kayıtlar Arşivinde bulunan Cevri Usta Vakfı'na ait 1233 H. (1815? M.) tarihli vakfiyenin 1. ve 2. Sayfaları (VGM Arşivi).

ayakta kalabilen vakıf gayrimenkullerinin idaresi de Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bırakılmıştır.

Yukarıda ana hatlarıyla belirtildiği üzere, farklı isimler ve gayeler için de olsa, vakıf kurma geleneği, İslam inancına göre çok eskilere, Kâbe'nin inşâsına, Hz. İbrahim'e kadar götürülür. Tabii ki, diğer dinlerde ve medeniyetlerde de bu yardımlaşma duygusunun bir karşılığı vardır. Ancak İslam dini ve medeniyeti içinde vakıf müessesesi çok farklı bir boyut kazanmış, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın sembolü olmuştur. Bilhassa Osmanlı dönemindeki uygulamalarla da zirveye ulaşmış; vakfet, yaşat, yaşa prensibi adeta düstur edilmiştir.

NOTLAR

1* Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Nazif Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", Osmanlı, 5, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s.17.

2 Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrat Sistemi", Osmanlı, 5, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.25; Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar, Haz. Ufuk Gülsoy vd., VGM Yay., Ankara 2012, s. 11.

3 Nazif Öztürk, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Ankara 1995, s.19.

4 Esat Arsebük, Medeni Hukuk, I, Başlangıç ve Şahsın Hukuku, İstanbul 1938, s. 298.

5 B. Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi, TTK Yay., Ankara 2003, s.13.

6 Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar, s. 11.

7 <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?id=28/23.04.2013>.

8 Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar, s. 21.

9 Hamdi Döndüren, Günümüzde Vakıf Me-seleleri, Erkam Yay., İstanbul 1998, 14;

10 Tarihte İlginç Vakıflar, Editör: M. Fatih Müftüoğlu, VGM Yay., İstanbul 2012.

11 Döndüren, a.g.e., s. 109-122.

ŞEHİR VE VAKIF

Doç. Dr. M. Sadık AKDEMİR
Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yalnız Allah'ın rızasını kazanabilmek ve tamamiyle muhtaç durumda olanlara yardım edebilmek amacıyla tesis edilen vakıfların temeli, İslam kültüründe Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünnetine dayanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de 'vakıf' kelimesi geçmemekle beraber bu kelimenin eşanlamlısı ve bu manaya gelebilecek pek çok kelime vardır. 'Sadaka verme'², 'İhsanda bulunma'³, 'Hayır işleme'⁴ 'Allah'a güzel ödünç verme'⁵, 'İnfak etme'⁶, 'Karz-ı hasen'⁷, 'Yoksul ve yetimleri gözetme'⁸ gibi başkalarına yardım etmeyi teşvik eden pek çok ayet-i kerime mevcuttur. 'Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda infâk etmedikçe (harcamadıkça) asla iyiliğe eremezsiniz.'⁹, 'iyilik ve tak-

vâ üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın.'¹⁰, 'Hayır işleyiniz ki saâdete erişesiniz.'¹¹ gibi ayetlerin yanı sıra Hz. Peygamberin fiil, takrir ve sözleriyle de bu husus teşvik edilmiştir. İlk geçen ayet-i kerimeyi, sahabe tam olarak anlayamayınca, Hz. Peygambere gelip sormuşlar, o da 'vakıf' olarak açıklamıştır.¹² Ebû Hureyre'den nakledilen bir hadis-i şerifte, Hz. Peygamber ; 'İnsan ölünce kendisinden bütün amelleri kesilir. Ancak şu üç şeyde kesilmeyip devam eder: Sadaka-i câriyeden (devam eden sadaka), faydalanılan ilimden, öldükten sonra kendisine dua eden hayırlı bir evlattan.'¹³ buyurmuşlardır. Hadis âlimleri, 'sadaka-i câriye'yi vakıf olarak yorumlamışlar ve

sadaka devam ettiği müddetçe sevabının da devam edeceğini söylemişlerdir.¹⁴

İslam dininde mescid yapmak, yolda kalmışlara yardım etmek, yetimleri gözetmek, su akıtmak, yolcuların barınabileceği yerler temin etmek, sadaka vermek gibi pek çok örneği bulunan davranışları tavsiye ve teşvik eden hadisler mevcuttur. Bütün bu saydıklarımızda gerek fert gerekse toplum için faydalar bulunduğundan, devam eden ve sürekliliği olan sadakalardan söz edilmektedir ki, bu da vakıftan başka bir şey değildir.

Kur'an-ı Kerim'de de belirtildiği üzere hayatı boyunca ashabına ve vefa-

tından sonra ümmeti için her hususta üsve-i hasene¹⁵ (en güzel örnek) olan Hz. Peygamber, vakıf konusunda da önder olmuş ve ümmetini bu tür ölümsüz eserler bırakmaya teşvik etmiştir. Nitekim Hz. Ömer birgün, kendisine ait bulunan Semg ismindeki hurmalığı hakkında Hz. Peygambere : 'Yâ Rasûlallah! Nazarımda çok kıymetli olan bir hurmalığa sahibim. Bunu vakfetmek istiyorum. Ne buyurursunuz?' diye sormuş, bunun üzerine de Hz. Peygamber: 'Bu hurmalığın aslını, rakabesini vakfet. Artık o satılmaz, hibe edilmez, vâris olunmaz, yalnız onun mahsülü infak edilir, yedirilir.' buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer de bu hurmalığı vakfetmiştir. Bu hurmalıktan mücahidler, esaretten kurtulmak isteyenler ve misafirler istifade etmişlerdir.¹⁶

Vakıf müessesine İslamiyetin ilk yıllarından itibaren büyük önem verilmeye başlanmış, kurulan bütün İslam devletlerinde bu müesseselerin kuruluşu hız kazanmış, en son Osmanlı Devleti döneminde de zirve yapmıştır. Beylikler ve Osmanlı döneminde adeta Anadolu'nun her tarafı vakıflarla bezenmiştir. Hükümdarlar ve aileleri başta olmak üzere, devletin üst kademesinde görevli olanlar, paşalar ve varlıklı insanlar vakıf kurmakta birbirleriyle yarışır hale gelmişlerdir.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra iktisadi ve ictimai hayatlarında yüzyıllar boyu önemli bir rol oynayan vakıf müessesesi yalnızca fakirlere yardım etmek gibi dar bir çerçevede kalmamış, aynı zamanda fikir, kültür, ilim,

irfan ve imar gibi alanlarda da derin izler bırakmıştır. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun umumi hayatında bir iskan ve imar metodu olarak vakıfların tesis edildiğini görmekteyiz. Nitekim, Ömer Lütfi Barkan'ın ifadesiyle 'Şehirlerimizin her türlü âmme hizmetleri, ictimai muavenet (sosyal yardımlaşma) teşkilatı, ilmi, dini ve medeni hayatın her türlü tezahürleri hep vakıf tesisleri yolu ile tanzim ve idare edilmiş bulunmaktadır.'¹⁷

Çok çeşitli amaçlar dahilinde tesis edilen vakıflar, insanların yardım etme duygusundan kaynaklanmaktadır. Dini ve milli kültürümüzün en önemli unsurlarından birini oluşturan vakıf müessesesi, toplumda dini, sosyal, eğitim, sağlık, imar ve daha pek çok alanlarda hizmet vermeyi esas almıştır.

Gerçekten, Türk-İslam dünyasında insanların faydasına olan ve akla gelebilecek her sahada vakıfların kurulduğunu söylemek mümkündür. Bu tesisler sadece yapılmakla kalmamış, müesseseyi devamlı olarak ayakta tutup yaşatacak, bakım ve onarımını sağlayacak tedbirler de alınmıştır. Genel olarak vakıfların hizmet alanlarını kısaca şöyle tasnif etmek mümkündür:

A-) Dini saha ile ilgili vakıflar; Cami, mescid, tekke, zâviye, namazgah.

B-) Eğitimle ilgili vakıflar; Mektep, medrese, kütüphane, dârü'l-hadis.

C-) Sivil ve askeri sahayla ilgili vakıflar; Kışla, saray, tophane, bahçe, silahhane, kale.

D-) İktisadi saha ile ilgili vakıflar; Çarşı, dükkan, bedesten, han, kapan.

E-) Sosyal ve sağlık saha ile ilgili vakıflar; Hastahane, Dârü'ş-şifa, kervansaray, imâret, dârü'l-aceze, çocuk emzirme evleri.

F-) Su tesisleri ile ilgili vakıflar; Çeşme, sebil, su yolları, su bentleri, hamamlar.

G-) Spor tesisleri ile ilgili vakıflar; Pehlivan ve kemankeş tekkeleri, ok meydanları vs.

Bunların dışında zayıf ve güçsüz hayvanların otlayabilmesi için çayır ve meralar, hasta ve uçamayan kuşlar için bakım ve tedavilerini sağlamak gayesiyle kuş hastahaneleri, fakir kızlar için çeyiz parası temin için vakıflar, yaşlı ve çalışamaz durumda olan hamallara yardım, hatta hizmetçilerin hizmet ettikleri evde kırdıkları kap kacağın benzerini almak ve böylece efendileri tarafından azarlanmaktan kurtulmalarını sağlamak amacıyla çeşitli vakıflar tesis edilmiştir.¹⁸

Özellikle Osmanlı döneminde bir insan doğumundan ölümüne kadar genellikle hep vakıflarla haşır neşir olmuştur. Bir kimse vakıf bir hastahane de dünyaya gelir, vakıf bir sıbyan

mektebinde ve medresede tahsil görür, yapacağı işe göre vakıf bir müessesede iş bulur, maaşını ve rızkını yine bu vakıftan temin eder, hastalanırsa vakıf bir şifahanede tedavi görür, vakıf bir eczahaneden ilacını alır, yolculuk yaparken vakıf bir handa misafir kalır, acıkınca aşevlerinden karnını doyurur, su içeceği zaman sebillerle koşar, parası kalmayınca sadaka taşlarından ihtiyacı kadarını alır, en nihayetinde vefat ettiği zaman da vakıf bir camiden cenazesi kaldırılır.

Devletler kendilerine bağlı vatandaşlarının her türlü ihtiyacını gidermek zorundadır. Çünkü devlet olmanın gereği budur. Sosyal ve hukuk devleti tabiri boşuna geliştirilmemiştir. Osmanlı şehirlerinde insana yönelik her türlü hizmet vakıflar kanalıyla gerçekleştirilmiştir. Hem bu sayede devlet üzerinden büyük bir yük de kalkmış oluyordu. Devlet bu gibi yerlere fon ayıracağına diğer acil ihtiyaçları için harcama yapıyordu. Hemen her alanda vakıfların tesis edilmesi aynı zamanda işsizliğin de azalmasına sebep oluyordu. Çünkü bu gibi kurumlarda çalışacak elemanlara ihtiyaç duyuluyor, buralarda çalışanların ücretleri de yine vakıflardan karşılanıyordu.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren vakıf müessesesi son derece yaygınlaşmış, kamuya yönelik tüm hizmetler vakıflar tarafından yürütülmüştür. Tanzimat'ın ilanına kadar, eğitim-öğretim hizmetleri, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, hatta askeri alanda kurulan vakıflarla, dini ve ahlaki açıdan her türlü hizmet vakıflar tarafından sürekli ve kesintisiz bir şekilde sağlanmıştır.¹⁹

Osmanlıda genel olarak şehirlerde bir mahalle tesis edilirken vakıf bir külliyein etrafında olmasına dikkat edilmiştir. Bu genellikle cami veya mescid olurken (genellikle mahalle ismi bu cami veya diğer eserlerin ismine göre adlandırılmıştır.) başka hamam, çeşme, medrese, tekke gibi eserler de olmuştur. Bu şekilde yapılan yüzlerce eser sayesinde

Türk-İslam şehri karakterinin en iyi örnekleri oluşturulmuştur.²⁰

Halkın en çok ihtiyaç duyduğu alanlarda vakıfta bulunulması, vakıfların en güzeli ve en hayırlısı olması hasebiyle, tarih boyunca tesis edilen vakıf müesseseleri çok önemli görevler ifa etmişler ve toplum nazarında çok büyük itibar görmüşlerdir. Bu tür müesseselerden yalnızca fakirler değil tüm insanlar faydalanmıştır. Vakıf sadece Allah'ın rızasını kazanabilmek amacıyla, bir malı Allah'ın mülkiyeti hükmünde kabul ederek alınıp satılmasını men ederek temlikte bulunmaktır. Vakfedilen mal artık ne alınıp satılabilir ne de bağışlanabilir. Osmanlı Devleti ile en zirve noktasına

çıkılmış vakıf müesseseleri tarih boyunca tüm İslam ülkelerinde hep ön planda yerini almıştır.

İlk olarak hükümdarların öncülüğünde sonra da sırasıyla hükümdar aileleri, üst düzey devlet adamları, paşalar, valiler, bürokrasinin önde gelenleri ve zengin hayırseverler tarafından kurulan bu kurumların tarihi süreç içerisinde insanlığa büyük faydaları dokunmuştur. Hem bu tür müesseseleri kullanan vatandaşlar, hem de bu yerlerde maaşla çalışan görevliler için kazanç kapısı olmuşlardır. Böyle kurumlarda çalışmak aynı zamanda işsizliği de belli nispette önlüyordu. Mesela camilerin büyüklüğü oranında buralarda vazife yapan görev-

lilerin de sayıları artıyordu. Üstelik bu çalışanlar ücretlerini, o müessesese için kurulan vakıflardan alıyorlardı. Devlete tek bir kuruş yükleri de bulunmuyordu.

Selçuklulardan her alanda önemli miraslar alan Osmanlı Devleti hükümlerinin olduğu yerlerde hayırla yad edildiği önemli eserler bırakmıştır. Bunu devletin gücüyle değil hayırseverlerin daha doğrusu vakıfların gücü sayesinde gerçekleştirmiştir.

Sonuç olarak, günümüzde yalnızca eskilerle övünerek kendimizi kandırma yolunu seçmek hep kolay yol görünmektedir. Halbuki atalarımızın geçmişte yapmış olduğu bu güzellikleri yeniden canlandırıp hayata geçirme yolları

arasak bizim neslimiz için en hayırlı yol olacaktır. Yeniden bir vakıf medeniyetinin zirve yapması temennisiyle....

Dipnotlar

- 1 Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
- 2 Tevbe , 58,60.
- 3 Bakara, 83; Nisâ, 36.
- 4 Bakara, 148; Mâide, 48.
- 5 Hadîd, 11; Teğabün, 17.
- 6 İbrahim, 31; Münâfikûn, 10.
- 7 Müzzemmil, 20.
- 8 Bakara, 220.
- 9 Al-i İmran, 92.
- 10 Mâide, 2.
- 11 Hacc, 77.
- 12 Kurtubi Muhammed b. Ahmed, el- Camî Li Ahkâmî'l - Kur'ân, Beyrut trs., IV, 132;

Ahmed Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul 1996, s.57.

- 13 Müslim b. el- Haccac (v. 261/874), Sahih-i Müslim, İstanbul 1981, Kitab'ül Vasiyye, Bab 3, Hadis: 1631, V, 1255.
- 14 Ziya Kazıcı, İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar, İstanbul 1985, s. 48.
- 15 Ahzab,21.
- 16 Buhari, Vasiyye, I/3,194.
- 17 Ömer Lütfi Barkan, 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler",VD, İstanbul 1974, II, 354.
- 18 Kazıcı, Vakıflar, s. 101-102.
- 19 Akgündüz, s.2.
- 20 Mehmet Bayartan, 'Osmanlı Şehirlerin de Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", Osmanlı Bilimi Araştırmaları, C.10, Sayı 1(2008), s.169.

HİLMİ YAVUZ

“Modernleşmedik Oryantalistleştik”

🎙 Ekrem ÖZDEMİR

Hilmi Yavuz: “Modernleşmedik, oryantalistleştik”

Hilmi Yavuz’la şehirleşme ve modernleşme üzerine: “Modernlik konuşmayı ortadan kaldırmıştır.”

Şiirden musikiye, mimarîden sanata, felesefeden tasavvufa, geniş bir yelpazede seyreden Hilmi Yavuz, gelenekle modernite arasında sıkışıp kalan Tür-

kiye’nin kimlik problemleriyle yakından ilgilenen bir aydınımız. Biraz zor gerçekleştiren ama hepsine değen söyleşimizde, şehirleşme politikalarımız, kent sorunlarımız, modern gayretlerimiz ve yanlısalarımız üzerine edebî bir kıvamda konuştuk. İstifadenize sunuyoruz.

- **Bu gaddar cetveller meselesi ile başlayalım üstadım. Gaddar cetvellerle geleneksel mahalleleri yok ediyoruz di-**

yorsunuz. Bu gaddar cetvellerden kurtulabilecek miyiz, bir umudunuz var mı, ya da nasıl kurtuluruz?

- Gaddar cetveller aslında tamamen bizim şehirlerimizin modernleşme sürecine ilişkin bir projenin ya da bir genel projenin ürünü olarak düşünülmesi. Şehrin tırnak içinde modernleştirilmesi konusunda yapılan çalışmaların ya da

hazırlanan projelerin tamamen eski, geleneksel kentlerin, geleneksel özelliklerin yok edilmesi anlamına gelecek bir biçimde düzenlendiğini görüyoruz. Cetvellerin gaddarlığı buradan geliyor. Yani doğrudan doğruya kentin geleneksel yapılanma biçimlerini, düpedüz yok etme anlamında. Dolayısıyla kentler modernleşme, ya da modernleşme süreci öylesine "gaddar cetveller" metaforuyla hayata geçirilmek durumunda kaldığı sürece şehrin geleneksel yapısının ortadan kaldırılması işlevi devam edecek. Dolayısıyla buna herhangi bir biçimde bir tavır koymak pek mümkün gibi görünmüyor bana. Şundan ötürü görünmüyor. Çünkü bir kere korumacılık meselesi ile gaddar cetveller arasındaki pantagonizmanın, bu çatışmanın nerede ve nasıl sonuçlanabileceği konusunda doğrusu benim bir öngörüm yok. Evet, elbette geleneksel bazı yapıların korunması gerekir diye düşünülüyor ama geçmişte böyle bir uygulama hayata geçirilmediği özellikle 1954 ile diyelim, 1960 arasında özellikle Demokrat Parti döneminde İstanbul'a ilişkin olan bu tür çalışmaların herhangi bir korumacılık konsepti öngörülme-

den gerçekleştirildiğini biliyoruz. Behçet Ünsal hocanın özellikle bu dönemde yani 1950 ile 60 arasındaki dönemde İstanbul'da hangi tarihsel yapıların yok edildiğine ilişkin envanteri vardır. Söz konusu bu envantere bakıldığında mesela Sinan'a ait bazı yapıların bile tarihi eser değildir diye yıkılma kararı verildiğini ve bu kararın Anıtlar Yüksek Kurulu aracılığıyla gerçekleştirildiğini biliyoruz. Bir tanesi Beyazıt'taki Sinan Paşa Hamamı'dır. Behçet Ünsal hoca bu meseleyi gündeme getirirken Anıtlar Yüksek Kurulu üyelerinin çoğunluğuyla Beşiktaş'taki Sinan Hamamı'nın tarihsel bir mekan olmadığı gerekçesi ile yıkıldığını söylüyor. Bu tür yaklaşımlardan geçilerek eğer bugüne gelindiyse korumacılık anlayışının, ne kerede hakim, başat, dominant bir anlayış olarak hayata geçirilebileceğinden benim ciddi endişem var. Yani konvansiyonel olarak kurtarılmış bir takım mekanlar var. İşte, diyelim ki Süleymaniye vs. falan. Ama ben bu tür korumaların aslında bir anlamda göstermelik olduğunu düşünüyorum. Çünkü İstanbul'un korunması gereken tarihsel ve geleneksel yapıları sadece bir ya da iki sembolik koruma ya

da korumalık değil yerindeyse mekana dönüştürülmesi gerçekleşmez. Çok daha geniş bir vizyonla bu meselenin ele alınması gerekir diye düşünüyorum. Süleymaniye'de üç binayı, Çelik bey'in Gülhane'de Soğuk Çeşme Sokağı'nda yaptığı gibi birkaç binayı restore etmek ile yetinmek midir acaba tarihsel dokuyu korumak, yoksa bunun sadece böyle değil yerindeyse tikel ya da münferit bazı mekanlarla sınırlandırılması ve bunların işte görüyorsunuz bakın nasıl bir koruma anlayışı içindeyiz diye sunulması mı bizi gerçeğe taşımalı.

- O anlamda hocam bir şey sormak istiyorum. Mesela Ankara, İstanbul ve diğer belediyelerde gördüğümüz bir faaliyet var son yıllarda. Tarihi eserleri aslına uygun bir şekilde yeniden restore etmek gibi bir çalışma başlatılmış. Kastamonu'da, Safranbolu'da, Amasra'da bunlar çok yaygın. Bu tip çalışmalar aslında bu konuda korumacılık anlamında söylüyorum, bir bilincin oluşmaya başladığını göstermez mi?

- Şimdi korumacılıktan neyi anladığınız, demin ki sorunuza verdiğim yanıtta da zaten onu vurgulamaya çalışmıştım, korumacılıktan neyin anlaşılması gere-

kecek? Yani dediğim gibi Safranbolu'da bir takım mekanların, bir takım konutların vs. falan korunması, onların restorasyonu, ya da neyse ne yapılması gerekiyorsa, veya Süleymaniye'de veya Soğukçeşme Sokağı'nda yapılanlar ile gerçekten bizde bir koruma bilincinin oluştuğu söylenebilir mi? Yani benim teorik olarak sormak istediğim soru budur. Birkaç tane mekan var, bölge var daha doğrusu, o bölgede bazı mekanlar koruma altına alınıyor. Ama bu bizde gerçek anlamda koruma bilincinin oluştuğuna bir kanıt teşkil eder mi? Yani bu korunmuş olan bazı mekanlardan yola çıkarak bir koruma bilinci edindiğimiz sonucuna varabilir miyiz?

- Bu konuda endişeleriniz var...

- Bu konuda endişem var. Çünkü somut ve tikel bazı mekanların korunması farklı bir şeydir, soyut bir korunma projesinin tasarlanmış olması başka bir şeydir. İkisi arasında sanki bir bağlantı varmış gibi görünüyor ama yani sadece bazı mekanların korunmasının da genel anlamda bir koruma bilinci anlamına geldiği düşünülebilir ama bu kadar da değil. Çok daha farklı bir zihinsel tasarımı gerektiren bir şey, bilinçlilik gerektiren bir şey. Üç, beş binayı korumakla bu iş gerçekleşmez.

- Kentsel dönüşüm çalışmalarını şehir estetiği ve açısından bir değerlendirebilir miyiz? Bu konuya nasıl yaklaşıyorsunuz? Bütün şehirlerde başlayan bir kentsel dönüşüm projeleri var. Hemen hemen her şehirde bundan etkileniyor, yeni bir şehir tipi oluşuyor.

- Tabi aslında kentsel dönüşümün kaçınılmaz olduğunu düşünmek de elbette gerekli. Yani şehirlerimizi, belli bir tarihsel momentumda sabitlemek ve onların bir tür değişmezliğini bir tür veri olarak kabul etmek ya da bir aksiyom olarak kabul etmek gibi bir meselemiz yok. Elbette şehirlerin hayatı tıpkı insanların hayatı gibi basit bir benzetme oldu ama şehirlerin hayatı da insanların

hayatı gibi sürekli değişiyor. Dolayısıyla insanın hayatındaki değişim neye tekabül ediyorsa aslında şehirlerin hayatındaki değişim de bugün bizim kentsel dönüşüm dediğimiz şeye tekabül ediyor. Etmek zorunda da aslında. Şimdi bazı şeyler var ki, eğer gerçekten bir şehri modern bir şehir yapmak ve şehri bu bağlamda bir kentsel dönüşüme tabi tutmak gibi bir proje varsa, bu projenin neleri incelemek gerektiğini bir kere her şeyden önce tespit etmesi lazım. Nedir? Meydan. Somut örneklerle konuşmayı tercih ediyorum. Mesela İstanbul'da Taksim Meydanı. Bir kentsel dönüşüm projesi hayata geçirilmek isteniyor, Topçu Kışlası yeniden kurulacak. Tamamen alan yayalaştırılacak ve yer altı şeyleri, trafik sağlanacak. Şimdi güzel de, bunun getirdiği bazı ciddi problemler var. Yani demin söylediğim mesele, somut bir takım mekanları dönüştürmenin soyut manada bir kentsel ideal, kentsel dönüşüm projesine tekabül etmediği, karşılık gelmediği meselesi sorgulanmıyor. Şimdi ne oluyor orda? Bakıyorsunuz diyelim ki, topçu kışlasının orda

yeniden inşa edilmesine ne gerek var? Gerçekten surlara benzer bir takım arkeolojik kalıntılar olsaydı, o dönemden kalma kalıntılar olsaydı belki ona uygun bir formülasyon bulunabilirdi. Ama bir tek taş bile kalmamış o dönemden, yani topçu kışlasından. İkincisi, arkada bir gezi alanı var, Taksim diye bilinen. Geçenlerde biz de bir etkinlik yaptık, ben de ordaydım, herkese bir ağaç verildi, o ağaca adımızı yazdık, şimdi eğer orası yapılacaksa, kentsel dönüşüme uğrıtılacaksa, gezinin ağaçlarının kesilmesi gerekecek, böyle söyleniyor. Şimdi bir şehrin meydanının en azından dar ve sınırlı bir alanda da olsa ağaçlandırılmış olması, ağaçlıklı olması, bir kere her şeyden önce o kentin meydanına doğallık kazandırır, şimdi bu gidecek, ama diyebilirsiniz ki bugünkü haliyle mi kalması gerekir? Hayır, bugünkü haliyle kalması gerekmiyor. Çünkü bugünkü haliyle bir metropolün meydanı en büyük meydanı, Taksim meydanı, en sembolik sayılabilecek meydanı otobüs garajı. Durak değil, yanlış anlamayın, garaj. Yani Taksim ortadaki şeyden o geniş alandan

diyelim, Taksim gezisine geçebilmek can pazarı. Dört ya da beş otobüs, dünyanın hangi 'modern şehri'nde bu olur? Kardeşim sen karar vereceksin modern olacaksan, bu modernliğin gerekleri neyse bunu yerine getireceksin. Modernliğin gereklerini yerine getiriyorum diye yaptığın şeyler hepten modernlikle bire bir mütakabiliyet ilişkisi içinde mi ona bakacaksın. Bizdeki kentsel dönüşüm projeleri. Burada da endişem var. Kentsel dönüşüm somut olarak Taksim Meydanı'ndan söz ediyoruz. Öylesine bir takım dönüşümler ne modernliğe, ne gerçek anlamda modernlik projesine tekabül ediyor, ne de geleneksel olanın bütünüyle muhafazasındaki şeylere karşılık veriyor. Israra karşılık veriyor.

- Her iki tarafa da biraz faydalı olmaya çalışarak arada kalmışlık mı oluşuyor?

- Öyle tabii, kesinlikle öyle. Yani.

- Arafta mıyız?

-Kardeşim modernite ise modernliğin icabını yap, icabının da ifasını eski tabirle ne lazım gelirse onu yap, ama bunu yaparken de geleneksel anlamda korumacılık anlayışı ile korunması gerekeni de koru.

- Biz ikisini de yapamıyoruz.

- İkisini de yapamıyoruz. Hikaye budur.

- Mesken mahiyetinde kullanılan bölgelerin kentsel dönüşümü yani, mesela bir gecekondu meselesinden yola çıkarak bir şeyler söylenebilir belki.

- Şimdi ben size bir şey söyleyeyim, bu konut yapımı özellikle hem özel sektörde hem devlette bunlar aslında ne türlü politikalar, benim anlamam mümkün değil. Şöyle, bir taraftan TOKİ büyük gökdelenler yapıyor, bir taraftan özel sektör gökdelenler yapıyor. Tamam çok iyi de, bir kere özel sektör en azından konut politikası açısından diyelim birbirine paralel şeyler yapıyorlar, ya da birbiri ile çelişmeyen şeyler ortaya koyuyorlar. Çok güzel de ama gerek devletin gerekse özel sektörün bu tür özellikle büyük gökdelenler, vs. yaparken kentin temel koruyucu bir takım özelliklerinin göz ardı edilmemesi gerekiyor. Yani millet kıyameti kopardı, İstanbul'un silueti gitti diye. Şimdi diyeceksiniz siluet önemli mi? Önemli tabii. Çünkü siluet aslında o şehrin küçük ölçekte bir kesitidir. Yani

New York'u düşünün, orda özgürlük heykeli vardır, büyük yapılar vardır. Ama İstanbul, New York değil, daha New York diye bir yer yokken ortada İstanbul diye bir şehir var. Dolayısıyla İstanbul'un silüetini, New York'un silüetinden farklı olması gerekir diye düşünüyoruz, oysa olmuyor. Hem devlet, hem özel sektör bu tür bir konut politikasıyla şehri bir çok bakımdan, tanınmaz hale getiriyor.

Somut ve tikel bazı mekanların korunması farklı bir şeydir, soyut bir korunma projesinin tasarlanmış olması başka bir şeydir.

- Üçüncü sorumuz da zaten insanların hayatı ile beraber şehirlerin hayatı değişiyor dedik ya, yani bu değişimde bir kirlenme olduğunu düşünüyor musunuz? Sadece şehir değil insanda, sonu gelmez bir iştaha sahip canavar bir tiplene ortaya çıkardık şeklinde insandan insana yapılan bir eleştiri vardır ya, mesela bu eleştirinin varlığına inanıyor musunuz? Böyle bir kirlenme var mı?

- Şimdi yani şehirle genellikle şu söylenir çok, basite indirgemiş olma tehlikesini de riske alarak maddi anlamda insanların hiç şüphesiz kirlilik konusunda herhangi bir kaygıları olmaz. Yani şehir pis adam yolda giderken sigarası bitmiş, sigara paketini pekala, buruşturup, derttop edip atabilir yani. Ama bunu diyelim ki, yolları temiz bir şehirde... Şimdi mesele bu değil, meseleyi tamamen sathi-dülger düzeyde ele almak olur. Gerçek anlamda asıl kirlenmeyi başka düzlemlerde ele almak lazım... İstanbul pis bir şehir bunu biliyoruz ama mesele İstanbul'un kirlenmesiyle şehrin insanının bu şehirde, böylesine bir şehirde yani ne gerçek anlamda modernleşmiş ne de geleneksel kalmış, demin söyledim

ğiniz gibi arafta ya da iki arada bir derede kalmış olan şehirde insanının da iki arada bir derede kalmışlığıdır bence.

Kardeşim modernite ise modernliğin icabını yap, icabının da ifasını eski tabirle ne lazım gelirse onu yap

Yani bu şey demek değildir tabi, gerektiğinde kirli, gerektiğinde temiz, yerine göre kirli olmak anlamında değil elbette ama modern bir konutta iken, yani şehrin modern bir kesiminde iken modern davranmamak, modern bir insana ya-

kışacak bir şekilde davranmamak diye alıyorum ya da geleneksel yapılanmada geleneksel olmayan bir biçimde davranmak anlamında kirlilikten mecazi bir anlamda kirlilikten söz edebiliriz.

- **Anladığım kadarıyla mış gibi yapıyoruz diye bir eleştiri getiriyorsunuz.**

- Mış gibi yapmaktan çok yani şimdi diyelim ki, modern bir kesimdeyiz ya da modern bir mekandayız. Bu modern mekanda modern bir kimlikle görünür kılınması insanın başka bir şeydir, bir de modern olmayan bir kimlikle görünür olması başka bir şeydir. Onu söylemeye çalışıyorum. Genellikle şey denirdi eskiden, Beyoğlu'na takım elbise ile çıkılırdı, vs. Ama şimdi bunda doğru bir yan var. Belli mekanlar insanların belli biçimde

davranmalarını, bu giyim, kuşamda olabilir, çok daha başka anlamlarla da böyle davranmayı gerektiren, deyiş yerindeyse bilinç dışı bir dayatma ile geliyor. Ama şimdi insanlar böyle davranmıyorlar. Beyoğlu için söylemiyorum, genel olarak.

- **Tabi genel tarafı için böyle bir problem söz konusu.**

- Evet.

- **Hazır buna değinmişken, 4. Sorumuz da bununla alakalı. Yaşadığımız sürecin, hayatın şiiresselliğinden kopmuş ve tekdüzeliğe bürünmüş bir yaşam tarzına gittiğini söyleyebilir miyiz?**

- Ben bu konuda çok ayrıntılı bir makale kaleme aldım. İstanbul'da artık ta-

Bir taraftan TOKİ büyük
gökdelenler yapıyor,
bir taraftan özel sektör
gökdelenler yapıyor.
Tamam çok iyi de, bir
kere özel sektör en
azından konut politikası
açısından diyelim
birbirine paralel şeyler
yapıyorlar, ya da birbiri
ile çelişmeyen şeyler
ortaya koyuyorlar.

lamında değil, beş duyardan söz ediyorum, işitme bunlardan biri, koklama duyası, bahar rüzgarının getirdiği bir şey var, ferahlık, temizlik falan, bahar rüzgarının güzel kokuları vardır, en azından çiçek kokuları vs. ter kokusu bunları da alıyorsunuz. Demek ki, İstanbul bu anlamda insanların beş duyası ile de var olabildikleri ve o beş duyası ile de şehri kavradıkları bir konumda oluyorlar. Şimdi böyle bir şey söz konusu değil. Çıngırak seslerini duymak mümkün değil, bahar rüzgarının kokusunu duymak, vs, vs. şimdi böyle olunca İstanbul'un hakikaten bir planörün elleri cebinde diyelim gökyüzüne bakarak dolaşabilmesi mümkün değil. Şehir çok kalabalıklaştı bir, ikincisi böyle mekanlar yok artık. Diyelim ki, boğazda yürümeye kalksanız mümkün değil. Bütün bunlar İstanbul'un lirizminin tükendiği anlamına geliyor. Dolayısıyla artık böyle bir tahayyül de söz konusu değil. İstanbul için lirik şiir .. İstanbul'da deyim yerindeyse artık Ahmet Muhip Dranas'ın yağma şiiri gibi lanetleyen şiirler yazılıyor.

- Bu anlamda bir şey sormak istiyorum. İstanbul'da yaşayıp da Ankara'ya okumak için, çalışmak için gelen insanlarda benim gözlemlediğim bir durum var. Ankara'yı yürüme konusunda çok huzurlu bir şehir olarak görüyorlar. İstanbul'a nazaran tabii küçük bir şehir, o İstanbul'da yürüme sıkıntısı çeken insanlar Ankara'da çok rahat yürüebildiklerini ve özgürce dolaşabildiklerini söylüyorlar. Siz bu duyguyu Ankara'da yaşadınız mı?

- Valla doğrusunu söylemek gerekirse ben çok fazla şehre inmiyorum. İstanbul'dan geliyorum Bilkent'te kalıyorum, şehre çok fazla indim söylenemez. Ama ben askerliğimi Ankara'da yaptım. 70 yılında. O yıllarda Ankara'da özellikle Kızılay-Çankaya arasındaki o büyük yolda yürümek mümkündü. Tabii şu var yürümek en azından tretuvara-yaya yoluna gerek var, ama böyle bir şey yok

hayyüle imkan yok diye, tahayyüle imkan vermiyor İstanbul. Bunun nedeni şu; bir kere sadece bana mahsus bir terminoloji bu şiir sosyolojisi diye bir kavramsallaştırma ile meseleye baktığımız zaman şunu görüyoruz, 1940'larda yazılmış bir şiirde İstanbul nasıl anlatılıyor, 1970'lerde ya da 80'lerde yazılmış bir şiirde nasıl anlatılıyor ve 1980'lerden sonra artık İstanbul ile ilgili şiir yazılmıyor. Çünkü bunlar son derece önemli semptomlar, göstergeler. Orhan Veli'nin hepimizin çok iyi bildiği İstanbul'u Dinliyorum şiirine bakınız, şiirsellik dediniz de onun için bu meselenin üzerinde duruyorum. İstanbul'u dinliyorum şiirinde diyor ki, uzaklardan çok uzaklardan suların geçtiğini, çıngırak sesi ancak

yakınlarda duyulan bir sestir, bilkenttin kapısında çalınsa duyulmaz ama uzaklardan, çok uzaklardan duyulan bir çıngırak sesinin yaşandığı öne sürülüyor, ya da işitildiği bir toplumla, kentle, bugün burun buruna kamusal alandan söz ediyorum, bir parkta, bir sokakta yana yana gelen insanların bile birbirlerini işitebilmeleri imkan tanınmıyor. İmkan tanınmayan bir gürültü şeyine gelmiş durumda. Bu tabii çok önemli bir şey. Ya da İstanbul'da sadece bu değil, Orhan Veli'nin şiirine baktığımız zaman bize çok daha önemli bir takım tutanaklarda veriyor. Mesela, diyor ki güzelim bahar rüzgarında ter kokuları, mesela, bahar rüzgarı var, o bahar rüzgarında da ter kokuları duyuluyor. Sadece işitme bağ-

İstanbul'da. Mesela İstanbul'da Tak-sim'den Sıraselviler yoluyla Cihangir'e gitmeye kalkarız, yaya kaldırımı yok. Ya da varsa bile arabalar park ediyor. Siz geçebilmek için caddeye inmek, otomobillerin arasından kendinize yol aramak ya da bulmak durumunda kalıyorsunuz. Yani şunu söylemek istiyorum, modern bir şehir değil İstanbul şehri. Bir şehrin eğer meydanına, en büyük meydanına bağlı, en büyük caddelerinden birinde yaya kaldırımı yoksa ve orada insanların yürüyebilme olanakları yoksa bu şehir modern bir şehir değildir bir kere. Bir şeye bir olumsuz örnek, İstanbul'un ne kertede modern ya da modern değil kertede göstermeye yeter bence.

- Ankara'yı biraz da şu yüzden sordum. Ankara'yı gezmiş olsaydınız mesela biraz Ankara üzerine konuşabilseydik, Bauld-rillar'ın Paris'le ilgili eleştirilerini siz de bir şair olarak Ankara için yapıyor musunuz diye soracaktım ama Ankara'yı gezme-nizi tavsiye ederiz aslında bulvar olarak İstanbul'a göre çok daha rahat imkanlar sunan bulvarları var Ankara'nın.

- Ama İstanbul'da böyle bir planör olarak dolaşmak mümkün değil.

- **Peki, şeyi konuşalım. Caddeleri dik açılarla kesen modern şehirlerle, gele-neksel cadde, sokak, mahalle yapımızı karşılaştıralım. Şimdi modern şehir-ler caddeleri dik kesen sokaklarla inşa ediliyor. Eskiden Osmanlı döneminde bir insan ev yapıyorsa o insan evinin bahçesine bir güvercin yuvası yapar, bu kadar tabiatla iç içe, tabiatla uyum-lu bir şehir anlayışı vardı, şimdi bu yok, dolayısıyla tabiat bağımız koptu gibi genellikle yapılan bir eleştiri var. Hani kapıların çift tokmak olması gibi. Bun-lar zaten sizin değindiğiniz konulardır. Tanpınar'ın Beş Şehir'de belirttiği, es-kiye duyulan özlemlerle yeniye adapte olmak arasında kalmışlığımız bir türlü bitmiyor gibi görünüyor. Cadde, sokak, mahalle kültürü açısından da düşün-düğümüzde baya bir süre daha devam edecek gibi görünüyor.**

- Şimdi gelenekselleşen şehirler için genellikle metafor olarak labirent kul-

lanılır. Yani bir sokağa girdiğiniz zaman oradan nereye, nasıl çıkacağınız ve kar-şınıza ne tür bir yapının çıkacağı kesin-likle belli değildir. Yani sokak gerçekten bir labirenttir. O labirentte siz nereye çıkacağınızı, yolu bilmiyorsanız gerçek-ten, nereye çıkacağı belli olmayan bir labirentteymiş gibi hissedersiniz. Oysa modern şehirler için ben cetvel meta-foru kullanıyorum sizin de belirttiğiniz gibi. Cetvelle çizilmiş gibi şehirler. Sedat Hakkı hoca da bunu söylüyor, özellikle Cumhuriyet'te Ankara'yı örnek alıyor, büyük bir bulvar ve bu bulvara çıkan, sokaklar dik açılarıyla, Anadolu şehirle-rinde de öyle, 'modern şehirler'de öyle anlaşılıyor, o büyük caddelerin, sokak-ların birleştiği yer hükümet konağına çıkar ve yolların iki taraflarını da mut-laka akasya ağaçları kaplar. Modernliğin şehircilik anlamında modernliğin böyle-sine bir şeyden geçiyoruz. Cetvelle çizil-miş hükümet konağına çıkan caddeler, .. bu tabi patriyomel anlamında devlet anlayışının ortaya çıkardığı bir şehircilik anlayışıdır. Yani her şey hükümet kona-ğında biter, her şey devlettir. ... yani na-sıl her şey sarayda toplanıyorsa, onun şehircilik planında yeniden üretilmiş bi-çimi de o akasya, iki yanı akasya ağaçlı yolların hükümet konağında birleşme-si.. hükümet konağı ya da devlete çıkar. Hükümet konağı aslında yerini almıştır.

Türk modernleşmesinin vahim maliyetlerinden biri modernleşmenin köylülük üzerine inşa edilmesidir.

- Ama bulvardaki yoksulların gözlerini de unutmamak lazım. O vitrinlerin önünü de tarif ettiği, o yoksulların vitrinlere bakıp, şehir insanına özenen bu yemeği her-halde maaşımızı bir araya getirsek böyle bir yemek yiyemeyiz diyen insanların da o varlık , o şehir insanıyla da bu kadar iç içe yaşıyor olması ciddi bir problem.

- Tabi doğru. Yoksulluk her yerde.

- Bu anlamda 6. Sorumuz da bununla ilgiliydi, buna da cevap verdik. Hani çevresi ve tarihi ile uyuşma ve uzlaşma sorunu olan şehirlerde yaşadığımız bir gerçek. Peki, benim bu sorulardan bağımsız olarak size sormak istediğim bir şey var, röportaj yaptığımız herkese bunu soruyorum, sizin şehir insanı tarifiniz var mı?

- Şimdi bakın ben meseleye biraz da sosyolojik bakıyorum, kişisel görüşlerimden çok, daha farklı bir şeyler söylemek istiyorum aslında. Modernleşme sanayileşme dolayısıyla köylülüğün tasfiyesidir. Dolayısıyla hiçbir modernlik köylülük üzerine inşa edilmiş modernlik değildir. Türk modernleşmesinin vahim maliyetlerinden biri modernleşmenin köylülük üzerine inşa edilmesidir. Ne

demek? Köy enstitüleri açılmıştır. Çiftçiyi topraklandırma kanunu 1938 yılında, efendimizdir gibi bir takım sloganlarla, köylülük mümkün olduğunca hem ideolojik anlamda hem de dediğim gibi çiftçiyi topraklandırma anlamında madde anlamda yeniden üretilmiştir, böyle bir modernliğin ortaya çıkaracağı insan tipinin hiç şüphesiz gerçek anlamda modern kimliği taşıyacağını söylemek mümkün olamaz. Ben bir yazıda şöyle demiştim aslında, köy enstitüleri kurulacağına şehir enstitüleri kurulmalıydı, kent enstitüleri kurulmalıydı. Nasıl geleneksel anlamda köylülük geleneksellik demekse kent zaten modernlik demektir. Böyle bir idrakin Türk modernleşmesinde hakim olduğunu söylememiz mümkün değil. Yani çok garip bir mo-

dernleşme durumu bu, köylülük üzerine inşa edilmiş bir modernleşme. Bunun sonucunda tabi insan tipi de değişecek, şehir de buna göre değişecek. Çünkü şu ya da bu biçimde köylüyü, köyden kentte göç ettiği zaman geldiği zaman bunun sanayi kesiminde kendisine bir şekilde iş bulabilmesi, değişebilmesi, proleterleşebilmesi, Marksistleşmesi, vs. söz konusudur. Ama böyle bir şey olmuyor. Niçin? Çünkü adam tarlasını, vs. çift bozarak eski tabirle söylemek gerekirse şehre geliyor ama şehre gelirken kendi ideolojisini, dünya görüşünü, vs. birlikte getiriyor. Yani

- Köyü şehre mi taşıyor?

- Köyü şehre taşıyor. Modernleşme Ankara'nın etrafındaki ilçelere köyü olduğu gibi getirmiştir, gettolaşma vardır ve hemşehri kültürü baskındır, Ankara'da da vardır, İstanbul'da da vardır, yani Yozgatlıların oturduğu mahalle vardır, Sivaslılar, Çorumlular gider. Meslekler açısından da böyle bir iş bölümü var. Sadece hemşehrilik değil. Hemşehrilik aynı zamanda meslekler açısından da geçerlidir. Mesela taksicilik Sivaslıların tekelindedir gibi, vs, vs. ama bu örnekler bile hemşehrilik ilişkisini sadece mahalleleşme ya da gettolaşma anlamında değil ama meslekler arasında inşa edilmesinde çok belirleyici bir fonksiyon olduğunu göstermektedir.

- 1965'te çekilen Gurbet Kuşları diye bir film vardır bilirsiniz. İstanbul'u fetretmeye gelen ama olduğu gibi geri dönmek zorunda kalan bir ailenin öyküsünü anlatır. 2012 yılında hala bu yaşadığımız sürecin devam ettiğini de söyleyebiliriz geliyor değil mi?

-Tabi.

- Peki, neden buna engel olamıyoruz? Yani şehir hala bir umut insanlar için. Medeni olmanın, iyi yaşamanın, modern imkanlara kavuşmanın bir umudu. Bunu yapacağımıza, bir sürü de acısını çekmiş bir toplum olarak, şehrin imkanlarını kasabaya, köye götürerek ordaki

insanı, ordaki haliyle daha modern ve daha imkanı bir hayata kavuşturmak, bunu neden başaramadık?

- Şimdi köylüyü modernleşmenin yolu onları köyde, köy mekanında alakoy-maktan geçmiyor. Yani, köylüyü köyde bırakarak modernleştirme gibi bir mesele söz konusu olamaz. Köylü ancak mekan değiştirdiği takdirde köyden kentte göç ettiği ve orada ancak oyunun kurallarına uygun oynadığı sürece modern olabilir. Yani köyde modern olamaz. Köyde modernlik diye bir şey olamaz.

- Yani köye interneti almak,

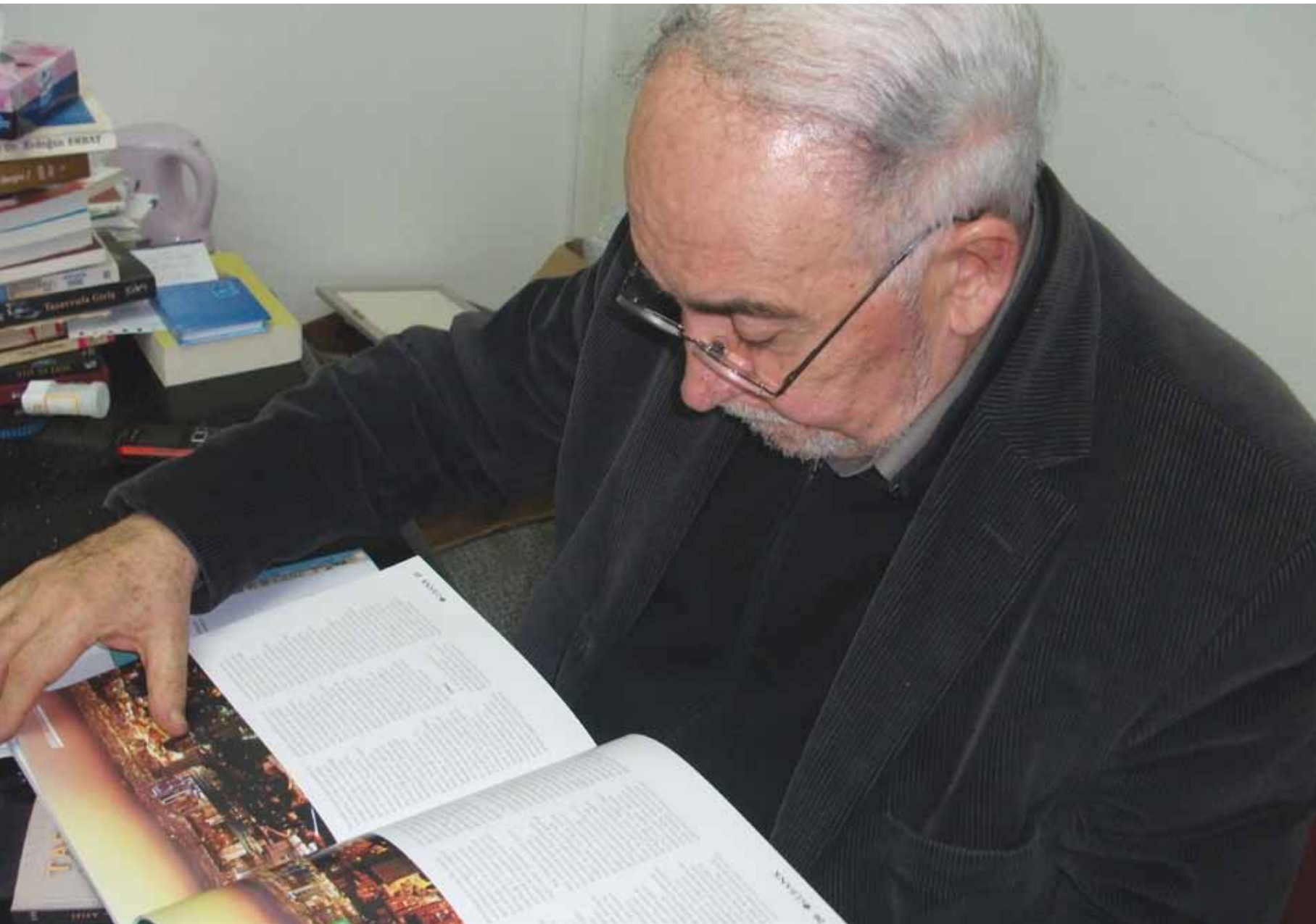
- Hiç ilgisi yok. O modernizasyon dediğimiz şey. Teknik anlamda Türkiye'de modernizasyonun yayılmış olması, her-

kesin cep telefonu olması, televizyonu-muz var, vs, ama bunlar teknik alanda bizim modernizasyon bağlamında donanımlı olduğumuzu gösterir o kadar.

Gerçek anlamda asıl kirlenmeyi başka düzlemlerde ele almak lazım...

Ama bir kere bu aletleri nasıl kullanıyoruz, vs. onlara girmeyeyim. Ayrı bir yer. O ayrıca konuşma konusu olur. Telefonla benim aramdaki ilişki, Türk insanının ilişkisi meselesi ayrı. Öyle bir şey var ki mesela, ayrı dedim ama küçük bir örnekte de yarar var. Geçenlerde bir arkadaşım anlatıyordu, diyor ki, bir arkadaşım evine beş metre mesafe kaldı,

5 metre sonra adam evinde olacak, bu ne demek, üç dakika, beş dakika sonra adam evinde olacak, "Hanım kurufasulye yaptın mı bu akşam?" diye arıyor. Kardeşim, böyle bir şey olabilir mi? Şimdi, Arjantin Caddesi'nde bir yerde ordaki cafelerden birinde oturun, ya da yedinci caddedeki cafelerden birinde oturun ve önünüzden geçen insanların kaç tanesinin önünüzden geçerken kulağında cep telefonu ile konuştuğunu saptamaya çalışın. Bu kadar bizim için acil bir mesele mi bu? Yani her şeyimizi mutlaka telefonda, her saniye görüşmek durumunda mıyız yani? Beş dakika sonra evinde olacaksın be adam, sen karının kuru fasulye yapıp yapmadığını gidince evinde göreceksin. Şimdi bakın, çok uzun bir hikaye ama modernleşmenin

Bir sokağa girdiğiniz zaman ordan nereye, nasıl çıkacağınız ve karşınıza ne tür bir yapının çıkacağı kesinlikle belli değildir.

mantığı bizde ben bir kere modernleştiğimiz kanısında değilim. Daha başından itibaren modernleşmedik, oryantalistleştik diyorum. Biz batılı olmadık, modern gibi, demin söylediğiniz gibi miş gibi, yapmaya başladık. Oryantalistleşmedir bunun adı. Dolayısıyla meseleyle böyle baktığınız zaman insanın modernleşmeyi zihnen temellük etmediğini görüyoruz. İki tipik örnek vereceğim. Bir tanesi trafik sinyalizasyon sistemidir. Sinyalizasyon demek, modernleşmenin çok önemli şeylerinden biri, orada bir sinyalizasyon sistemi var, kırmızı, sarı, yeşil. Ve bunun kuralları var hepimiz biliyoruz. Kırmızı bize yanıyor, duruyoruz. Bunu biliyoruz hepimiz, oyunun kurallarını biliyoruz. Oyunun kurallarını biliyor olmamıza rağmen bir hakeme ihtiyacımız var yeniden. Hakem de polis. Orda duruyor. Ben diyorum ki kendi kendime eğer ben bu oyunun kurallarını biliyorsam o zaman trafik lambası vardır, ben oyunun kurallarını biliyorumdur, polise gerek yok. Eğer polis varsa, o zaman trafik lambasına gerek yok. Ama ne oluyor, hem trafik lambası var, hem polis var. Yani sinyalizasyon sistemini idrak ettiğimiz aslında sorunlu. Diyorsunuz ki, niçin hakeme gerek var, niçin polise gerek var? Diyor ki adam, polis koyuyorum çünkü herkes kurallara uygun bir biçimde davranmıyor. Faul yaptığı zaman nasıl futbolda hakem

düdüğü çalışırsa polis de o düdüğü çalacak. Peki, bir şehrin insanının trafik ile olan ilişkisi bir futbolcunun hakemle olan ilişkisi, yahut da oyunla olan ilişkisi gibi mi olmalı? Ama biz meseleyi tamamen öyle idrak etmişiz. Neden? Çünkü oyunun kuralına uymayacaklar var. Ne yapıyor adam? Kırmızı yanıyor değil mi sürücü, geçiyor adam. Benim bir arkadaşım, şunu söyledi, dedi ki, ben geçiyorum bana yeşil yanıyor, adam üzerime geliyor, ne yapıyorsun dedim. Adam el frenini çekti, indi, cebinden tabancasını çıkardı, maganda. Lan sen benim yolu mu nasıl kesersin? Demek ki gerçekten orada bir hakeme ihtiyaç var. Ama hakeme ihtiyaç olması demek meselenin tamamen rasyonel olandan çıkması demek. Eğer rasyonellik söz konusu ise orda trafik lambası var, polise ne gerek var. Bu bir, ikincisi yabancı dil eğitimi. Yabancı dilin amacı nedir? Diyelim ki, ortaokulda 3, lisede 3 sene okutuyoruz ve liseyi bitirdiği zaman İngilizcesi, what is this? It is a book düzeyindedir. Kardeşim diyorsun, bir şeyin amacı bu dili öğretmekse eğer bu dili öğret. Öğretmiyorsan o zaman dil öğretme dersini kaldır.

Hayır hem öğretmiyorsun, hem de bu çocukları orda yabancı dil dersine sokuyorsun. Ya öğretme formüllerini bul, ya da ben öğretmiyorum diye kaldır. Hem öğretmiyorsun, hem derse devam ediyorsun. Bu da ayrıca

meselenin ne kertede modernizasyonla ilgili olmadığını gösterir.

- Hocam, önünüzdeki Nicholson'ın Tasavvuf kitabını görünce bir son soru geldi aklıma. İslam tasavvufu modernleşme maceramızda bir yeniden üretim imkânı niye sağlayamadı bize?

- Yeniden üretim imkânı sağlayamadı diyemem doğrusu. Kendi bildiğim alandan konuşayım, bir kere şiir alanında çok ciddi yararları olmuştur. Benim son zamanlarda özellikle ilgilendiğim bir alan medeniyet meselsidir, tasavvufun İslam medeniyetine bir kere ciddi katkıları var, modernliğe de katkısı vardır yoktur, doğrusu onun üzerine düşünmedim. Ama bizim medeniyetimize müthiş katkıları vardır. Ben bizim medeniyetimizin bir ahlâk ve estetik medeniyeti olduğunu düşünmüşümdür. Şiiriyle, mimarisiyle, musıkisiyle, minyatürü, ebrusuyla gerçekten bir estetik medeniyetidir. Ahlakî yanında da tasavvufun büyük bir katkısı olmuştur.

- Hocam, bize zaman ayırdığınız için çok teşekkür ediyoruz.

- Ben teşekkür ediyor, başarılar diliyorum.

Zamanın Tanıkları

SAAT KULELERİ

Prof. Dr. Hakkı AÇUN
Gazi Üniversitesi

Tespit edilen bir başlangıca göre, zamanı gösteren alet olarak tanımlanan saat; güneş, kum, yağ ve su ile işleyen en ilkel şekliyle, M.Ö. 3000 - 2000 lerde Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Çin'de kullanılmıştır. ¹ Bunlardan en yaygını güneş saatleridir. Güneş saatlerinin, Akdeniz Havzası, Mısır ve Mezopotamya gibi güneş ışığının bol görüldüğü orta kuşakta çıkıp geliştiği düşünülmektedir. Güneş saatleri, özel olarak hazırlanmış bir mil gölgesinin, güneşin görülen hareketine uygun olarak, yine özel olarak hazırlanmış mermer, taş veya madeni bir zemin (kadran) üzerindeki hareketlerine göre vaktin tayinine yarayan cihazlar olarak tarif edilmektedir. ²

Romalıların da güneş saati yaptıklarını bilmekteyiz. Ne var ki bunların hiç biri İslâm güneş saatleri kadar teferruatlı ve hassas değildir. İslâmiyet'le birlikte Oruç ve Beş Vakit Namazın emredilmesi, üstelik bu ibadetlerin vakitle sıkı sıkıya bağlı olması Müslümanları, bilhassa öğle, ikindi ve şafak vakitlerinin başlaması ve bitmesi anlarını tespit etmeye sevk etmiştir. Diğer dinlerde pek vurgulanmayan özellikten dolayı, güneş saatleri İslâm Ülkelerinde daha teferruatlı ve hassas imal edilmiştir. ³

Güneş saatleri Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde de gelişimini sürdürerek varlığını 20.yy. başına kadar devam ettirmiştir.

Zamanın tayini yalnız güneş saatlerine münhasır değildi; onunla paralel bir gelişme gösteren Astrolop ve Rubu tahtasıyla da zamanı ölçmek mümkündü. Mekanik saatlerin temelini oluşturan, güneş, kum, yağ ve su saatleriyle Rubu Tahtası ve Astrolop Aletleri yerini zamanla daha gelişmiş mekanik saatlere bırakmıştır.

Gelişmiş bir saat hakkında en eski bilgiyi, Einharat'ın Annales'inden öğreniyoruz. Burada 806-807 senesinde,

Alman İmparatoru Büyük Karl (Charlemagne) a çok güzel bir su saati götürdüğü yazılıdır. ⁴ Saatler hakkındaki en eski ve önemli kaynaklardan birisi de, Diyarbakır'da Artuklu hanedanına 25 yıl hizmet eden, İsmail b. El - Razzaz El - Cezeri'nin, 1205, 1206 da yazmış olduğu 'Kitab fi Ma'rifet El - Hiyel El - Hendsiye' adlı kitabıdır. ⁵ El Cezeri, bu minyatürlü eserinde, gayet ustaca yapılmış maymun, fil, cellât, yazar ve davulcu gibi su saatleri ve mekanik aletlerin yapılışını ayrıntılı olarak kaydeder.

Osmanlılar Döneminde, mekanik saatler ve saat yapımına dair bilinen ilk çalışma, III. Murat'ın (1574-1595) zamanında, İstanbul'da devrinin en önemli rasathanelerinden birini kurup onu en modern aletlerle donatan Takiyüddin'in

(1526 - 1585) kaleme aldığı, 'Alat - ı Rasadiye Li Zic - i Şehinşahiye, Sidret Ül - Münteha ve Mekanik Saat Konstrüksiyonuna Dair En Parlak Yıldızlar' adlı üç ayrı eserdir. Bu eserlerden birincisinde (Alat - ı Rasadiye'de) dokuz aletten söz edilir ki, sonuncusu bir saattir. ⁶

Saatler hakkında sonuç olarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz; saatlerin gelişiminde İslâm Medeniyetinin payı büyüktür.

A - Saatlerin Çeşitleri ve Konumları

Saatleri fonksiyonları bakımından 3 guruba ayırmak mümkündür. ⁷

1 - Cep Saatleri

2 - Ev Saatleri

a - Masa Saatleri

b - Ayaklı Saatler

3 - Kule Saatleri

Şehirleri ve kasabaları süsleyen birer anıt ve sembol olan saat kuleleri, kentten en yüksek tepesine, ya da her yerden görülebilen meydanlara dikilirdi. Bu yapıları mevkilerine göre üçe ayırabiliriz.

1 - Meydanlarda yer alanlar

2 - Yamaç ve tepelerde yer alanlar

3 - Bir yapı üzerinde yer alanlar

Şark âlemi saati geliştirme şerefine hak kazanmışsa da, kule saati yapma geleneği Batılılarca gerçekleştirilmiştir. Tarihleri çok eskidir. Avrupa'da XIII. yy. dan itibaren İngiltere Westminster ve İtalya Padua'da saat kuleleri ilk örneklerdendir. ⁹ Bu saatler kilise ve saray kulelerinde görülmeye başlar. XIV. yy. da astronomik sanatsal saatler kullanılmaya başlanmıştır. İtalya'da De'Don-di'nin 1348 ile 1362 seneleri arasında ve Fransa'da Henri de Vick'in Fransa Kralı V. Charles için 1360 da inşa etmiş oldukları saatler bunların ilk örnekleridir. ⁹

Saat kulesi yapma geleneği Avrupa'da XIV. yüzyılda yaygınlaşmışsa da, Osmanlı Topraklarına, Kienitz'e göre, Kanuni Sultan Süleyman Döneminden (1520–1566) hemen sonra, XVI. yüzyılın sonlarında başladığı kabul edilir. ¹⁰ Kienitz'in bu fikrini, XVI. yüzyılda yapılan Banyaluka Ferhat Paşa Camii saat kulesi (1577) ¹¹ ve Üsküp Saat kulesi destekler. 1593 de Üsküp'ü gezen bir Türk Yazarı, şehirdeki saat kulesini gâvurların (gayri müslimlerin) binaları arasında saymıştır. ¹² Bu tarihten 67 yıl sonra, H.1071/ M. 1660–1661 de Üsküp'e gelen Evliya Çelebi'de saat kulesinden söz eder. ¹³

Saat kulesi yapma geleneğinin Osmanlı Topraklarına XVI. yüzyıl sonlarında yayıldığı fikrini iki seyahatname daha destekler. 1553–1555 tarihleri arasında Osmanlı Topraklarında bulunan Seyyah Hans Dernschwam, '... Burada ne bir kilise çanı, ne de kule saati vardı. ' ¹⁴ diye yazmaktadır. 1 Haziran 1560 da I. Ferdinand'ın elçisi olarak Kanuniye gönderilen Ogier Ghiselin Von Busbeck ise, '... hiç bir millet başkalarından gördükleri faydalı şeyleri Türkler kadar benimsemez ve ondan yararlanmaz.' diyerek saat kulesinin Osmanlılarda bulunmadığından şaşkınlıkla söz eder. ¹⁵

XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı hayatına giren saat kulesi yapma geleneği, XVIII. ve XIX. yüzyılda batıdan doğruya doğru giderek artmıştır. Saat Kulelerinin Anadolu içlerine ve Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasının tamamına yayılmasının en önemli sebebi ise, II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. seneyi devriyesinde Yozgat Çapanoğlu Camii Saati(1901), valilere saat kulesi yapıyla ilgili gönderdiği İrade'dir. ¹⁵

B - Saat Kulelerinin ÇalışmaDüzenleri

Her yerden rahatlıkla görülebilmesi için kulevarî şekilde yapılan saat kuleleri genel olarak; kaide, gövde ve köşk

bölümlerinden oluşur. Kaide bölümünde, bir oda, oda içinde kulenin üzerine çıkmak için bir merdiven yer alır. Bu oda bazen muvakkithane olarak düzenlenmiştir. Bazen de bu kaide üzerinde çeşme bulunur.

Kulenin ikinci bölümü olan gövde içinde, köşk bölümüne çıkan merdiven yer alır. Merdiven ya 'Z' şeklinde, ya da spiral şekilde kulenin iç duvarlarını dolaşarak yukarı doğru çıkar. Gövdenin orta bölümünde, saatin ağırlıklarının rahatça aşağı yukarı doğru inip çıkması için boşluk bırakılmıştır.

Saat kulesinin en son katı köşkün bulunduğu kısımdır. Köşkün içinde saat mekanizması vardır. Saat mekanizması üzerinde küçük bir saat bulunur. Bu saat, yukarı bir mülle bağlanır. Bu mil kulenin dışındaki saat kadranları üzerinde bulunan akrep ve yel kovani hareket ettirir. Ayrıca yukarıdaki çanın tokmağını çalıştırır. Saat mekanizmasının çarkları arasında bulunan iki makaraya sarılı, uçlarında ağırlıkları bulunan iki çelik halat vardır. Bu halatların ucundaki ağırlıkların aşağı - yukarı inip çıkmasıyla saatin kurularak çalışması sağlanır. ¹⁶ Birinci makaraya sarılı halat ve altındaki ağırlık saatin çalışmasını, ikinci makaraya sarılı halat ve ağırlık tokmağın çana vurmasını sağlar.

Saat köşkünün tepesinde bir çan yer alır. Bu çanın üzeri bazen bir kubbe veya külâhla örtülüdür. Çanın sesinin uzaklara duyurulması için kenarlarında pencere veya açıklıklar bırakılmıştır. Saat kadranları olmayan yalnız sesiyle saatin kaç olduğunu duyuran daha az gelişmiş çoğunlukla Balkanlarda karşımıza çıkan saat kuleleri de vardır.

Saat kulelerinde bulunan saatlerin ortak özellikleri şöyle sıralanabilir; saatler her saat başı saat sayısı kadar veya saat başı tek vuruş yapacak şekilde imal edilmişlerdir. Bazı saatler her

saat başı saat sayısına ilave olarak her yarım saatte çalarlar. Bazılarında ise, her saat başındaki vuruşlar bir - iki dakika ara ile tekrar edilir. Büyük ağırlıklarla çalışan saatler, özelliklerine göre, haftalık on beş günlük veya aylık olarak kurulabilir. Her kulenin bir veya daha çok saat kadranına ve çana sahip olması, bir başka ortak özelliktir.

1925 Yılında Miladi yıl ve Alafranga saat uygulamasından sonra, saatler bu esasa göre ayarlanarak, Ezani saat sistemi kaldırılmıştır. Alaturka saatler Hicri - Kameri takvime göre günün başlangıcı Güneş'in batış anıdır ve bu anda saat 12 dir. Gün, iki Güneş batışı arasında 2x12 parçaya bölünmüştür ve bu uygulama; ezani saat = alaturka saat = gurubî saat olarak adlandırılır. Osmanlı da, özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren Batı ülkeleriyle kurulan ticari, askeri ve politik alanlardaki yakın ilişkiler, Batı tipi (zevali saat) kavramının önce devlet yönetimine, peşi sıra toplum yaşantısına girmesine neden olmuştur. Buna göre, gün Gregoryan takviminde de tanımlandığı üzere gece saat 12'de başlar ve 24 saat sürer. ¹⁷ Nisan 1912 tarihli Babiâli dâhiliye nezaretinin yayınladığı tamim, alafranga ve alaturka saat sistemlerinin bir arada kullanılmasının yarattığı sorunları dile getirmekte ve hem orduda hem de mülki daireler ve vilayetlerde Alafranga saatin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Cumhuriyetin ilanı ile Aralık 1925 tarihinden sonra alafranga Saat memleketin tek resmi saati olur. ¹⁸

1928 de Latin Harf ve Sayılarının kabulü üzerine, bazı saat kulelerinde bulunan biri Latin, diğeri Arap rakamlı olan saatlerin saat kadranları vardır.

BİBLİYOGRAFYA

- Adivar 1970 : A. A. Adivar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1970.
- Aslanapa 1984 : O.Aslanapa, Türk Sanatı, İstanbul 1984.
- Ayverdi 1956 : E.H.Ayverdi, 'Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları', Vakıflar Dergisi, Sayı III (1956), s. 151-224.
- Ayverdi 1981 : E.H.Ayverdi, Avru-pa'da Osmanlı Mimari Eserleri, (Yugoslavya), C.II, İstanbul 1981.
- Bayraktar 1989 : M. Bayraktar, İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, (2.Baskı), Ankara 1989.
- Busbecg 1977: O.G.de Busbecg (Çev.A.Kurutluoğlu), Türkiye'yi Böyle Gördüm, İstanbul 1977.
- Çakmak 2000 : S. Çakmak, Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülus Yıldönümü Kutlamaları, İstanbul (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde, Yapıtılan ve Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) 2000.
- Çam 1990 : N.Çam, Osmanlı Güneş Saatleri, Ankara 1990.
- Dernschwam 1987 : H.Dernschwam (Çev. Y. Önen), İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Ankara 1987.
- Dizer 1986 : M.Dizer, 'İslâmda ve Osmanlılarda Saat', Bilim Birlik Başarı, Sayı 44 (İzmir 1986), s. 13-16.
- Dizer 1990 : M.Dizer, Takiyüddin, Ankara 1990.
- Evlîya Çelebi V/1984 : Evlîya Çelebi, Seyahatnamesi, 5-6, İstanbul 1984.
- Gündüz 2004 : D. Gündüz, 'Alaturka Saatten Alafranga Saate Geçiş, Osmanlı'nın Mekanik Saatte Buluşması', Zaman İçinde İstanbul, Sayı: 51 (Ekim 2004), 120 - 126.
- Kienitz 1963 : F.K.Kienitz, "Osmanische Uhturme, Ein Stück Kulturgeschichte aus Alten Türkischen Städten", Mitteilungen, Deutsch Turkische Gesellschaft E. V., Heft 54 (Bonn 1963), s. 2 - 5.
- Meyer 1971 : W. Meyer, Topkapı Sarayı Müzesindeki Saatların Katalogu, İstanbul 1971.
- Öney 1992 : G. Öney, Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, (3.Baskı), Ankara 1992.
- Özcan 1993 : A. Özcan, "Cülûs", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 8 (1993), s. 108-114.
- Özdemir 1994 : K. Özdemir, 'Osmanlı'da Batılılaşmanın Kentsel Simgeleri : Saat Kuleleri', Art Decor, Eylül 1994. 89 - 94.
- Ruska 1967 : J.Ruska, 'Saat', İslâm Ansiklopedisi, C.10 (1967), s.2 - 3.
- Şapolyo 1969 : E.B.Şapolyo, 'Saat Kulelerimiz', Önsya, sayı 44 (Nisan 1969), s. 10-11.
- Tekeli 1966 : S.Tekeli, 16. Asırda Osmanlılarda Saat ve Takiyüddin'in Mekanik Saat Konstrüksiyonuna Dair En Parlak Yıldızlar, Ankara 1966.
- Üçok 1979 : B.Üçok, İslâm Tarihi, Emevîler - Abbasiiler, İstanbul 1979.
- Zetterstéen 1977 : K.V.Zetterstéen, "Harunürreşid

', İslâm Ansiklopedisi, C.5/1 (1977), s.304-305.

DİPNOTLAR

- 1 - Kienitz 1963, 1 ; Ruska 1967, 2, 3 ; Dizer 1986, 13. v
- 2 - Çam 1990, 1, 4.
- 3 - Çam 1990, 4.
- 4 - Kienitz 1963, 1 ; Ruska 1967, 3 ; Zetterstéen 1977, 305 ; Üçok 1979, 106 ; Dizer 1986, 15 ; Bayraktar 1989, 108 de Harun Reşid'in Şarlman'a gönderdiği saatin tabiatı hakkında tartışmalar vardır. Bazıları su ile çalışan bir saat, bazıları da mekanik bir saat olduğunu söylerler. Her halükârda tarihin bize gösterdiğine göre, ilk mekanik ve ağırlıklı çalışan saatin mucidi Müslümanlardır, der.
- 5 - Ruska 1967, 3 ; Aslanapa 1984, 365 - 366 ; Dizer 1986, 15 ; Öney 1992, 179.
- 6 - Tekeli 1966, 2 - 3 ; Adivar 1970, 88 - 90 ; Dizer 1990, 30 - 34, 56, 64, 66.
- 7 - Tekeli 1966, 4 de rasat saatlerini de guruba almıştır.
- 8 - Özdemir 1994, 89.
- 9 - Kienitz 1963, 2 ; Tekeli 1966 - 4.
- 10 - Kienitz 1963, 2.
- 11 - Ayverdi 1956, 215 ; Kienitz 1963, 3 ; Ayverdi 1981, 41.
- 12 - Dizer 1990, 66.
- 13 - Evlîya Çelebi V/ 1984, 383 ; Ayverdi 1956, 162-163.
- 14 - Dernschwam 1987, 51, 57.
- 15 - Kienitz 1963, 1 ; Busbecg 1977, 126.
- 15 - Şapolyo 1969, 11. Biz başbakanlık arşivinde yaptığımız araştırma da, E. B. Şapolyo'nun saat kulelerinin yapımıyla ilgili ifade ettiği fermana rastlayamadık. Bu metnin, Gündüz 2004, 124 de Ferman olmadığı "İrade-i Seniyye" olduğunu belirtir. Biz, saat kulesi yapımıyla ilgili bir İrade'nin olduğunu bu İrade'nin Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıl dönümü kutlamaları çerçevesinden önce olduğunu ; Başbakanlık Devlet Arşivi, H. 1304 (M. 1886-1887) tarih ve Dosya No ; 1405, Gömlek No ; 50' den öğreniyoruz. Fakat muhtemelen bu İrade Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıl dönümü kutlamaları çerçevesinde tekrarlanmış olmalıdır. Öztuna 1978, 94 ; Çakmak 2000, 2 de "Padişahların tahta çıkışı bütün Osmanlı ülkesinde toplanarak ilan edilirdi." ; Özcan 1993, 108 - 114, "İstanbul'da tellallar vasıtasıyla ve top atışlarıyla ilan edilen cülûs vilayetlere de gönderilen fermanlarla halka duyuruldu. Bu haber adet olduğu üzere dost ve komşu hükümdarlarına da elçiler vasıtasıyla tebliğ edilir ve bu devletlerden de tebrik heyetleri gelirdi." Şeklindeki verdikleri bilgilerden şunu çıkartabiliriz. Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıl dönümü kutlamaları çerçevesinde valiliklere gönderdiği fermanla yapılması gereken işlerden birisinin de saat kulesi olduğu ifade edilmiş olmalıdır. Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Çakmak 2000.
- 16 - Mekanik bir saatin çalışma düzeni için bkz. Meyer 1971.
- 17 - Gündüz 2004, 122.
- 18 - Gündüz 2004, 124, 126.

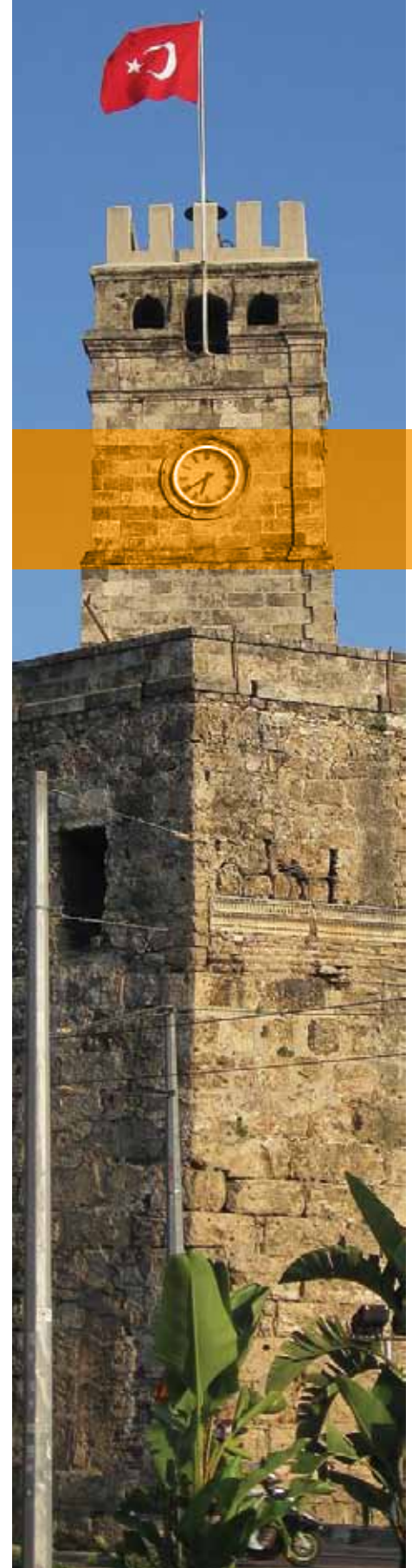

ADANA SAAT KULESİ

Saat Kulesi, Ulu Cami Mahallesinde, Hükümet Caddesi üzerindedir. Kitabesi yoktur. Adana Valisi Abidin Paşa tarafından 1882 yılında yaptırılmıştır. Zamanın Belediye Reisi Hacı Yunus Ağa'nın da büyük emeği vardır. Fransız işgali sırasında Ermeniler tarafından tahrip edilmiş, 1925 yılında Almanya'dan bir makine getirilerek yerine konmuştur. 1935 Yılında da üzerine, yangın ve benzeri olağanüstü hallerin duyurulması için de siren (canavar düdüğü) yerleştirilmiştir. Kulenin Şehbal Dergisi'nde bir de resmi vardır.

Kule, tuğladan kare prizma şeklinde, 35 m. ye yakın yüksekliktedir. Bir o kadar da temel derinliği olduğu söylenir. Kulenin üzerine çıkan ve temele inen bir merdiveni vardır. En üstte çanın asıldığı baldaken şeklinde köşkü bulunur. Baldakenin örülen dört bir tarafında saat kadransları yer alır.

Saat, her yarım ve tam saatlerde çalar, daireler ve resmi görevliler buna göre işe başlar ve bitirirdi. Zamanın şairlerinden Fani Efendi, kuleyi şu dörtlülle anlatır.

ANTALYA SAAT KULESİ

Saat Kulesi, şehrin merkezindeki, kale Kapısı mevkiinde, dış surlar üzerinde yer alır. Kim tarafından ve ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Yaptığımız araştırmalarda yapıyla ilgili yazılı bir kayda rastlanmamıştır. Yalnız 1941 de yayınlanan R. M. Riefstahl 'ın kitabındaki saat kulesiyle ilgili Fotoğraf da, kulenin soğan başı şeklindeki barok dönem özellikli kubbesinden, II. Abdülhamit Döneminde yapılmış olabileceğini tahmin etmekteyiz.

Kalın kare sur kütlesi üzerinde yükselen saat kulesi, kare gövdelidir. Gövdenin altında bir, üzerinde üç sıra silme bulunur. Bu silmeler arasında dört cephede birer saat kadranı yer alır. En üstteki iki silme arasında ise, ortada büyük iki yanda küçük sivri kemerli pencere görülür. Bunun üzerinde de dendanlı bir üst örtü vardır.

Bugün saat kadranları ve saatleri, elektronik saat takılarak yenilenmiştir. Eski saat mekanizmasından yalnız çanı kalmıştır. Çan üzerinde, çarımhta Hz. İsa, orans şeklide Hz. Meryem ve bir aziz kabbartması ile Grekçe yazılar vardır.

BURDUR SAAT KULESİ

Kule, Ulu Caminin kuzeyindeki Alacapazarı' ndadır. Eski kuleyi, Konya Valisi Ahmet Tevfik Paşa, tahminen 1830 tarihinde yaptırmıştır. Bu kule, 1330 / M. 1914 depreminde yıkılmış ve yeniden aynı yerine bugünkü kule, Eşraftan Kâhyaoğlu Hacı Ali Demir tarafından, taşçı ustası Nuri Fazlı'ya 1936 -1937 yıllarında inşa ettirilmiş, daha sonra 1971 Depreminde şerefenin üzeri zarar görmüş ve 1988 de Ahmet Güngörmez tarafından restore ettirilmiştir.

Sarı kesme taştan yapılan ve 33 m. yüksekliğindeki yapı, 4 X 4 m. boyutlarında kare kaideli ve sekizgen gövdelidir. Sekizgen gövde, kare kaidenin köşeleri pahlanarak oluşturulmuştur. Aşağıdan yukarı doğru incelen gövde, yatay silmelerle beş kata bölünmüştür. En üstte her yüzeyde dikdörtgen pencereleri olan kubbeye örtülü bir oda ile onun iki altında her cephede birer yuvarlak kadranlı saat yer alır. Saat kadranlarının altında şerife bulunur.

OSMANIYE SAAT KULESİ

Banisi, yapım tarihi ve biçimi hakkında bilgi sahibi olmadığımız saat kulesi Eskiosmaniye (Cebel-i Bereket)' de yer almaktaydı. Başbakanlık Arşivi'nde kaydı bulunan saat kulesi muhtemelen Sultan II. Abdülhamit'in 25. cülus yıldönümü kutlamaları çerçevesinde yapılmış olmalıdır.

Bugün Osmaniye'nin merkezinde, Yediocak Mahallesi, Doktor Ahmet Alkan Caddesi üzerinde yer alan yeni yapılan saat kulesi vardır. Bu kule 1998 – 1999 yıllarında zamanın belediye başkanı Şükrü Bey tarafından yaptırılmıştır. Kule, kare prizma gövdeli üç katlıdır. Üzeri sivri külâhla örtülüdür. Açık sarı kesme taştan yapılan ve dört ayak üzerinde yükselen kule, yatay silmelerle üç kata bölünmüştür. Orta katta yuvarlak kemerli altlı üstlü ikişer pencere yer alır. Üst katta her cephede yuvarlak kemerli saat kadrantları görülür.

AYVALIK SAAT KULESİ

Eski Ayvalık'ın merkezinde, mimari üslubundan XIX. yüzyıla tarihlenebilen, Agios Yanis Kilisesi bugünkü adıyla, Saatli Cami diye bilinen bir yapı yer alır. Bu yapı Yunan işgalinden sonra 1928 lerde mihrap, minber ve minare ilavesiyle camiye çevrilmiştir. Cami olduktan sonra çan kulesinin üzerine bir blok ilave edilerek kulenin iki yüzüne yuvarlak kadranlı birer saat konmuştur.

BALIKESİR SAAT KULESİ

Saat Kulesi, şehrin merkezinde, Belediye Parkı içindeki bir yamaç üzerinde yer alır. Giriş kapısı üzerindeki Türkçe kitabeden, yapının H.1243 / M.1827 de Silistre Valisi Giridizâde Mehmet Paşa tarafından, Galata Kulesinin bir benzeri olarak yapıldığı ve 1313 / M.1897 de depremde yıkıldığı ve Mutasarrıf Ömer Ali Bey tarafından bugünkü kulenin inşa edildiği yazılıdır.

Saat Kulesi, kesme taştan yapılmış, kare prizma (2 X 2 m.) şeklinde, yaklaşık olarak 20 m. yüksekliktedir. Yatay iki sıra silme gövdeyi üçe böler. Geniş olan orta bölümde, 'S' şeklindeki küçük konsollar üzerine oturan dört bir tarafta birer balkon ve ince uzun dikdörtgen pencereler yer alır. Üst bölümde, her cephede, yuvarlak kadranlı birer saat bulunur. Saati, saat başında iki kez, buçuklarda bir kez çanı çalar. Saat mekanizması Fransız malıdır. 68 basamaklı merdivenli kulenin, en üstte ince ahşap direkler üzerine oturan soğan başı şeklinde kubbeli bir köşkü vardır. Kulenin 1325 tarihli Hüdavendigâr Salnamesinde ve IRCICA Arşivinde fotoğrafı vardır. Her iki Fotoğraf ile bugünkü görüntüsü arasında hiç bir fark yoktur.

YARDIM AMAÇLI TAŞLAR

Prof. Dr. Hakki ACUN

Katı ve sert madde olarak tarif edilen taşlar, kıymetli ve kıymetsiz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dünya kültürleri arasında önemli bir yere sahip olan taşlarla ilgili tarihin en ilkel topluluklarından en gelişmiş topluluklarına kadar inançlar ve adetler vardır. Bunlar, tapınma, sihir, büyü, tılsım, uğur, ilaç, bereket, şifa, adak, yemin, çocuk doğurmak, cinsiyet tayini, rüzgâr çıkartmak, yağmur ve kar yağdırmak gibi... Taşlar, Türk kültür ve edebiyatında da, Kutlu Dağ ve Göç Destanı'ndaki gibi lâıyk olduğu önemli yeri almış bulunmaktadır.

Katı ve sert madde olarak tarif edilen taşlar, kıymetli ve kıymetsiz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dünya kültürleri arasında önemli bir yere sahip olan taşlarla ilgili tarihin en ilkel topluluklarından en gelişmiş topluluklarına kadar inançlar ve adetler vardır. Bunlar, tapınma, sihir, büyü, tılsım, uğur, ilaç, bereket, şifa, adak, yemin, çocuk doğurmak, cinsiyet tayini, rüzgâr çıkartmak, yağmur ve kar yağdırmak gibi... Taşlar, Türk kültür ve edebiyatında da, Kutlu Dağ ve Göç Destanı' ndaki gibi lâıyk olduğu önemli yeri almış bulunmaktadır.

Bu makalemizde size ; Binek Taşı, Dinlenme (Hamal) Taşı, Sadaka Taşı, Yitik Taşı ve Ezan Taşı'nı tanıtacağız. ¹

İslâm inancında toplum daima ferdin önündedir. Ferdin yapmış olduğu tüm hayır ve hasenat toplum adına ve Allah'ın rızasını kazanmak için yapılmıştır. Bütün vakıflar da bu inanç ve imandan ortaya çıkmıştır. Tarihimizde çok değişik vakıflar kurulduğu bilinmektedir.² Yazılı kayıtları olan vakıflar bulunduğu gibi, gelip geçenlerin veya dağ başlarında kurdun kuşun meyvelerini yemesi için meyve ağaçları dikilmesi, suyundan içmek için çeşmeler yapılması, yol üzerindeki engellerin kaldırılması gibi değişik hayır ve hasenatın yapıldığı bilinir. Bunlarla ilgili çeşitli Ayet ve Hadisler vardır. ³

Kişiyi hayvanını yüklerken yardım etmek bir sadakadır.

Bir Müslüman bir ağaç diker veya bir tohum eker de bunların mahsulâtından bir kuş veya insan veya hayvan yiyecek olursa; bu onun için bir sadakadır.

Yolda ⁴ rahatsız edici bir şeyi kaldırıp atmak sadakadır.

4 - Ebu Berze isimli sahabi: 'Ey Allah'ın Resûlü! Bana faydalı olacak bir şey öğret.' diye istekte bulununca, Peygamberimiz ona şu tavsiyede bulundu: 'Müslümanların yolundan onlara sıkıntı veren şeyi kaldır.' Görüldüğü gibi

Hz. Peygamber, yolda insanları rahatsız edecek her türlü engellerin giderilerek trafiğin düzenli bir hale getirilmesi konusunda Müslümanlara görev yüklemektedir. ⁵

1 - Binek Taşı: Toplumun sanayileşmesinden önce, tarım ve hayvancılıkla uğraştığı dönemde, han ve kervansaray gibi ticari yapıların dışında evlerde de binmek, yük taşımak, ticaret yapmak gibi işler için, deve, at, katır ve eşek gibi hayvanlar beslenir, arabalar alınır. Bu hayvanlara, özellikle kadın, çocuk, hasta ve yaşlıların rahat binebilmeleri için, çoğunlukla bir ayak kaldırımı yükseklikte sütun veya taş parçası, bazen de özenle yapılmış bir iki basamaklı binek taşları vardı. Bu taşlar; tüm il, ilçe, kasaba ve köylerindeki, caddelerin ve sokakların kenar ve köşelerine, sarayların, konakların, evlerin giriş kapılarına, camilerin, hünkâr mahfillerinin giriş önüne ve gereken diğer yerlere konulan taşlardı.

2 - Dinlenme (Hamal) Taşı: Manisa yapıları üzerine gerçekleştirdiğimiz Doktora çalışmaları (1977 - 1982) sırasında, ⁶ Sultan Camii Hamamı' nın (Kanuni Sultan Süleyman, 1538) güneydoğu köşesindeki taş çıkıntısı dikkatimizi çekmiş, ama o zaman kesin olarak ne işe yaradığını öğrenemediğimiz için kitabımızda yer verememiştik. Daha sonra konu üzerinde yaptığımız araştırma sonucunda bir kitapçık ortaya çıkmıştı. Bu taşta bakıldığında taşın, 2 / 3 si duvarın içinde, 1/3 dışında kaldığı görülür. Taşın yerden yüksekliği yaklaşık olarak 1.10 m. dışarı çıkıntısı ve kalınlığı 40 - 45 m. kadardır. Taşın ana cadde üzerinde bulunması, bir insanın sırtındaki yükü dinlendirecek yükseklik ve kalınlıkta olması ve yerel bilgilerin ışığında, bu taşın hamalların sırtındaki yükleri dinlendirmek için yapılan Dinlenme (Hamal) Taşı olduğu kanaatine varılmıştır. Hamalların sırtındaki yükleri dinlendirmek için yapılan veya konulan taşlardır. Bu taşlar Anadolu'nun birçok

Sadaka Taşı

il ve ilçesinde, ticari hareketliliğin yoğun olduğu işlek çarşı ve pazaryerlerinde, ana cadde ve sokak kenarlarında, yokuş başlarında yer alır. Yerden yükseklikleri yaklaşık olarak 1 ila 1,25 m. kadar ve bir kişinin sırtındaki yükünü rahatça koyabileceği genişliktedir. Bunlar taş ve sütun parçaları olabileceği gibi özel olarak yapılmış da olabilirler. En güzel örneklerden birisi de, Mimar Sinan'ın ustalık eserim dediği Edirne Selimiye Camii (1569 - 1575) dış avlusu ile mimar Davut Ağa'nın yapmış olduğu Selimiye Arasta'sını (1595) batı yönünde birbirine bağlayan merdivenlerin her köşesine konmuş olan üçgen şeklindeki Dinlenme (hamal) Taşları'dır. O taşların buralara konulma nedeni, arastanın, cami avlusundan aşağıda kalmasıdır. Arastadan cami avlusuna üç kıvrımlı basamaklı merdivenlerle çıkılmaktadır. Her kıvrımın köşesindeki düzlükte, bilinçli olarak yerleştirilmiş köşeyi kapa-

tan üçgen dinlenme taşları konmuştur. Bu taşlar üçgen biçiminde, yaklaşık 1 m. kadar yükseklikte ve bir kişinin sırtındaki yükünü rahatça koyabileceği genişliktedir.

3 - Sadaka Taşı: Bu konu üzerinde S. Ünver'den 7 gerçek fakir ve muhtaçların hâlet - i ruhiyelerine verilen değer ve gösterilen engin anlayıştı. İffet ve hayâsından dolayı fakirliğini gizleyenler; onur ve vakarından dolayı ihtiyaçlarını kimseye açamayanlar için, ince ve farklı yardım, destek ve himâye, yol ve metotları bulmuştur. Onlara "Alan el" olmanın utanç ve ezikliğini yaşatmamak için, gayet zarif, yardım şekilleri geliştirmiştir. Böylece "Alan el" hicaptan, "Veren el" de gurur ve riyadan korunmuştur. Çünkü "insan", Eşref - i Mahlûkat", ve "Âlem - i Kübrâ" dir." diyerek Sadaka Taşlarının gerekliliğini ve önemini en güzel şekilde vurgulamıştır. 8

Sadaka Taşları, cami, türbe, cadde ve sokakların saklı köşelerinde, mezarlık, han, hamam gibi ticaretin yoğun olduğu yerlerde ve ihtiyaç duyulan her yerde, kırık sütun parçası, niş, kovuk ve düz taş şekilde olurdu. 9 Bazen de giriş kapılarının yanlarındaki niş ve çıkıntıların da sadaka taşı görevi gördüğüne inanmaktayız.

Özönder, bulaşıcı hastalığa yakalanmış hastalara yardımda bulunurken bulaşma tehlikesi göz önünde bulundurularak, yardımların ulaşmasında da Sadaka taşlarının kullanıldığını belirterek, bir semtin fakirlerinin başka bir semtin Sadaka Taşı'na; başka semtin fakirlerinin ise bu semtinkine gelip, ihtiyaçlarını karşıladığını yazar. 10

Bu taşlar, çoluğun çocuğun uzanmayacağı 1.20 - 1.50 m. yüksekliktedir. Bazen de 2 m. kadar olanları da vardır. Uzun olanlarına bir iki basamaklı merdivenlerle çıkılır. Üzerleri hafifçe oyuktur. Sütun olanlarının üzerinde demir çubukların bağlandığı kurşun yerlerinin oyuğu vardır.

Söz konusu olan taşlar üzerine, sadaka koyacaklar tarafından, genelde kimsenin olmadığı, sabah ve yatsı namazına giderken veya geceleyin, madeni paralar bırakılırdı. Biriken bu paraların ihtiyaç sahibi tarafından ihtiyacı olduğu kadarı alınır, diğerleri başkalarına bırakılmaya özen gösterilirdi. Böylece veren

Yitik Taşı

el ile alan el birbirini görmezdi. Ora-ya uzanan elin yardım koymak için mi, yoksa yardım almak için mi girdiğini bilinmezdi. Bu da, zenginin kibrini kırması, fakirin utancını örtmesini sağladı.

Sadaka Taşları, Türk'ün ince zekâsının ve kibarlığının en güzel göstergesidir. Sadaka Taşları üzerine yapılan araştırmalar arttıkça bu taşların örneklerine Anadolu'nun birçok il ve ilçesinde olduğu gibi Balkanlar'da da rastlamaktayız.¹¹

4 - Yitik Taşı: Eski bir gelenek olduğu bilinen Yitik Taşı, yerden 1 - 1.25 m. yükseklikte kemerli bir niş şeklindedir. Kaybolmuş bulunan eşyanın sahibine ulaştırılmasını kolaylaştırabilmek için buraya konulmuştur. Yitik sahipleri eşyaları kaybolduğunda bu gibi Yitik Taşlarına bakarlar, buluntu kendilerine ait ise alır, aksi takdirde dokunmazlardı. Yitik taşları eşyaların konulabileceği şekilde oyuk olmalıdır. Bu yerler, diğer

taşların olduğu gibi, çoğunlukla cami, tekke, türbe yanlarında veya işlek cadde üzerlerinde olmalıdır.

5 - Ezan Taşı: Minaresi olmayan küçük cami ve mescitlerde üzerine çıkılıp ezan okunduğu taşlardır. Bu taşlar sütun parçası olabileceği gibi birkaç basamaklı yükselti de olabilirdi.

Katı ve sert madde olarak tarif edilen taşlar kıymetli ve kıymetsiz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dünya kültürleri arasında önemli bir yere sahip olan taşlarla ilgili tarihin en ilkel topluluklarından en gelişmiş topluluklarına kadar inançlar ve adetler vardır. Bunlar, tapınma, sihir, büyü, tılsım, bereket, uğur, ilaç, şifa, adak, yemin, çocuk doğurmak, cinsiyet tayini, rüzgâr çıkartmak, yağmur ve kar yağdırmak gibi... taşlar, Türk kültür ve edebiyatında da önemli roller oynamıştır. Bu makalemizde sizlere Binek, Dinlenme (Hamal), Sadaka ve Ezan taşları hakkında bilgi vermeye çalıştık.

İslâm'da fert toplum için vardır. Toplum daima fertten önce gelir. Bu felsefeden hareketle milletimiz ibadeti de, kabahati de gizli yapmaya çalışmıştır. Yapılan iyilik ve hayırların Allah (CC) ile kul arasında kalmasına özen gösterilmiştir. Bu düşüncenin ürünü olarak; Binek, Dinlenme (Hamal), Sadaka ve Yitik Taşları ortaya çıkmıştır. Yardım taşlarının yaygın olduğu dönemde, toplumda dayanışmanın son derece yüksek olduğunu ve hırsızlığın da hiç olmadığı veya çok az olduğunu söyleyebiliriz. XVIII. yy. Hemen başında İstanbul'a gelip 14 yıl kaldığını yazan seyyah Aubry de la Motraye "... hırsızlık olaylarına aklınız takılacak olursa, hemen şunu söyleyeyim ki, Türkiye'de kaldığım on dört yıl içinde, bu şehirde bir kişinin bile hırsızlık yüzünden cezalandırıldığını duymadım." diye belirtir.¹²

Bu çalışmamızda en zor olan şey, zeminin yükselmesi nedeniyle orijinal boyutlarını kaybeden, toplumumuzun

Ezan Taşı

ince duygu ve zarafetinin timsali Yardım Taşları'nı tarihlendirme sorunudur. Taşlar içinde en eski tarihli Binek Taşı'dır, diyebiliriz. Çünkü Konar - göçer bir toplum olarak Asya'dan beri kullana geldiğimiz bir gelenek olmalıdır. Dinlenme (Hamal), Sadaka ve Yitik Taşları'nın ise, inanç, dayanışma ve ekonominin en güçlü olduğu, hırsızlığın pek olmadığı, ahlâki değerlerin zirvede olduğu, XV. yy. başlarında Başkent İstanbul'da ortaya çıktığını ve tüm Osmanlı coğrafyasına da yayıldığını düşünmekteyiz.

Orijinal olarak günümüze kadar gelebilen, (duvara gömülmüş duvarın bir parçası olan) en eski Dinlenme Taşı ise, Manisa Sultan Camii Hamamı'nda (1538) görülür.

Sadaka Taşları, taşınabilir küçük taşlar olduğu için, yanında veya yakınında yer aldığı yapının, yapılış tarihine bakarak tarihlendirmemiz mümkün değildir. Bu nedenle Sadaka Taşlarının ne zaman ortaya çıktığını kesin olarak söyleyemiyoruz. Ama onun da Dinlenme (Hamal) Taşı ve Yitik Taşı'nda olduğu gibi, XV. yy. başlarında Başkent İstanbul'da ortaya çıktığını ve tüm Osmanlı coğrafyasına da yayıldığını düşünmekteyiz.

Minaresi olmayan küçük cami ve mescitlerin yanında, özellikle köy ve kasaba gibi küçük yerleşim yerlerinde binek taşından daha yüksekçe bazı taşlara rastlanır. Bunlar, üzerine çıkılıp ezan okunduğu için Ezan Taşı olarak anılmaktadır.

Aysberg gibi etkisi görüntüsünden daha derin olan bu taşlar, dünyanın hiçbir toplumunda göremeyeceğimiz, Amerika'nın Hürriyet Anıtı, Çin'in Seti, Fransa'nın Eyfel Kulesi ve Mısırın Piramitleriyle kıyaslanamayacak kadar yüce değere sahip abidelerdir. Yol göstermenin bile sadaka sayıldığı yüce dinimizin inançla yoğrulmuş zenginliğinin somut ifadeleridir. Amacımız; toplumu bu doğrultuda bilinçlendirerek çok basit korunması gereken ve Türk Sokak Dokusu'nun ve Şehirciliği'nin de birer parçası olan bu taşların bilinçsizce yok edilmesini önlemektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Acun 1999** : H. Acun, Manisa'da Türk Devri Yapıları, Ankara 1999.
- Acun 2010** : H. Acun, Türk Kültüründe Taşlar, Ankara 2010.
- Buhari 1993** : Zeynüddin Ahmet b. Ahmet b. Abdil Latif Zebidi (Tercüme: Kamil Miras), Sahih - i Buhari Muhtasarı Tecrid - i Sahih Tercemesi, C. 5 (9. Baskı), Ankara 1993.
- Enver Naci 2007** : Enver Naci (Gökşen), Yedigün Dergisi, C. 5, S. 126 (1935), s. 10 - 11.
- Kazıcı 2008** : Z. Kazıcı, "Osmanlıda Hayır Müesseseleri ve Sadaka Taşları", İnsani Yardım, 35 (Ekim - Kasım - Aralık 2008), s. 60 - 61.
- La Montraye 2007** : Aubry de la Montraye (Çev. N. Demirtaş, Yay Haz. E. Serçe), La Montraye Seyahatnamesi (Voyages du Sr A. De La Montraye En Europe, Asie, Arique), İstanbul 2007.
- Özönder 2000** : H. Özönder, "Türk Mahallelerinde Sadaka Taşlarının Yeri ve Önemi", Uluslar Arası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, 4-7 Kasım 1997, C. 2, Ankara 2000, s. 155 - 161, 421 - 422.
- Öztürk 1983** : N. Öztürk, Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Ankara 1983.
- Öztürk 1995** : N. Öztürk, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Ankara 1995.
- Sarı 2007** : N. Sarı - Ü.E.Kurt, "Üsküdar Miskinler Tekkesi", Üsküdar Sempozyumu IV, İstanbul 2007, s. 365-390.
- Sevinçgül 1998** : Ö. Sevinçgül, Hadis El Kitabı, Basım Yeri ?, 1998.
- Ünver 1967** : S. Ünver, "Sadaka Taşları", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı II (Aralık 1967), s. 1Ata kolaylıkla binmek için cümle kapısı önüne konulan taşın adıydı. Mermerden müstakil olarak yapılan bu taşın eni vasatı olarak 60 santim, uzunluğu 1 metre, yüksekliği de 40 santimdi. At, taşın yanına getirilir, taşın üstüne çıkan binici sol ayağını üzengiye koyarak sağ ayağını üzerinden geçirmek suretiyle ata binerdi.

Otomobil ile arabanın icadından evvel padişahlarla sadrazam, vezir, nazır ve vali gibi büyükler işlerinin başına yahut merasim yerlerine atla gittikleri için evlerinin ve resmî dairelerinin cümle kapıları önünde kolaylıkla ata binmeleri için binek taşı konuldu-14.

DİPNOTLAR

- 1 Taşlarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Acun 2010.
- 2 Aşevi, deniz feneri, çamaşırılık, mezarlık yapılması, spor meydanları ve teşkilatı meydana getirilmesi, Van Gölü'nde gemi işletilmesi gibi konu hizmetlerini gören vakıflar ile öksüz kızlara çeyiz verilmesi, borçlu olarak hapis olanların borçlarının ödenmesi, müflis olarak hapsedilenlerin tahliyesi, köy ahalesinin ihtiyaçlarına elbise verilmesi, mahalleler ve köyler mükellefiyetine yardım edilmesi, kale ve istihkâmlara veya donanmaya yardımda bulunulması, askerin teçhizi ve meyve yedirilmesi, yetimler ve dul kadınlara yardım edilmesi, çocukların baharda açık havada gezdirilmesi, okul öğrencilerine gıda, elbise, öğretim malzemesi ve gezinti gideri tahsisi, yoksul çocuklar ile dullara ve yoksul yaşlılara elbise ve zahire verilmesi, yoksul ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması, bayramlarda çocukların ve yoksulların sevin dirilmesi, hayvanlara gıda ve su verilmesi gibi ayrıca sosyal yardımlaşma vakıfları da mevcuttur. Tarihimizde bunlar gibi çok değişik vakıflar kurulduğu bilinir. Bu konu hakkında daha geniş bilgi almak için bkz. Öztürk 1983, 3: Öztürk 1995
- 3 Bu konu için bkz. Buhari 1993; Sevinçgül 1998.
- 4 Buradaki yol kelimesi tasavvufi anlamda Allah'a (CC) ulaşılan her yolu anladığımız gibi, trafik sirkülasyonunun üzerinde gidip geldiği yol da anlaşılabilir. Biz burada özellikle bunu kastettik.
- 5 5 Buhari 1993, 357; Sevinçgül 1998, 325. Hadis : Diyanet Takvimi 1 Mayıs 2006, Pazartesi, arka sayfa (Müslim, Birr, 131, 2618).
- 6 Acun 1999. Bu hamam hakkında daha fazla bilgi için bkz. Acun 1999, 515 - 522.
- 7 - Enver Naci 1935, 11 : Ünver 1967, 12 -14 : Sarı 2007, 376 : Acun 2010, 84-99.
- 8 - Özönder 2000, 155.
- 9 - Niş ve Kovuk şeklinde olanın en güzel örneklerinden birisi İstanbul Çinili Camii (1645) Şadırvanı ile Çankırı Çivitçioğlu Medresesi'nde (1754) olanıdır. Çivitçioğlu Medresesi'nin fotoğrafını gönderen Sayın M. Kemal Karatar, fotoğrafı çeken Atilla Can ve İstanbul Çinili Camii şadırvanının fotoğrafını çeken Dr. K. Biçiciye çok teşekkür ederim.
- 10 - Özönder 2000, 156 : Kazıcı 2008, 60 - 61.
- 11 - Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Acun 2010.
- 12 - La Montraye 2007, 185.

Binek Taşı

Koca Sinan'ın ustalık eseri
Bir mimari şaheser

SELİMİYE CAMİİ

✍ Dr. Serra MENEKAY
📷 Vedat ÖNCEL

Dönemin padişahı II. Selim tarafından Edirne’de inşa ettirilen bu anıtsal yapı, 1568-1575 yılları arasında yapılmıştır. Selimiye Camii’nin inşasına başlandığı tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte, camii kapısı üzerinde bulunan kitabede H. 976 (1568) yılı yazmaktadır. 27 Kasım 1574 Cuma günü Camii’nin açılması için Divandan emir gelmiş olsa da 7 Aralık 1574’de Sultan II. Selim vefat ettiği tarihten sonra, 14 Mart 1575’te ibadete açılmıştır. Selimiye’nin inşa fermanını yazan II. Selim, ne yazık ki ömrü vefa etmediği için Selimiye Camii’nin açılışını görememiştir. Bazı kaynaklar Selimiye caminin yapım süresi boyunca 400 kalfa ve 14000 işçi çalıştığını yazmaktadır. Evliya Çelebi Selimiye Camii

için 27760 kese akçe, bazı kaynaklarda 550.000.000 akçe harcadığından bahsetmektedir. 120 akçenin 1 altın para olduğu düşünülürse, camii 4.580.000 altın paraya mâl olduğu söylenebilir.

Selimiye Camii Evliya Çelebi’nin notlarında çok güzel tasvir edilmektedir:

‘Edirne şehrinde geniş bir tepe üzerinde kesme taş ile inşa olunmuş dört köşe bir güzel camidir. Kible kapısından mihraba varıncaya kadar cami içi uzunlamasına ve genişlemesine 180 ayaktır...Büyük kubbe İstanbul’daki Ayasofya kubbesinden tam altı zira-ı mülki daha derindir. Kubbe çevresi de 14 zira geniştir. Hatta ben yine inanmayarak... ayaklayıp kubbenin çevresini Ayasof-

ya’nıkinden daha fazla buldum. Bütün camilerden yüksek kubbedir fakat biraz yassıcadır.

Selimiye minberinin benzeri yer yüzünde yapılmamıştır. Caminin tam ortasında sütunda üzerinde bina edilmiş dört köşe müezzinler mahfili güzel bir makamdır. Bu mahfilin altındaki şadırvan devamlı akmaktadır... bu büyüklükte havuz bir burada, bir de Bursa’daki Yıldırım Beyazıt Han’ın Ulu Camii’nin içinde vardır. Caminin dört köşe duvarlarında 250 adet cam billur ve nefes mozan vardır. Her pencerede çeşitli sanat eserleri vardır. Burada bulunan sanatlı avizeler ve çeşitli kıymetli askılar pek pahalı-

dır. Mübarek gecelerde onikibin adet kandil yakılarak cami aydınlatılırdı.

Selimiye Caminin avlusu baştan-başa beyaz mermerdendir. Derinliğine ve genişliğine 180'er ayaktır. Dört tarafında yirmialtı adet çeşitli sütunlar vardır ki çoğu Mora'ya yakın Atina'da Temaşalık denilen yerden gelmedir. Kıbrıs adasından ve bazıları Hüdavendigâr sancağındaki Aydıncık adlı kasabadan gelmiştir.

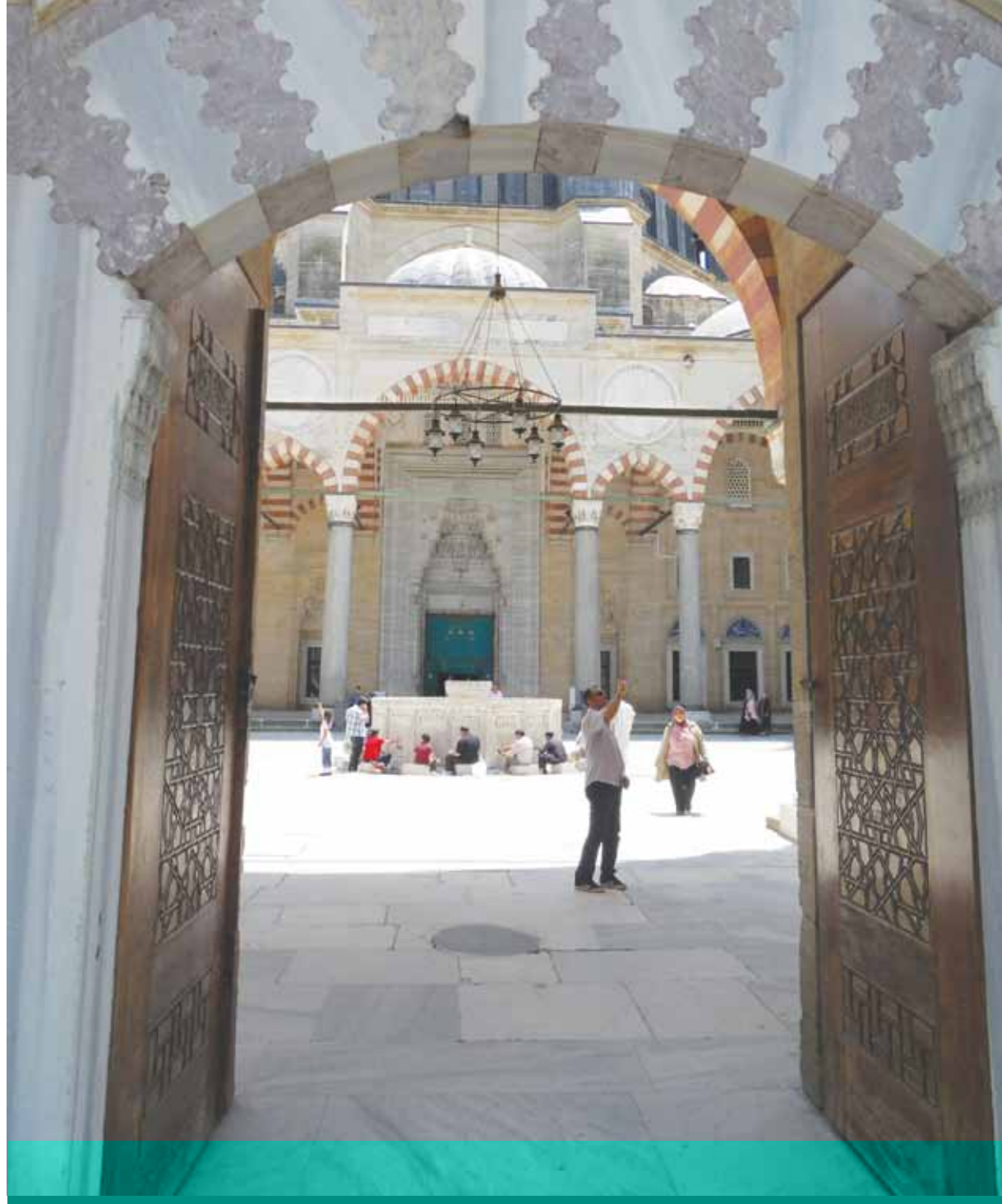
Selimiye minarelerinin kubbeye olan uzaklıkları hep aynıdır. Mina-

relerden iki yan kapıları dibindeki iki minare üzer yolludur. Kible duvarı köşelerinde olan minarelerin ikisi birer yolludur dört minare üzer şerefeden oniki tabaka eder. Bu da II.Selim Han'ın XII. Osmanlı Padişahı olduğuna işarettir. Dördüne de ikiyüzotuzar basamaklı merdivenler ile çıkılır. Aşağıdaki kapıdan üç Müezzin girip her biri birer yolla çıkarak üç tabakada birden (Esselâ) dedikleri halde biri birlerini göremezler. Böyle iken öyle ince minarelerdir ki her birini ikişer genç adamlar kucaklasalar

kucaklamak mümkündür. Tâ bu derece incedir.

Edirne şehrine girmek için dört taraftan dört tane büyük cadde vardır. Hangisinden Edirne'ye girsen Selimiye Camii'nin dört minaresini iki ve şerefesini de altı görürsün.

Hasılı dünyada misli yok, taklit dahi kabul etmez seçilmiş eserlerdir ki her gören (bin takdir sana ey iş ve resim meydanının ustası!) mısraını söylemekten kendisini alamaz."

Selimiye Camii ve Mimar Sinan

Sinan'ı Mimarbaşı'lığa götüren yol, marangozluktan başlayan, Acemioğlanları'nın Yayabaşılığı'ndan geçen yoldur ki; bir tasarımcı olarak yetişmesinde, İran ve Irak'tan, Dalmaçya ve Orta Avrupa'ya kadar sayısız ülkeyi gezmesi etkili olmuştur. Sinan'ın 1568 yılına kadar yaptığı yapılarda Selimiye'den bir parça bulmak olasıdır. Kanuni Türbesi, Topkapı Kara Ahmet Paşa, Edirnekapı Mihrimah Sul-

tan, Rüstem Paşa, Lüleburgaz'da Sokollu camileri, onu Selimiye'ye götüren denemeler olmuştur.

Mimar Sinan'ın dilinden Selimiye Camii

"Bütün dünya halkının 'Olabilirlik ölçülerinin dışındadır.' demelerinin bir nedeni şudur: Ayasofya kubbesi gibi büyük bir kubbe İslam Devleti'nde yapılmamıştır diye, kâfirlerin mimar geçinleri 'Müslümanlara karşı galebemiz vardır.' derlerdi. Yanlış görüşlerince, o kadar büyük bir kubbeyi durdurmak

son derece zordur. 'Benzerini yapmak mümkün olsa yaparlardı.' dedikleri, bu zavallının yüreğinde bir ukde olup kalmıştı. Sözü edilen cami binasında çalılış çabalayarak, ihsan sahibi Allah'ın yardımıyla, Sultan Selim Han'ın zamanında kudret gösterip bu yüce kubbeyi Ayasofya kubbesinden altı zira daha yüksek ve çevresini dört zira daha geniş yaptım. Caminin dört minaresini, kubbenin dört tarafına oturttum. Her birine üçer şerefe yaptım. İki minaresinin üçer merdiveni vardır, çıkanlar birbirini görmezler. İlk merdiven birinci şerefeye,

ikinci merdiven ilk iki şerefeye, sonuncu merdivense her üç şerefeye çıkar. Edirne’de benim camiimden evvel en büyük cami Üç Şerefeli idi. Minaresi azametli ise de kuleye benziyordu, gayet kalındı. Sultan Selim Camiinin minareleri ise hem naziktir, hem de üçer yolları vardır ki, bu kadar ince minarede üç yol yapmanın gayet müşkül olduğunu akli başında olanlar anlar.”

Selimiye Camii’nin Mimari Yapısı

Selimiye Camii çok uzaklardan göze çarpan dört minaresiyle tüm dikkatleri üzerine çeker. Selimiye bu yönüyle, büyük bir mimar olmasından başka Mimar Sinan’ın aynı zamanda şehircilikte de uzman olduğunu gösteren bir eserdir.

Bu eşsiz eser Edirne’de daha önce Yıldırım Bayezid’in sarayını yaptırdığı Sarıbayır’da, Kavak Meydanı denen düzlükte kurulmuştur. Camii medrese ve Dar-ül Hadis, dört yanı duvarlarla çevrili, 190 x 130 metre boyutlarında büyük dikdörtgen avlunun içine simetrik bir düzende yerleştirilmiştir.

Külliyesinin 22202 m² alanı ile “Kapladığı yer bakımından en geniş cami” olarak mimarlık tarihine geçen Selimiye Camii, tümüyle 2475 m², iç bölümüyle 1.575 m² alanı kaplar.

Duvarları kesme taştan yapılmıştır. Duvarlarla çevrili bir avlunun ortasında yer alan cami, yaklaşık 40 metre boyunda, 60 metre eninde bir ibadet yeri ile, buna kuzeyden bitişen, hemen hemen aynı ölçülerde bir şadırvanlı avludan oluşur. Bu avlunun çevresi üstü örtülü, önü açık olan ve revak ya da sundurma denen yapılarla çevrilidir.

Kubbe

Selimiye Camii, yüksekliği 43,25 metre, çapı 31,25 metre olan muazzam kubbesiyle dikkat çeker. Bu büyük kubbe, 6 metre genişliğindeki kemerlerle birbiri-

ne bağlanan ve fil ayağı denen dev sütunlar üzerine oturur. Muazzam kubbenin ağırlığı 2000 ton olup bu ağırlık, payanda kemerler ile karşılanmaktadır. Kubbe üzerindeki kurşunun ağırlığı ise 18 tondur. Bu muazzam eserin kilit taşı ise 5 ton olup, taşın üzerinde beş metrelilik altın kaplı âlem bulunur. Bir bütün halinde toplanmış olan iç mekân dünya mimarisinde eşi olmayan bir etki ve mana kazanmıştır.

Minareler

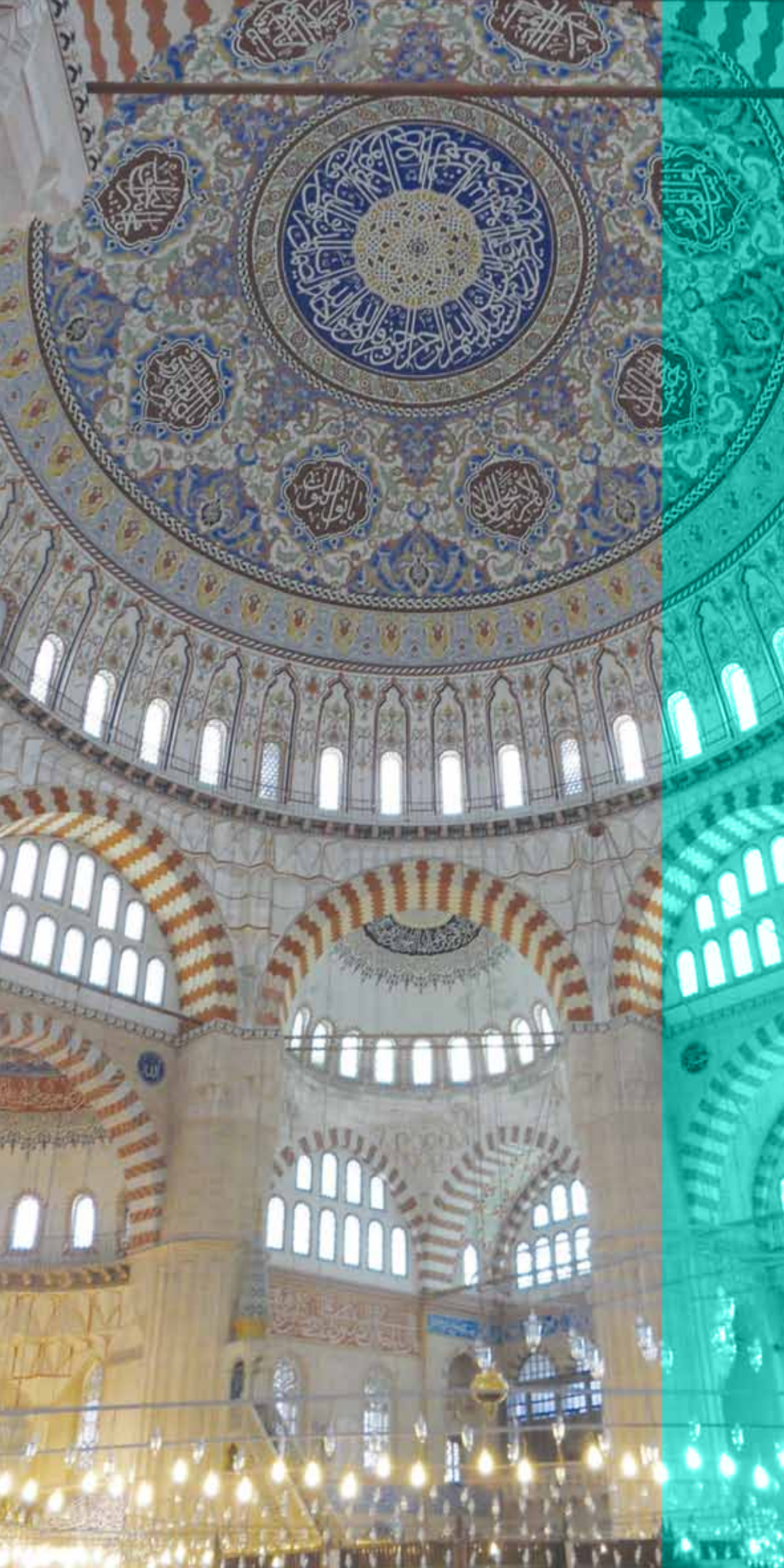
Edirne’nin en hâkim yerlerinden birinde inşa edilen ve Mimar Sinan’ın ustalığının son şaheseri olan dört minareli Selimiye camiinde, caminin genel kompozisyonunda gayet ahenkli birer unsur olarak rol oynayan minareler gerek miktar ve gerekse binaya yerleştirilmiş tarzları bakımından eşi yoktur. Edirne şehrine giriş yollarından bakıldığı zaman dört minare sanki iki minare imiş gibi simetrik olarak oturtulmuştur. Mimar Sinan nasıl ki bu cami için “ustalığının eseridir” demişse minareler de hakikaten bu ustalığın verdiği birer şaheserlerdir.

Mimar Sinan büyük eserlerinden biri olan Süleymaniye camisinde böyle bir uygulama yapmamıştır. Toprağın veya zeminin sağlamlığı ve deprem riski düşünülmemiştir. Hâlbuki Selimiye camisinin zemin toprağı çok sağlam ve üstelik yer olarak bir tepede inşa edilmiştir.

Gerek zeminin sağlamlığı gerekse gösteriş ve yükseklik olarak düşünülürse Selimiye cami, kubbeye yakın bu dört minare ile yani eser heyeti umumiyetiyle bir taş, kıymetli bir ziynet eşyası tesiri bırakılmak istenmiştir. Nitekim Edirne’nin neresinden bakılırsa bakılsın cami ve minareler insana bu intibahı rahatlıkla hissettirir. Selimiye cami minarelerinin uzunluğu 70,89 metre âleme kadar yüksekliği 84 metre, gövde kalınlığı 3,80 metredir. Minare temelleri 22,73 metre derinliğindedir.

İç Avlu ve Şadırvan

Selimiye Camii'nin şadırvan avlusuna üç büyük kapıdan girilir. Üçü de çok ince işlenmiş işlemelidir. Şadırvan avlusunu saran küçük kubbeler 18 adettir. 16 sütun üzerine kurulmuş ve bağlanmıştır. Sütunlar tek parçadır. Araştırmacılar bu sütunların Mısır'dan, Kıbrıs'tan, ve Kapıdağı Yarımadası civarından, Aydınçık ve Suriye harabelerinden getirildiğini belirtmektedir. Sütun başlıklarının içleri çok ince ve usta işçilikle yapılmıştır. Şadırvan avlusunun pencereleri üzerindeki koyu mor çiniler yine çini ile yapılmış beyaz yazılar revakları ve duvarlarını süslemiştir. Su, Türk-İslâm mimarisinde, başlangıcından beri birinci derecede rol oynayan bir öğe olmuştur. Bir yeri imar etmek, oraya su götürmekle eşdeğer anlam taşımış, cami olsun, medrese, Darüşşifa, kervansaray olsun her tür yapının avlusunda şadırvana yer verilerek suyun önemi her zaman belirtilmiştir.

Hünkâr Mahfili

Hünkâr mahfilî'nin duvarları döneminin en değerli çinileri ile kaplanmıştır. Mahfilde sultanlara ait mihrabın içine rast gelen pencerelerin kanatları Osmanlı oymacılığının en güzel eserlerindedir. Bu pencerenin tavanındaki nakışlar ise caminin yapılışı sırasındaki iç süslemelerinin bozulmaktan kurtulmuş son parçasıdır. Hünkâr mahfilinde bulunan eşsiz çinilerden bir kısmı 1878 (H.1294) Rus işgalinde Edirne'de bulunan Rus generallerinden Yskoblef tarafından söktürülmüştür.

Müezzin Mahfili

Müezzin mahfillerinin büyük camilerde yapılmasının asıl amacı, ibadet esnasında arka saflarda ve cami dışında bulunan son cemaat yerindeki bulunan cemaate imamin sesini araçlarla duyurmaktır. Osmanlı camilerinde müezzin mahfili genelde caminin arka kıs-

mında yapılmasına rağmen Selimiye’de namaz kılınan mekânın tam ortasında bulunmaktadır. Mahfil, 2,4 metre yüksekliğinde, 6x6 boyutlarında olup, 2 metre yüksekliğinde 12 adet mermer sumak ve ince işli başlıklı sütunlar üzerinde durmaktadır. Mahfelin etrafı ceviz korkuluklarla çevrili olup, mahfilin korkuluklarında elma ağacından kakma fletolar ve açık yeşil, açık kırmızı, koyu yeşil, gri boyalar görülmektedir.

Mahfilin hemen altında küçük bir mermer iç şadırvan bulunmaktadır. İç şadırvan örneği Erken dönem Osmanlı camilerinde ve Selçuklu dönemi camilerinde de kullanılmıştır. Şadırvanın, kenarları ve köşeleri rengârenk mozaiklerle işlenmiş mermer döşelidir. Ortasında kenarları oymalı ve tırtıllı mermer taştan su fişkırmaktadır.

Müezzin mahfilinin tavanlarında ahşap üstü lake işçiliği ile yapılan edirnekârinin en güzel örnekleri görülmektedir. Mahfelin sol köşesinde mermer sütun üzerinde, kabartma olarak yapılmış olan ters bir lale motifi yer almakta olup, özellikle ziyaretçilerinin ilgisini çekmektedir.

Tavanın ortası altın kaplı ince çubuklarla küçük bölümlere ayrılmış ve her bir bölmenin göbeğine gül, lâle, karanfil çiçekleri işlenmiştir. Yine bu tavanın dörtkenarını saran ve yapılındaki durumunu bu gün hiç kaybetmemiş olan pervazlardaki kalem işleri görülmeye değerdir.

Ahşap Üzeri Kalem işleri, tavan süslemeleri, tavan bordürü, yan tavan silmesi, kemer üçgenleri, korkuluk altı silmesi, silme altı bordürü gibi iç mimari detaylarının her biri özenle yapılmıştır.

Minber

Sultan Selim, cami yapımı sırasında Mimar Sinan’dan çeşitli isteklerde bulunmuştur. Bu isteklerinden biri de cami minberinin altından yapılması hakkındadır. Sinan, Sultanın isteğine cevaben ; ‘Padişahım! Bu devirde altının alıcısı çoktur. Bir bıçak tedarik edip, aza zamanda bu minberi harap eder çalarlar. Ben öyle bir minber yapayım ki altından kıymetli olsun’ der. Ve dünyada benzerleri arasında eşi bulunmayan bir eser meydana getirtir.

Selimiye’deki minber tek parça mermerden işlenerek yapılmış olup, 25 basamaklıdır. Minber üzerindeki geometrik örgü ustaca işlenmiştir. Mermer minber işçiliği ile caminin en belirgin elemanlarından. Minber işçiliğindeki incelik, yükseklik ve eşi bulunmayan çinileri, eşsiz güzellikleri bakımından Osmanlı eserleri arasında önemli bir yere sahiptir.

Mihrap

Mihrap, duvar içine oyulmuş tamamı tek parça mermerden yapılmıştır. Mihrabın etrafı kabartma çiniler ile süslenmiş olup, bu çinilerin üstünde lâcivert zemin üzerine iri beyaz harflerle Amen er Resulü ile Fatiha sureleri yazılıdır. Mihrabın sağ ve soluna konmuş çiniler Rüstempaşa dönemi çinileri olup, üzerindeki yazılar da Mevlanâ Ahmet Karahisârî’nin manevi oğlu ve çırağı Hasan Çelebiye aittir. Mihrap sahip olduğu özellikler ile Selimiye’ye eşsiz bir güzellik kazandırmaktadır.

Pencereler

Selimiye Camii'nde avlu pencereleriyle birlikte 384 pencere mevcuttur. Mimar Sinan, pencereleri duvar yüzlerini değişik ritim ve biçimlerle canlandırmanın en usta tasarımını Selimiye'de gerçekleştirmiş ve Selimiye'nin pencerelerine özel bir önem vermiştir. Bu özellikleriyle Selimiye, Ayasofya ve Süleymaniye'den daha aydınlıktır.

Selimiye Efsaneleri

Selimiye'nin uzun yıllar boyunca süregelen, kulaktan kulağa, nesilden nesile aktarılan hikâyeleri günümüze kadar söylenegelmiştir. Bunlardan biri cami-

nin yeri hakkındadır. Hz. Muhammed'i rüyasında gören padişah II. Selim, Peygamberin emri üzerine onun rüyada işaret ettiği, bugünkü cami alanının bulunduğu yere bir cami yaptırmaya karar vermiştir. Diğer bir hikâye zeminin oturması ile ilgilidir. Mimar Sinan, ustalık eserimdir, dediği bu yapının inşaatına başlamadan önce, inşaatta kullanacağı bütün taş malzeme-yi araziye yerleştirmiştir. İki yıl süresince tonlarca taş zeminin üzerinde beklemiştir. İnşaatçıların kullandığı "zeminin oturması" denen bir olay vardır. Sinan da Selimiye'nin zeminini önceden sıkıştırarak, bu şekilde zeminin oturmasını sağlamıştır. Böylece iş bittikten sonra oluşacak olan çatlama ve kaymaların önüne geçmiştir.

Bir diğer söylenceye göre inşaat hızla ilerlemekte iken, Mimar Sinan bir gün ortadan kaybolmuştur. Her yer aranmış ama Mimar Sinan'ı kimse bulamamıştır. Tam sekiz yıl sonra Mimar Sinan çıkıp gelmiştir. Caminin kaldığı yerden devam etmesini buyurmuştur. Sultan Selim, inşaatın sekiz yıl beklemesine çok sinirlenmiş: "Tez getirin Sinan'ı" diye buyruk çıkartmıştır. Mimar Sinan gayet sakin huzura çıkmış, Selim "anlat" demiş, Sinan kendinden emin, temelin sağlam olması için zaman gerektiğini söylemiş ve eklemiştir: "Hesaplarıma göre 8 yıl gerekiyordu" demiştir. Sultan Selim, eliyle cellâda dur işareti vermiş ve Mimar Sinan'ın dehası karşısında diyecek bir şey bulamamıştır.

Selimiye ve Çağrışımlar

Selimiye Camii'nin 31.25 m çapındaki büyük ve tek kubbesi Allah'ın tek olduğuna işaret eder. Benzer şekilde, Selimiye Camii'nin pencerelerinin 5 kademeli oluşu İslam'ın 5 şartını, 4 vaaz kürsüsü 4 hak mezhebini, Selimiye Külliyesi'ndeki toplam 32 kapı İslamiyetin 32 farzını, arka minarelerde 6 yolun olması imanın 6 şartını, 12 şerefesi ise onikinci padişah tarafından yaptırıldığını ifade etmektedir.

"Mekan İnsana Davetiye Çıkarmalı"

Rasim Özdenören

İnsanla kent arasında elbette bir karşılıklı bağılılaşım var. Ama insan ben burada yaşamak istiyorum dediği her yerde yaşayamaz. Canı öyle istedi diye orayı mekân tutamaz. O mekânın da insana davetiye çıkartması lazım. O davetiye ile tabii ki tırnak içinde söylüyoruz. Mektupla gönderilecek bir davetiye değil. Oranın uygun olması lazım. Uygun değilse insan yaşayamaz oralarda.

📍 Nagehan ÖZDEMİR

Günümüzde, kentler, birbiriyle çelişen yönleri ve özellikleri bünyelerinde barındırıyor. Bir yanda kentin diğer kesimlerinden soyutlanmış mekanlardaki ayrıcalıklı yaşamları ile kentin az sayıdaki varlıklı kesimi, öteki uçta herkesten yalıtılmış yaşamlarıyla kentin en yoksulları; kentlerde yoğunlaşma ve yığınlaşmanın neden olduğu eşitsizlikler kentle bireyler arasında gerginlik ve gerilimler...

Her eseri düşünce dünyamızda devrim gerçekleştiren Rasim Özdenören'in 'Kent İlişkileri' adlı kitabı kentleşen, kentleşmenin yanı sıra gettolaşmayı da körükleyen dünyanın, kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan sorunlarına dair önemli tespitler sunuyor. Kitap bağlamında, kent, insan, kent-insan doğası, modern kentlerin insan ruhunda açtığı yaraları konuştuğumuz Rasim Özdenören, röportajını sizlere sunuyoruz.

-Öncelikle kent ve şehir ayrımını sormak istiyorum. Kent mi şehir mi?

-Ben kent demeyi tercih ediyorum. Türkçede zaten kent olarak anılıyor. Mesela Semerkant veya kent, buna benzer isimler. Şehirle kenti ayıranlar daha çok bizim eski kentlerimize şehir, modern kentlere de kent diye bir ayrım yapıyorlar. Bence suni bir ayrım o. Benim indimde bir dil olayı olarak bakıldığında kent demeyi tercih ediyorum.

-Kent hayatı, insanın insani macesrasının somutlaşmış halidir diyorsunuz. Bu anlamda düşündüğümüz zaman kentler nasıl oluştu?

-Tamamen insana bağlı ama bu da gelişigüzel olmuyor. Kent içinde yaşansın diye var. Kentin bir anlamı daha doğrusu bizim yüklediğimiz anlamı; kent tabiattan soyutlanmış bir kelime. İnsanın elinin değdiği her yerde insan kendini tabiattan, doğadan soyutluyor. Yol yapıyor, yolun güzergahı gelişigüzel seçilmiyor.

İnsanla kent arasında elbette bir karşılıklı bağlanış var. Ama insan ben burada yaşamak istiyorum dediği her yerde yaşayamaz. Canı öyle istedi diye orayı mekân tutamaz. O mekânın da insana davetiye çıkartması lazım. O davetiye ile tabi tırnak içinde söylüyoruz. Mektupla gönderilecek bir davetiye değil. Oranın uygun olması lazım. Uygun değilse insan yaşayamaz oralarda.

-Yazılarınızda kentin tabiata karşı üstünlüğünden bahsediyorsunuz. Kentin tabiata karşı ne üstünlüğü var?

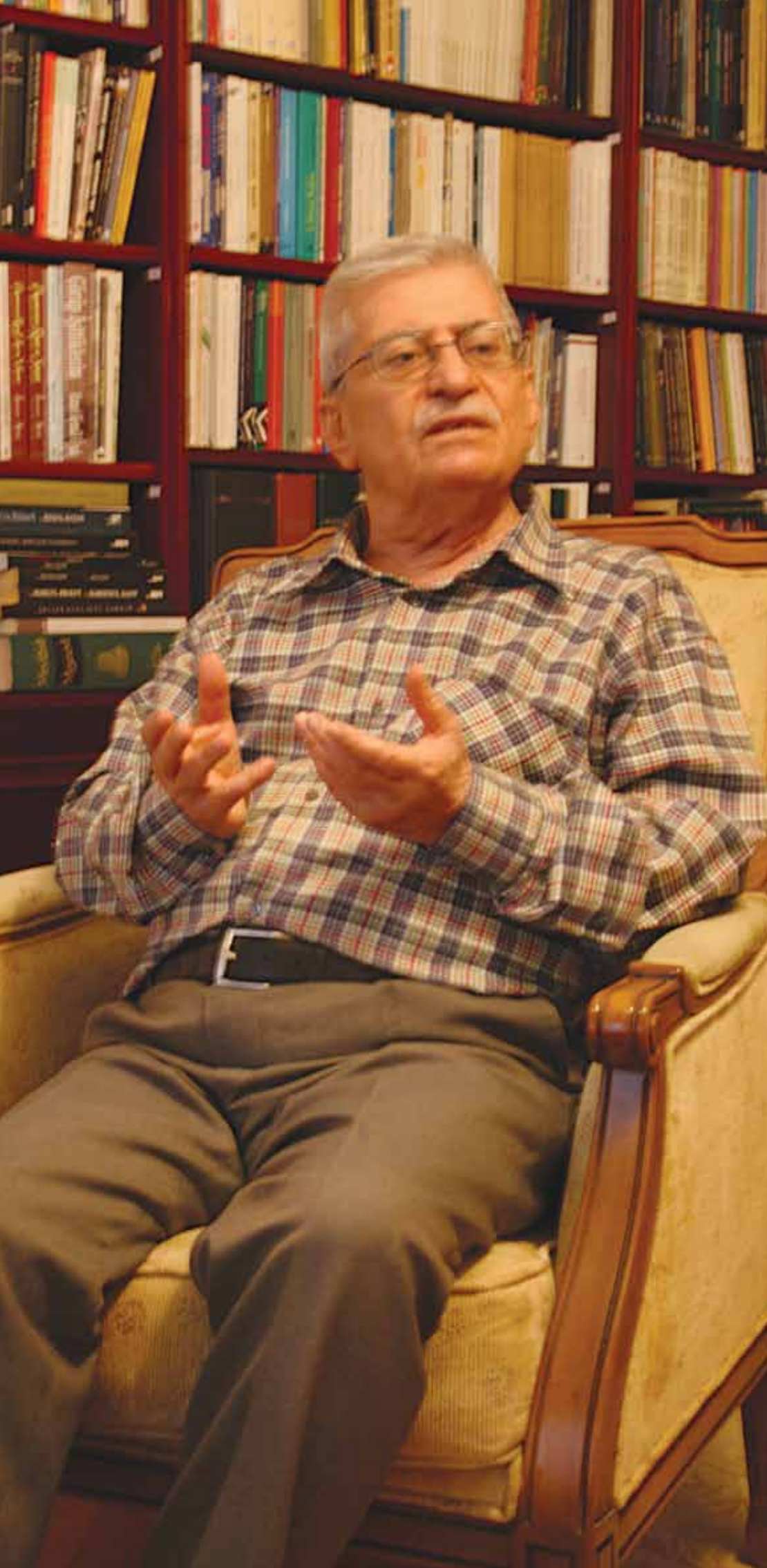
-Aslında biz köyle kenti de çok fazla birbirinden ayrı tutmuyoruz. Köy de bir yerleşim yeri olarak orası da bir kent. Ama bugün o hale gelmiş ki artık köyler belirli bir zaman diliminden sonra göçebelerin yerleştiği yerler olarak kalmış, gelişmemiş. Ama kent. Ana kent olarak kurulan yerler gelişmiş. Bu gelişmeyi de iyi anlamamız lazım. Gelişme ur olarak da gelişebilir, çoğalabilir. Bunu kastetmiyorum.

Mesela bugün modern şehirlerin çoğunda bu ur tipi büyümeler var. Doğal bir büyüme değil bu. Dışarıdan gelen göçlerle beslenmiş, kendi iç dinamikleriyle serpilip gelişmiş, alanlar, mekanlar değil. Dış zorlamalarla, dış faktörlerle hasıl olan büyümeler var. Bunları bilmemiz lazım ve bunları da bizim asıl kent dediğimiz oluşumdan ayırmamız lazım.

Kentin kendiliğinden gelişip, serpişmesi ayrı. Dışarıdan ona yük yüklemek ayrı bir şey. Bugünkü ur dediğimiz şey, göçlerle çeşitli sebeplerden dolayı vaki olmuş göçler söz konusu. İktisadi sebeplerden olabilir, siyasi sebeplerden dolayı olabilir. O bizi ilgilendirmiyor. Ama bugünkü kentler görebildiğimiz kadarıyla ur biçimde büyümüş. İstanbul'da dahil buna. İstanbul'da işte son yıllar boyunca dışarıdan büyük göçler aldı, halen de almaya devam ediyor. İstanbul kendi halinde kalsaydı, Türkiye kendi halinde kalsaydı, İstanbul o kadar büyümüyüdü? Bir başka şehir o kadar küçülür müydü? Nüfus kaybeden şehirlerde var.

İnsan ne yapıyor? İnsan yerleştiği yerde önce kendini tabiattan arındırı-

yor. Giysilerimizle, hayvanda olan bir şey değil. Sadece insandan olan bir şey. İnsana mahsus. Mekanımızı tabiattan yalıtıyoruz, yol yapıyoruz, ağaç dikiyoruz. Tabiatı kendi haliyle baş başa bırakmıyoruz. Onun üzerine ev yapıyoruz. Evlerimize duvarlar yapıyoruz, duvarlarımızı sıvıyoruz, sıvamızın üzerine boya geçiriyoruz. Boyamızın üzerine vernik geçiriyoruz. Velhasıl kendimizi tabiattan yalıtıyoruz. Bu insana mahsus bir özelliktir. Yuva yapan kuşlar belki akla gelebilir. Onların yaptığı şey insanın ev yapmasına benzer bir olay değil. Daha farklı şekil. Tabiatın uzantısı gibidir. Ama insanın yaptığı tabiatın bir uzantısı değil. Tabiatın üzerine kondurulmuş ayrı bir şey. O hacmi de süslüyoruz. Her süsün üzerini bir başka süsle örtüyoruz.

Duvar yaptık, duvarın üzerine siva yaptık, yetmez mi? Normalde yeter. Ama hayır sıvaı öyle bırakmıyoruz. Onun üzerine de başka siva, işte boya geçiriyoruz. Boyayı geçirdikten sonra üzerine resimler asıyoruz. Velhasıl tabiattan, doğadan yalıtıyoruz.

-İnsanın kentleşme macerası kendini tabiattan yalıtması mı?

-Tabi...

-O zaman günümüz modern insanın sürekli bir tabiat özlemi içinde bulunması, bir çelişki değil mi? Dağ başında küçük bir kulübe, ıssız bir yerde tek başına kalma özlemini nasıl adlandırabiliriz?

-Ama o sürekli değil ki. Mesela yazlıklara giden insanlar orda sürekli yaşayım diye gitmiyor. Sürekli yaşayım diye gidenlerde bir başka sunilik söz konusu. Onlar hiçbir zaman kentle irtibatını kesmez. Kentle irtibatı ya vardır, veyahut da gittiği yerde yeni bir kent oluşturmaya bakar.

-Her şeyini yanında götürür...

Tabi yanında götürür yettiği kadarıyla. Yetmediği yerde de zaten diyelim

ki, bir kişi veya bir aile gitti belli bir yere, ebed müddet orda yaşaması söz konusu değil. Çevresine mutlaka komşu isteyecektir. 3 tane komşu olduğu zaman bir tane bakkal, bir tane manav lazım olacaktır. Yani burası da bir kent nüvesi olmaya aday sayılır. Bizim pikniğe gitmemiz birkaç saat, bilemediniz birkaç günlük olay. Oraya zaten tedarikli gidiyorsunuz. Sürekli orda yaşamayı göze almıyorsun. Oraya gittiğin zaman evini özleyeceğini düşünerek gidiyorsun. Evine geldiğin zaman da, 'Oh be dünya varmış' diyorsun. Pikniğe giderken, dağa, denize gittiğin zaman sürekli orda kalma niyetiyle zaten gidilmiyor. İsterse orda ev yapmış olsun. Sürekli olarak düşünmüyor. Azami bir mevsimlik ömrü vardır oranın. Eninde sonunda kente, yuvasına dönecektir.

-Kentte yaşayan insanların sürekli kendisiyle baş başa kalmak adına ıssız bir yerlere gitme ihtiyacı hissetmesi o zaman insan tabiatına aykırı bir durum?

-Evet, süreklilik yok. Ama kentte yaşamak sürekliliktir. İkemetgah kavramı bir insanın sürekli yaşadığı yere atıfta bulunur. Bizim geçici olarak yaşadığımız yerler bizim ikametgahımız değil. İkemetgah kavramı hukuki bir kavram ve insanın yaşamayı seçtiği yer. Bu adresten de daha fazla bir şey. Yani bir şehrin içinde a mahallesinde, b mahallesinde yaşayabilirsin, ama ikametgahın neredir? O şehrin kendisidir ikametgahı. Adres ayrı, o değişebilir. İkametgah gene o kent olarak, yerleşim yeri olarak kalır. O yerleşim yerinin içinde filanca mahalle, filanca sokak.

-Günümüzde kentte yaşayan insanı düşündüğümüzde, iş ve evi arasında vaktini geçiren, sosyal ilişkileri giderek zayıflayan, yalnızlaşan, kendine yabancılaşan ve bundan da kenti suçlayan bir insan tipi görüyoruz. Sizce bu doğru mu? İnsanın giderek yalnızlaşmasından modern şehir hayatı mı sorumlu?

-Tabi burada kabahat kentte değil. İnsanlar beş yüz sene önce de kentte yaşıyorlardı, o sıcak ilişkiler kent ortamında söz konusuydu. Bu sıcak ilişkilerin tabii caizse soğuk ilişkilere dönüşmesinin sebebi teknoloji. Yeni şeyler, sanayi inkılabından sonra oluşan yaşama şartı insanları hem birbirlerine karşı soğuk daha teknik tabirini kullanırsak yabancı haline düşürdü. İnsan bizzat kendine yabancılaştı.

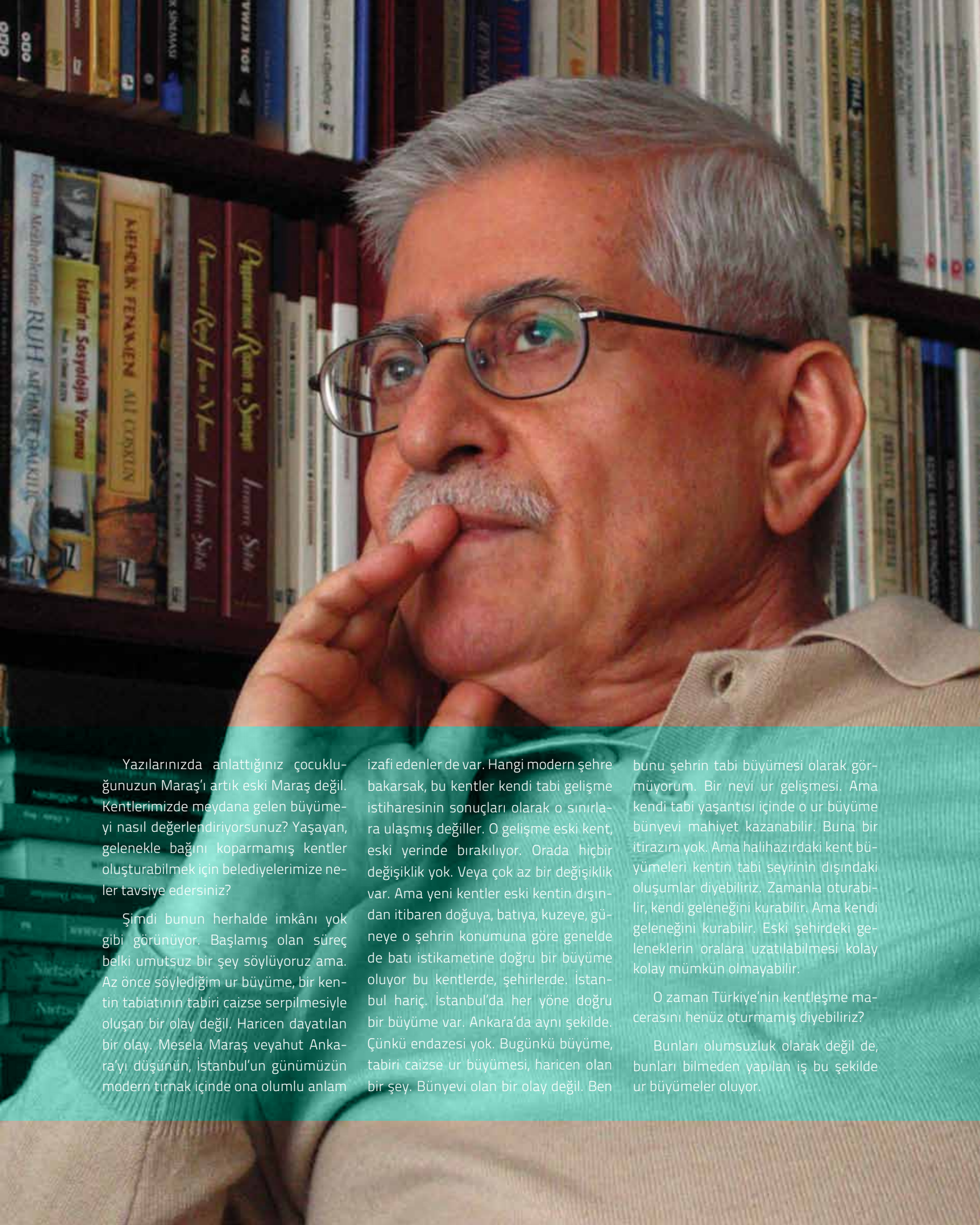
İnsanın kendine yabancılaşması ne demek? Eskiden yaptığı imal ettiği ürünün sahibi kendisiydi. Ona benim nazarıyla bakabiliyordu. Hâlbuki şimdi uzandığı hiçbir şey kendi elinin ürünü değil. Fabrika ürünleri bunlar. Fabrika ürünü seri üretim. Yani imalat bandının önünde duran ve önünden geçen eşyaya bir dikiş atan, bir çivi takan, bir vidasını takan kimse, o makinenin tümüne sahip değil. Ürün kendisine ait değil. Tezgahtan mamul ürün çıktığında o ürün artık oradaki insanların aşinası olduğu bir konu değil. Herkesin emeği var ama herkesin yabancı olduğu bir ürün. Kendisi de o ürün karşısında o ürünle ücret ilişkisi veya bir fiyat ilişkisi söz konusu.

Hâlbuki evindeki kendi tezgahında kendi kağıdını, kendi kalemimi imal eden

bu kalem ve bu kağıdı bir araya getirebilir. Yazısını, kitabını yazabilir. Kitaba benim malım, yazıya benim malı diye bakıyordu. Ama şimdi bir matbaa işçisi bu matbaada üretilen bir kitaba benim kitabım diye bakmıyor, bakması da mümkün değil. Yani o ürün, o işçiye, o emek sahibine yabancılaşmıştır. İnsanlar birbirine yabancılaşmıştır. Fabrikaya gelen insanların her birinin adresi farklı yerlerde, her birinin ihtiyacı farklı. O insanlar el ele tutuşarak o imalathaneye gitmiyorlar. Bu kentin ortaya koyduğu bir faktör, kentin ortaya koyduğu bir sonuç değil. Doğrudan doğruya sanayileşmenin, başka bir deyişle teknolojinin hasılası olan bir hayat tarzı, yaşama tarzı. Bu yaşama tarzı tabii insanı yalnızlaştırdığı gibi, yalnız çünkü o fabrikada çalışan işçilerden hiç kimse birbirini tanımıyor. Tanışıklık, aşinalık oraya gel-

dikten sonra oluyor. İş paydos edildikten sonra o insanlar yine birbirini görmüyor. Onun için de sıcak ilişkiler kurulamıyor.

İnsanların birbirine yabancılaşması, kendilerini yalnız veya yalnız olduklarını hissetmeleri kent oluşumuyla değil fakat teknolojinin sonucu olarak ortaya çıkıyor. Teknolojide büyük kentleri kendisine mekan tutuyor. Çünkü çalışabilecek işçileri orda buluyor. Köylüye veya okuma yazmasını bilmeyene o imalatta yer vermek, rol vermek çok riskli olur. O insanların hayatına mal olabilir. İlk defa tezgâhı gören birisini oraya getirdiğin zaman ya elini kolunu kaybedecektir, ya hayatını. Dolayısıyla iyi kötü 'umur' görmüş insanları orada çalıştırabiliyor. Hiç 'umur' görmemişse onları da hizmet içi eğitimden geçirdikten sonra üretim devresine sokabiliyor.

Yazılarınızda anlattığınız çocukluğunuzun Maraş'ı artık eski Maraş değil. Kentlerimizde meydana gelen büyüme-yi nasıl değerlendiriyorsunuz? Yaşayan, gelenekle bağını koparmamış kentler oluşturabilmek için belediyelerimize neler tavsiye edersiniz?

Şimdi bunun herhalde imkânı yok gibi görünüyor. Başlamış olan süreç belki umutsuz bir şey söylüyoruz ama. Az önce söylediğim ur büyüme, bir kentin tabiatının tabiri caizse serpilmesiyle oluşan bir olay değil. Haricen dayatılan bir olay. Mesela Maraş veyahut Ankara'yı düşünün, İstanbul'un günümüzün modern tırnak içinde ona olumlu anlam

izafi edenler de var. Hangi modern şehre bakarsak, bu kentler kendi tabi gelişme istiharesinin sonuçları olarak o sınırlara ulaşmış değiller. O gelişme eski kent, eski yerinde bırakılıyor. Orada hiçbir değişiklik yok. Veya çok az bir değişiklik var. Ama yeni kentler eski kentin dışından itibaren doğuya, batıya, kuzeye, güneye o şehrin konumuna göre genelde de batı istikametine doğru bir büyüme oluyor bu kentlerde, şehirlerde. İstanbul hariç. İstanbul'da her yöne doğru bir büyüme var. Ankara'da aynı şekilde. Çünkü endazesi yok. Bugünkü büyüme, tabiri caizse ur büyümesi, haricen olan bir şey. Bünyevi olan bir olay değil. Ben

bunu şehrin tabi büyümesi olarak görmüyorum. Bir nevi ur gelişmesi. Ama kendi tabi yaşantısı içinde o ur büyüme bünyevi mahiyet kazanabilir. Buna bir itirazım yok. Ama halihazırdaki kent büyümeleri kentin tabi seyrinin dışındaki oluşumlar diyebiliriz. Zamanla oturabilir, kendi geleneğini kurabilir. Ama kendi geleneğini kurabilir. Eski şehirdeki geleneklerin oralara uzatılabilmesi kolay kolay mümkün olmayabilir.

O zaman Türkiye'nin kentleşme macerasını henüz oturmamış diyebiliriz?

Bunları olumsuzluk olarak değil de, bunları bilmeden yapılan iş bu şekilde ur büyümeler oluyor.

Nerde ● Eski Seyyar Satıcılar

Muhallebicinden ciğerciye, fare kapancısından lağımciya, pek çok esnaf, malını yanında gezdirerek kapıdan kapıya satış yapardı. Sabahtan gece yarısına kadar kaldırımları arşınlayan bu satıcı ordusunun arasında, en renklileri ketenhelvacıları, turşucular ve bohçacıları.

Muhallebicinden ciğerciye, fare kapancısından lağımciya, pek çok esnaf, malını yanında gezdirerek kapıdan kapıya satış yapardı. Sabahtan gece yarısına kadar kaldırımları arşınlayan bu satıcı ordusunun arasında, en renklileri ketenhelvacıları, turşucular ve bohçacıları.

"Köprübaşında, Üsküdar iskelesinin önünde bir seyyar satıcı yırtınıyor: - Valdeee! Oğlunu beslemeden evlendirmeee! Oğlunu beslemeden evlendirmeee... Mahcup olur çocuk...250 gramı 25 lira..." İhtiyar bir hanım ters ters baktı. Adam ne satıyor diye... Kuru üzümle, kavrulmuş fındık... Satıcı devamında: "Kan yapıyor can yapıyor ... fındık üzüüm!"

Büyük edebiyat, seyyar satıcı edebiyatı... Ama dünkülerin yanında bugünküler solda sıfır, dut yemiş bülbül... Peki siz bu sene hiç ketenhelvası tattınız mı? Yooo... Başkaları yiyor... Ketenhelvacı bizim sokaklarımızın en büyük şairidir. Helvacı manileri edebiyatımızda, ayrı bir bölüm oluşturur... Yalnız ketenhelvacı mı kayıplara karışan? ... Ya öteki helvacılar? ... Sanırım helva Arapça'da tatlı anlamına gelir ama... Helvanın öz vatanı Türkiye'dir... Bugün en iyi yabancı tatlıcıların bile beceremediği kadar nefis bir nuga... Kozhelvası... Küçük yuvarlaklar şeklinde... Bir tabaka kağıthel-

vası üstünde, kavrulmuş, şekerlenmiş fındıklar... Üstüne bir tabaka daha kağıthelvası... TV dili ile sahiden de: Nef-fissssss!

Malını müzik ve manilerle satan eski İstanbul satıcılarından biride macuncu idi... Macun tepsisini, başında ve elleri ile tutmayarak yürüdü artist macuncu... Çünkü yürürken iki eli ve 10 parmağı çaldığı klarnette, ve ya zurnada idi... Mahalleye neşe sala sala gelip, macun tepsisini başından indirirdi. Tepsi tam 14 çeşit macun için üçken ayrılmıştı... Koyu yeşil, fıstıklı macun, kıpkırmızı kızılmacun, vişneçürüğü zencefilli macun... Kahverengi tarçınlı, açık yeşil şam fıstıklı... Ve saire.. Macuncu zurna çalarken mahallenin tüm çocukları etrafını sarar, inci uzun cubuklar ile macunlar çalınır çocuklara ikram edilirdi. O zaman ki çocukların en büyük sevgili şüphesiz macundu. Böyle bulamaç şeklindeki olanlardan başka, kalem gibi uzun, ve renk renk kağıtlara sarılmış kuru macunlar da vardı...

Ve derken, perde perde kararan sokakta en acayip satıcının sesi yükselirdi:

-“ Aman vermez... Zaman vermez... Hemen gelir gelmeeeezzz... Carpp, yakalar. Aman vermez avni markaları bunlar...”

Kim ola ki?.. Ne satıyor adam? ... Aman vermez Avni. Peyami Safa'nın yani server Bedi'nin meşhur romanı... Fakat ne münasebet? ... Ama o zamanki İstanbullu bu bağırışın anlamını çok iyi bilirdi...” Aman vermez, zaman vermez, hemen gelir gelmez!..” diye satılan şey fare kapanı idi... Hem de Aman vermez Avni marka!..

“ Gecenin bu saatinde fare kapanını kim alır?.. demeyiniz. O zamanki tahta evlerde, farelerle daha bir içli dışlı yaşanırdı. Her evin kedisinden başka çeşitli fare kapanları vardı. Tahta kapılı, tel duvarlı, kuş kafesi gibi olanları, bir yay şeklindefarenin üzerine kapananları, eski

yumurta sepetlerini andıran, yine telden top biçiminde olanları... Gecedен, içine bir dilim pastırma konulmadan yatılmazdı...

Fare kapancıdan da acayip bağırان satıcılar çoktur. Mesela İstanbul'da özellikle Beyoğlu'nda oturuyorsanız, bazen şöyle bir ses işitirdiniz sokaktan:

- “Çerveeeeeeeeeeeelo!.. Çerveloooooo-oooo!..”

O da nesi?.. Pencereye gidip baktığınız da: Sirtında oda kadar bir tel dolap... İçinde tepsi tepsi beyinler, dizi dizi parçalar, salkımlı işkembeler, sıra sıra ciğerler, yan yana başlar, kokoreçler, koçyumurtaları... Sakadatçı!.. Ama niçin “çervelooooo...” diye bağırır mübarek zat Beyoğlu sokaklarında?... Fransızca cervello, yani cervello'dan geliyor galiba... kediler için ciğer satan da ayrı idi. O büsbütün festival... Omuzunda gayetle uzun bir sırık.. Ve beyaz kedi ciğerleri, sıra sıra bu sırığa dizilmiş... Yedi mahallenin kedisi cemaat halinde, peşinde... Ciğerci gider, onlar gider, ciğerci durur onlar durur... Yürürken de, birbirleri ile kavga ederek, adamın ayaklarına dolaşırlar... Zavallıyı düşürecek olurlar...

-Lahana...bibeer...turu...şusuuuuu-uu!... Hani ya bunun eeeekşisiii?

Mahalle mahalle dolaşan turşucunun adeta günlük aboneleri vardı... Omuzluğunun ucunda kapaklı iki çinko kova... ve boy boy maşrabalar... Lahana, hiyar, patlıcan, biber, yeşil domates, hatta kavun turşusu... bunları bir tahta üstünde doğradıktan sonra kaseye boşaltılırdı. Üstüne yarım maşrapa turşu suyu... Yarım maşrapa kırmızı acı... Aslında seyyar turşucu, ev için olduğu kadar, sokaktaki müşteri içinde... Belindeki kemerde bardakları da vardı. Dilimlediği hiyar turşusundan sonra yaya müşterisine acısı bol bir bardak da turşu suyu ikram ederdi... Dünün colası turşu suyu!... Sokakata bardak bardak, lıkır lıkır içilirdi... Kim korkar karacığerden? Kim korkar karacığerden?..

**Kaynakça: Hikmet Feridun Es
(aralık 1979)**

ÇENGELHAN

1522'de inşa edilen ama son dönemde kullanılmayan Çengelhan, Koç Holding tarafından alınarak, 4 milyon dolara müze haline getirildi. Müzede en eskisi 1850'ye ait 800 civarında obje sergileniyor.

1522'de inşa edilen ama son dönemde kullanılmayan Çengelhan, Koç Holding tarafından alınarak, 4 milyon dolara müze haline getirildi. Müzede en eskisi 1850'ye ait 800 civarında obje sergileniyor.

Başkent'in simgelerinden Ankara Kalesi'ndeki tarihi hanlardan biri olan Çengelhan, uzun süredir kullanılmaması nedeniyle önemini yitirmişti. Koç Holding tarafından yenilenip, eski görkemi-ne yeniden kavuşturulan han Rahmi M. Koç Müzesi'ne dönüştürüldü. Şimdi bu-

rada şirketin kurucusu Vehbi Koç'un iş hayatına atıldığı dükkanı, oğlu Rahmi Koç'un koleksiyonundan müzeye bağışlanan objeler, restoran, bar ve kafe bulunuyor. Ankara'nın ilk sanayi müzesini olan "Rahmi Koç Müzesi" bir de İstanbul'da var. Burada bulunan bütün objeler İstanbul'daki müzeden getirilerek, Ankaralı'lara kültürel bir hizmet sunulmuş oldu."

Restorasyonuna 2003 yılında başlanan ve maliyeti 4 milyon doları bulan Çengelhan Rahmi Koç Müzesi'nde, yaklaşık 1850'li yıllardan bu yana teknoloji alanın-

da kullanılan araç ve gereçler sergileniyor. Toplam 32 odaya yerleştirilmiş gerçek objeler Avrupa'daki Sanayi Devrimi'nden bugüne kadar teknoloji alanındaki gelişmeleri göz önüne seriyor.

Denizcilikten ulaşım araçlarına, bilim adamlarının deneylerinde kullandığı aletlerden doktorların ilk kez kullandıkları ameliyat masalarına, ilk siyah-beyaz televizyonlardan fotoğraf makinelerine, bilgisayarlardan dikiş makinelerine, daktilolara değin 800 civarında obje bulunuyor.

İlk bisiklet, ilk bebek arabası İki katlı müzenin üst katında; çocuklara, denizcilere, havacılara, çalışanlara hitap eden bölümler yer alıyor. Çocuklara yönelik oyuncakların sergilendiği odalarda bez bebekler, trenler, arabalar, uçak maketleri yetişkinlerin anılarını tazeliyor. Deniz meraklılarını ise gemi maketleri, gerçek bir sal, denizin altında vurgun yememek amacıyla giyilen bir kıyafet bekliyor.

Kendi adını taşıyan köşede, Atatürk'ün günlük hayatta kullandığı tabaklar, kaşıklar, fincanlar, gece giydiği kıyafetler sergileniyor.

Müzenin alt katında ise ilk bebek arabaları, bisikletler, motosikletler, otomobiller var. Tarım aletlerinin de tanıtıldığı müzede, ilk traktörler de meraklıları bekliyor.

Koca bir konak görüntüsünü veren Çengelhan'ın içerisine girildiğinde, müzeden farklı bir görünümle karşılaşıyorsunuz: Ortasında geniş bir avlu, etrafında eski otomobiller ve bir çeşme... Geniş avlusunda ahşap bir nalbur bulunuyor. Dükkanın içerisinde eski kilimler, çiviler, baharatlar, tencereler sıralanıyor. Koç'un yaşamını anlatan yazılar da unutulmamış.

Dönemin en pahalı dört hanı arasında Çengelhan, Yavuz Sultan Selim döneminde, Mihrimah Sultan'ın eşi Damat Rüstem Paşa tarafından 1522 yılında yaptırıldı. Yaklaşık 500 yıl önce inşa edilmesine rağmen günümüze kadar ayakta kalabilen Çengelhan, Ankara'nın hanlar bölgesinde günümüze kadar ulaşabilen ender yapılardan biri. Ankara Kalesi'nin ana giriş kapısının karşısında ve önceleri At Pazarı olarak anılan mevkide yer alan han, dönemin en büyük ve en pahalı dört hanı arasında.

Çengelhan

Çengelhan, Kanunî Sultan Süleyman döneminde, Mihrimah Sultan'ın eşi Damat Rüstem Paşa tarafından 1522–1523 yıllarında yaptırılmıştır. Beş yüz yıla yakın bir süre önce inşa edilmesine rağmen günümüze kadar ayakta kalabilen Çengelhan, Ankara'nın Hanlar Bölgesi'nde özgünlüğünü bugüne kadar koruyabilen ender yapılardandır.

Çengelhan, tipik bir Anadolu kervan-sarayı, başka bir deyişle avlusunda pazaryeri bulunan bir otel, olarak inşa edilmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda uluslararası bir sanayi ve ticaret merkezine dönüşen Ankara'nın başlıca hanları arasında yer almıştır. Zamanın en büyük ve en pahalı hanlarından biri olan Çengelhan, 26 odası ile hizmet vermiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında handa çeşitli dokumalar, tiftik ürünleri, urgan, kuru bakliyat, hububat, nalburiye malzemeleri, işlenmemiş deri ve at arabaları için koşum takımları satan dükkânlar bulunmaktaydı. Han, 1990ların sonunda terk edilmeden önce, tiftik, yapacağı ve ham deri toptan satışlarının yapıldığı bir tabakhane ve yün deposu olarak kullanılmıştır.

Çengelhan'ın kapısının üstünde sivri beşik tonozlu bir eyvan bulunur. Duvarları Roma dönemini yansıtan üç sıra tuğla hatıl ve bir sıra kaba yontu taşı kullanılarak almaşık tekniğe örülmüştür. Çatısı alaturka kiremit olan Han, kareye yakın dikdörtgen planlı mimari yapısıyla klasik Osmanlı kent içi hanlarının güzel bir örneğidir

ANADOLU KÖPRÜLERİ

Prof. Dr. Hakkı ACUN
Gazi Üniversitesi

Bu makalemizde sizlere Anadolu'daki Türk dönemi köprülerinden önemli olarak gördüklerimiz aktarılarak onlar hakkında kısa özlü bilgi ve sonunda da bir kaynakça vermeye çalışacağız.

İki yakayı bir araya getiren mimari kuruluşa köprü denilir. Köprüler biçimlerine göre: düz köprü, harpuşta köprü gibi isimlendirilirler. Harpuşta köprü, ortası sivri eşeksırtı şeklindeki köprülerdir.

Köprülerde suyun geldiği yöne kaynak veya memba, aktığı yöne mansap ismi verilir. Köprü ayaklarının geldiği yerdeki desteklere mahmuz veya sel yaran ismi verilir.

Türk mimarisinde en zor yapılan eserlerden birisi hamam diğeri köprüdür. Çünkü köprü oynak zemin üzerine kurulduğu için ayaklarının sağlam olması gerekir. Ayaklarda iki türlü zemine oturtulur. Birincisi debisi az olan nehirlerde suyun azaldığı yaz aylarında, nehir ikiye bölünür suyu bir tarafından akıtılır. Diğer tarafta ise ayakların geldiği yerler işaretlenerek sağlam zemin bulunana kadar kazılır. Kazısı yapılan yerlere ardıc ağaçları yatay ve birbirine paralel olarak uzatılır. Üzerine horasan harcı dökülerek kapatılır. Onun üzerine ikinci kat olarak ağaçlar ters şekilde dizilir ve tekrar harç ile kapatılır. Daha sonra bu harcın üzerine iri, suya dayanıklı, birbirlerine demir kenetlerle bağlanmış kesme taşlar konularak ayaklar yükseltilir. Bu şekilde ayaklar, kar ayakkabısı hedik gibi bir fonksiyon kazanarak zemine batmaz ve sağlam olur. Ayrıca depremelerde amortisör gibi görev görerek esneme yapar ve köprünün çökmesini önler. Köprü yapımındaki ikinci teknik ise, debisi yüksek olan nehirlerde suyu ikiye bölme şansı olmadığı için ayakların geleceği yerlere sık ve dikine kazıklar çakılır. Araları iyice taş kırıntıları ile doldurularak sıkıştırılır. Sonra üzerine suya dayanıklı, birbirlerine demir kenetlerle bağlanmış kesme taşlar konularak ayaklar yükseltilir.

Suyun debisinin yüksek olduğu yerlerde, bazen yere çakılan kazıkları su öne doğru götürür. Öne ve arkaya kaçan

bu kazıklar köprü zemininde eğriliklere neden olur. Bu eğrilik bazen bilinçli yapılır. Onun da nedeni suyun basıncını kırabilmek için suya daha çok ayağın temas etmesi sağlanır.

Köprüler büyüklüklerine özellikle kemer açıklık ve yüksekliklerine göre önem kazanır. Taş kemerli köprülerde kemer açıklığı ne kadar geniş ve yüksek yapılırsa köprünün yapımı o kadar güç olur. Çoğunlukla köprülerin değeri büyüklüğü ve kemer açıklığının genişliği ile ölçülür.

Türk taş köprüleri yalnız büyüklüğü, kemer açıklığının genişliği ve yüksekliği ile değil, zarafeti ile de dikkat çeker. Büyük köprülerde taklara, kitabe köşklerine, seyir teraslarına, namazgâhlara ve odalara da rastlanır. Bu odalar sığınma mekânları, bekçi odaları ve konaklama veya Malabadi köprüsünde olduğu gibi kervansaray görevi görür. Bu köprüde konaklama ihtiyacının giderildiğini gösteren en büyük kanıt helâsinin bulunmasıdır.

Köprülerde süsleme olarak taççı ustalarının işaretleri, hayvan ve insan figürlerine rastlanır.

Köprülerin kullanımına gelince köprüler tamamlandıktan hizmete açıldıktan sonra buraya yönenin kadısına bağ-

lı bir köprücü (meremetçi) tayin edilir. Bu köprücü, köprünün büyüklüğüne göre, bir veya birkaç kişiden oluştuğu gibi bazen de yakınındaki bir köyün tamamını köprücü olabilir. Bu köprücülerin başında da bir köprücü başı bulunur. Köprücüler yapının bakımı, onarımı ve işletmesinden sorumludur. Bu işlerin karşılığında devlete verdikleri bazı vergilerden muaf tutulurlardı. Köprücülere bazen derbentlikte verilir. Yani hem köprücü hem derbentçi olurdu. Derbentçi yani, bugünkü anlamıyla jandarma teşkilatçılığı idi. Yolların ve kervanların güvenliğini sağlardı.

Anadolu'da, köprü, köprülü, köprücü, derbent, derbentçi gibi, yer ve köy isimleri de bu görevden türetilmiştir.

Çoğunlukla Anadolu yol güzergâhlarında karşımıza çıkan köprülerimiz ticaret yollarının geçtiği yerleri de belirtmesi bakımından da çok önemlidir. Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan Anadolu'muzda çok eski yol şebekeleri bulunmaktadır. Bunlar, Antik dönemde doğu ile batıyı birbirine bağlayan Kral Yolu, güney ve kuzeyi birbirine bağlayan Kadim Yol'dur. Kral Yolu Manisa – Salihli yakınındaki Sardes'ten başlar Eskişehir, Ankara, Yozgat, Sivas ve Erzurum üzerinden sınırlarımızı terk ederek İran'daki Persepolis'te son bulur. Kadim Yol ise,

Malabadi Köprüsü

Samsun'dan başlar, Amasya üzerinden Yozgat'a oradan Kayseri üzerinden Adana'ya oradan da Yumurtalık veya Samandağ'ına ulaşarak son bulur. Bu yollar aşağı yukarı Bizans döneminde de kullanılmıştır.

Selçuklu Döneminde ise, merkezi otoritenin kuvvetli, yol güvenliğinin sağlam olması, Türk illerinden başka bir yerde bulunmayan kervansaray gibi konaklama tesislerinin olması Anadolu'da ticareti canlandırmış ve Orta Çağ içinde Anadolu'nun altın çağını yaşamasına sebep olmuştur. Orta Çağ'ın en önemli yol güzergâhı İpek Yolu'dur. İpek yolu hiçbir ülkede olmadığı kadarıyla Anadolu'da ağ gibi dağılmıştır. Bunun da nedeni Kervansaraylar ve güvenlidir. İpek Yolu, Çin'in Şian kentinden başlar. Bütün Türk illerini kat ederek Anadolu'ya gelir. Bu yol Anadolu'ya üç koldan girer. Aşağıdan yukarıya doğru sıralarsak, birinci kol: Hasankeyf yakınlarından sınırlarımıza gire, Mardin, Şanlıurfa, Malatya, Kayseri yolu üzerinden Konya'ya gelir. Eğer devam edecekse Afyon, Eskişehir üzerinden İstanbul'a oradan da Avrupa'ya yönelir. İkinci kol: Doğubayazıt ya-

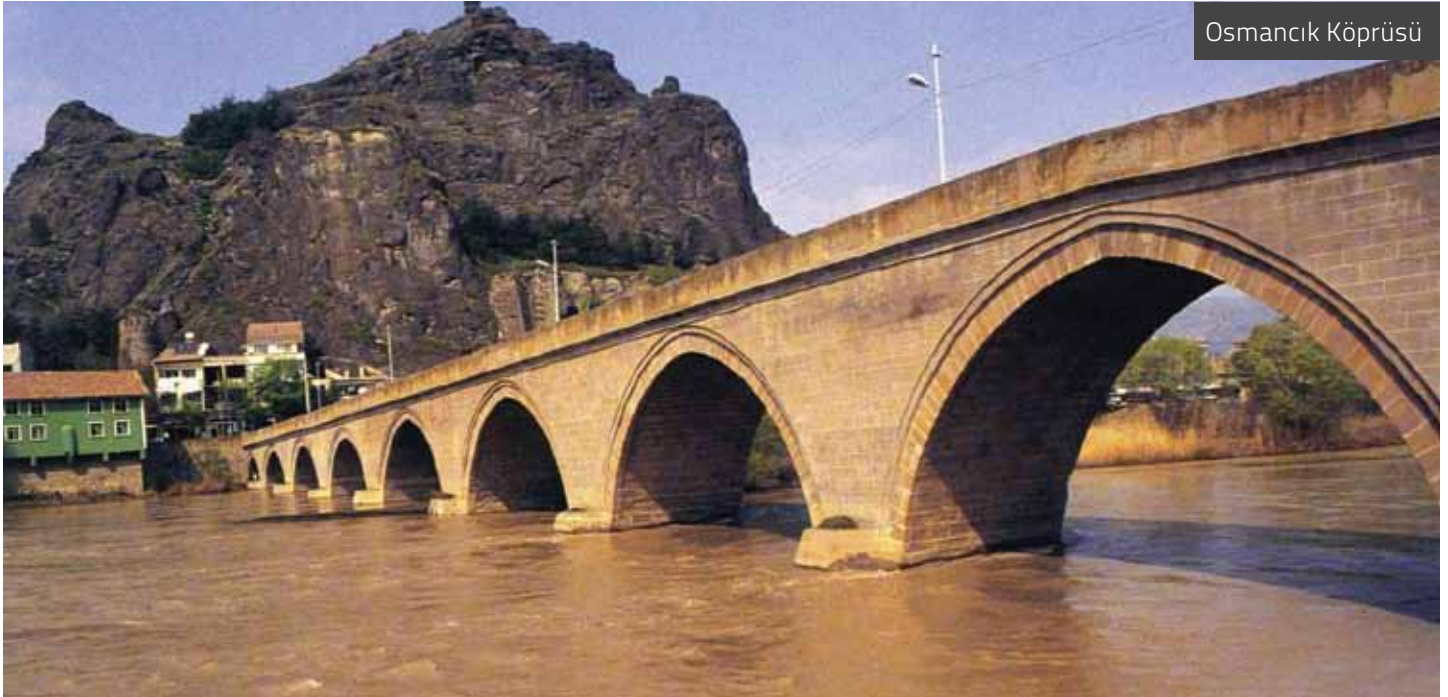
kınlarından sınırlarımıza girer, Erzurum, Erzincan, Sivas üzerinden Kayseri'yi takip ederek Konya'ya gider veya Sivas'tan Tokat, Amasya, Kargı, Karabük, Gerede üzerinden İstanbul'a ulaşır. Oradan da sınırlarımızı terk eder. Üçüncü bir yol ise, Kars yakınlarındaki Ani şehrinden sınırlarımıza girer, Erzurum üzerinden Trabzon'a ulaşır. Oradan deniz yoluyla İstanbul'a geçer. Anadolu toprakları içindeki İpek Yolu'nun bu ana yolları dışında bunları birbirine bağlayan tali yolları da vardı.

Osmanlı döneminde ise; doğuya giden üç ana kol bulunurdu. Bunlar Kervan ve Ordu Yolu idi. Birinci yol, İstanbul'dan, Gebze, İzmit, Hendek, Bolu, Gerede, Tosya, Merzifon, Amasya, Niksar, Koyulhisar, Karahisar, Aşkale, Erzurum, Doğubayazıt üzerinden sınırlarımızı terk ederek gider. Anadolu'ya göre, buna Sol Yol veya Üst Yol ismi verilir. Sol

Kol bazen, Merzifon'dan, Amasya, Tokat, Sivas, Alacahan, Hekimhan, Malatya, Harput, Diyarbakır, Mardin'den sınırlarımızı terk eder. İkinci yol ise; Orta Yol ismiyle anılır ve İstanbul, Gebze, İzmit, Söğüt, Eskişehir'den Ankara'ya veya

Mudurnu, Nallıhan, Beypazarı, Ankara'ya, daha sonra, Yozgat yakınlarından Sivas, Erzincan, Erzurum ve Doğubayazıt'tan sınırlarımızı terk eder. Alt Yol veya Sağ Yol denilen bir üçüncü yol ise; İstanbul, Gebze, İzmit, Söğüt, Eskişehir, Bolvadin, Akşehir, Argıthanı, Konya, Karapınar, Ereğli, Ulukışla, Adana, Payas, Belen, Antakya üzerinden sınırlarımızı terk eder. Bu üç yolun da tali yolları olduğu gibi bir de Üst Yoldan Amasya, Tokat üzerinden geçen Bağdat Yolu ve Alt Yol'un büyük bir bölümünü takip eden Haç Yolu vardır. Ayrıca bu yollara ilaveten XIX. Yy. da Bağdat ve Hicaz Demir Yolları ilave edilmiştir. Bugün de kullanılan ana yolların tamamına yakını tarihin her döneminde kullanılmıştır. Yol vücudun kan damarları gibidir. Geçtikleri yerlere hayat verir. Tarihin her döneminde önemli şehirler hep yol kavşaklarında kurulmuştur.

Anadolu'muzda 1500 yakın tarihi köprülerimiz vardır. İki yakayı iki gönülü ve gönülleri birbirine bağlayan köprülerimizin korunup kollanması ve gelecek nesillere sağlam bir şekilde aktarılması en büyük dileğimizdir.

Osmancık Köprüsü

SİVAS EĞRİ KÖPRÜ

Köprü Sivas'ın 3 km. güneyinde, Kızılırmak nehri üzerinde kurulmuştur. Üzerinden eski Sivas-Malatya (İpek ve Bağdat) yolu geçer. Orijinal kitabesi yoktur ama 1802 tarihli tamir kitabesi vardır. Anadolu Selçuklu döneminde inşa edildiği bilinen köprü, 1585 de III. Murat döneminde, 1802 de Erzincanlı Mustafa Paşa ve XIX. yy. da Halil Rifat Paşa'nın valiliği sırasında Kangalağası Abdurrahman Paşa tarafından tamir ettirilmiştir. Köprünün 2001 yılındaki tamiri sırasında müzede bulunan 1802 tarihli kitabe bir niş içine alınarak mansap tarafına doğru çıkıntı yaparak bir kitabe köşkü ve Evliya Çelebi'nin bahsettiği bir namazgâhın mihrabını oluşturulmuştur.

Köprü 173 m. uzunluğunda, 4,60 m. eninde, 6 gözü bir tarafta, 12 gözü diğer tarafta kalmak üzere kaynak tarafına doğru kırılan toplam 18 gözlüdür. Bu kırılma nedeniyle de eğri köprü ismini alan köprünün en büyük kemerin açıklığı 8 m. civarındadır.

Eğri Köprü'nün Namazgâh Bölümü

MARDIN

✍ Dr. Serra Menekay

📷 Engin Arel

Bilgelik, emek ve sabrın getirdiği hoşgörünün,
en çok aradığımız zaman ve coğrafyanın tam ortasında zaten
mevcut olduğu yer;

Aslında Yunus'la, Mevlâna ile yerleşmiş ve bizim kültürümüzün önemli bir parçası olan hoşgörüyü, bugünlerde özlemle aramaktayız. Üstelik en çok hoşgörü aradığımız coğrafyalardan birinin tam da orta yerinde; Mardin'de gerçek hoşgörüyü yaşamak tüylerimizi diken diken ediyor. Hoşgörü, altını çok köklü değerlerin doldurduğu çok büyük bir erdem. Hoşgörü için bilgelik, emek ve sabır gerekli. Bunların her birinin bir kültürde yer alması için yüzyıllarca süren birikim, eğitim ve medeniyet olmalı. Bizim kültürümüzde mevcut olan bu yüce değerlerin bir çırpıda yok olma ihtimalini düşünmek ise çok üzücü.

Mardin'deki hoşgörünün altında; sırtını dağa dayayıp sonsuz ovaya bakarken insanoğlunun hissettiği ölümlülük hissini ağırlaştırdığı ve insanlığın en

eski tarihi kökenlerini barındırmanın getirdiği bilgelik, oviden yaşama aktarılan emek, kuşaktan kuşağa kalıtılan birikim, yüzyılların birlikte yaşam eğitimi ve taşı oyp bu dünyaya bir iz bırakma çabasındaki sabır var. Üstelik o kadar açık ve anlaşılır ki bu hoşgörü, ilk kez gelen birinin ilk bakışında gözlenebiliyor. Mabetler farklı, ritüeller farklı, insanlar farklı, konuşulan diller farklı, ama her şey ve herkes bir arada, hem de çok uzun zamandır.

Engin Mezopotamya Ovası'na bakıyor bu tarihi şehir. Fırat ve Dicle'nin arasında Mezopotamya olarak bilinen bu bölgeye tarih boyunca pek çok medeniyet yerleşmiş. Burada yer alan Mardin, Yukarı Mezopotamya'nın en eski şehirlerinden biri. Ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin belli olmayan

şehrin MÖ 4.500'lü yıllarda Subariler tarafından kurulduğu düşünülmekte. Daha sonra Sümer, Akad, Babil, Mitani, Asur, Pers, Bizans, Arap, Selçuklu, Artuklu ve Osmanlı hâkimiyetinde varlığını sürdüren Mardin, bu dönem ve medeniyetlere özgün birçok yapıyı bünyesinde harmanlayan bir açık hava müzesi görünümünde.

En tepeye çıkıyoruz ilk önce, kalenin de en tepesine. Mardin'e tepeden bakıyoruz. Önümüzde ise ufka kadar uzanan uçsuz bucaksız Mezopotamya Ovası. Çok etkileyici bir enginlik. Maalesef hava kapalı. Açık havalarda buradan Suriye'nin görüldüğünü söylüyorlar. Şehir sırtını dayamış kaleye, kale ise kucaklamış tüm şehri. Hep birlikte sonsuzluğa bakıyorlar. Enginliğin tadını yeterince çıkardığımızı düşündüğümüzde

eski Mardin şehrine iniyoruz. Yeni Mardin arkamızda kalan vadiye yerleşmiş. Orada yüksek ve modern binalar ile yeni Mardin uzanıyor. Neyse ki ayrılmışlar yeniyle eski ve yeni bozamamış eskinin güzelliklerini. Modern dediğime bakmayın, içinde asansörü, kaloriferi, sıcak suyu bulunan yapılara modern deniyor diye diyoruz, ama yeni binalar her yerdeki yeni binalar kadar karakterlessiz, özensiz ve emeksiz. İyi ki eski binaların üzerine kurulmamış zevksiz yapılar. Biz eski Mardin'in çarşısında Cumhuriyet Meydanı'nda alıyoruz soluğu. Baktığımız her yerdeki taş binalar ve üzerlerindeki emek büyülüğü hepimizi. Uzun uzun yürüyoruz. Erdoba Konaklarında bir kahve molası veriyoruz. Yer minderlerine oturup, pencereden Mezopotamya Ovası'na bakarak içiyoruz kahvemizi. Etrafımız yabancı turistlerle dolu. Tarihi Postane Binası'nı geziyoruz. Bu çok güzel binayı hafızamıza ve fotoğraflarımıza yerleştiriyoruz. Sabancı Müzesi'ne gelene kadar buranın meşhur mavi badem şekerini ve ceviz sucuğunu tadıyor, eve götürmek için satın alıyoruz. Bittim ve defne sabunu alıyoruz taş işçiliği yapan bir atölyenin hemen yanındaki sabuncudan. Arapça konuşuyor kendi aralarında satıcılar. "Kuru incir alır mısınız, kendi malımız" diyorlar, incirin Mardin'de yetişiyor olduğunu görmek şaşırtıyor bizi. Mardin'de yazları ve baharları Akdeniz iklimi hüküm sürüyormuş oysa. Bu yüzden incir de var, zeytin de, üzüm de, pamuk da, hatta fındık da. Kışlar biraz farklı sadece, daha soğuk, karasal ve karlı geçiyormuş. Kışın yemek üzere pestiller, ceviz sucukları, kuru üzümler ve kuru yemişler hazırlanmış bile.

Yeni açılan müzeyi görmek istiyoruz, müze kartlarımızı çıkarmaya yelteniyoruz, ama bir şey ödememize gerek yokmuş, herkese açılmış müze. Sabancı Müzesi çok güzel ve çok modern. Mardin'in tarihini ve kültürel zenginliklerini olduğu gibi gözler önüne seren bir müze

hazırlamış Sabancılar. Alt katta ise Dilek Sabancı Sanat Galerisi var. Türk ressamlarının çok güzel eserleri bu galeride toplanmış. Bunları burada görmekten çok büyük mutluluk duyuyoruz. Emegi geçen herkesin ellerine sağlık.

Müzeden çıkıp Mardin'in dar sokaklarında yürüyüşümüze devam ediyoruz. Mardin'in taş evleri daracık, bol merdivenli sokaklarla birbirine bağlı. Karşımıza gelen tarihi yapıları, taş evleri fotoğraflıyoruz. Öyle çok gezilecek ve görülecek yer var ki, bizimki gibi bir hafta sonu gezisine hepsini sığdırmak zor olacak. Ulu Cami ve Deyrülzafaran Manastırı mutlaka görülmesi gereken eşsiz eserler arasında. Mor Şmuni Kilisesi de yenilenmiş haliyle ibadete açılmış. Ayrı dinlere mensup cemaatlerin birbirlerine saygı göstererek, önemli günlerini ve bayramlarını birlikte kutlayarak yüzyıllardır bir arada yaşama becerisini göstermeleri sosyolojik olarak çok önemli bir örnek Anadolu'nun hoşgörüsüne.

Gün eğiliyor ve biz yorgun düşüyoruz. Öylesine büyülenmiş ki gördüklerimizden, acıktığımızı fark etmemişiz

**Uçsuz bucaksız bereket
fişkırان bir ova, tüm
pencereleri ovaya bakan,
taş işçiliğinin güzellikleri
ile süslü tarihi taş evler,
birbirinden güzel camiler,
kiliseler, manastırlar,
havada her yere yayılmış
misticizm.**

bile. Şimdi sıra Mardin mutfağının zenginliklerini keşfetmeye geldi. Cumhuriyet Meydanı'na geri dönüyoruz. Akşam yemeği için seçtiğimiz mekân Cercis Murat Konağı. Yine tüm pencereleri Mezopotamya Ovası'na bakan eski bir taş konak burası. Nefis bir de terası var. Terasta batırıyoruz günü. Gün geceye döndüğünde o engin ova da denize dönüyor sanki. Tek tek izlenen ışıklar ise birer gemi oluveriyor. Gecesi de gündüzü kadar etkileyici bu yaşlı ovanın. Düşüncelere daldırarak, şiir yazdıracak, türküler yakacak veya taşı oyduracak kadar etkileyici. İçeride bizi bekleyen ziyafetin kokuları bizi kendimize getiriyor. Mardin, bölgede yetişen bitkilerin etkisi, yaşam tarzının belirleyiciliği, tarihin ve gelip geçen medeniyetlerin katkısı ile zenginleşmiş ve artık gelenekselleşmiş kendine özgü bir mutfak kültürüne sahip. Yöreyle has baharatlar kullanılarak

lezzeti arttırılan geleneksel yemekler arasında ikbebet (içli köfte), semburek, ırok, kibe, kitel raha, kuzu çevirme, kaburga, lebeniyye ve zerde sayılabilir. Hepsinden biraz tatmaya çalışıyoruz. Hepsi gerçekten çok leziz, üstelik özenle sunuluyor. Bitmek bilmeyen sorularımız sabırla ve mutlulukla yanıtlanıyor. Yöre mutfağını şekillendiren öğelerden bazılarının çeşitli dinlerde dinsel törenler için hazırlanan yemekler, düğün, doğum ve ölüm sonrasındaki geleneksel günler ve ayinler için özel olarak yapılan yemekler olduğunu da belirtmek gerek. Yine geleneksel hale gelmiş olan; tekrar gelmemizi sağlayacağını dileyerek yemeğimizin üzerine bir şerbet ikram ediyorlar. Tattığımız her şey çok leziz, çok özel ve sıra dışı. Mutfağını da çok beğeniyoruz Mardin'in.

Hiç kervansarayda kalmadım, çok isterdim, diyorsanız Mardin'deki Artuklu Kervansarayı'nı görmelisiniz. Hem modern dünyanın tüm gereklerini sunuyor hem de otantik havasını korumayı başarmış bu incelikle tasarlanmış otel.

Sabah erkenden uyanıyoruz, bitmedi daha görülecekler. Kentin sembolü haline gelmiş olan iki yapıdan biri Ulu Cami idi. Üstünde ayetler yazılı olan ve adeta gökyüzüne ulaşmayı başarmış minaresi görkemiyle büyülüyor insanı. Diğer yapı ise Zinciriye Medresesi. Efsaneye göre bu iki yapı eskiden zincirlerle birbirine bağlıymış, şehri kötülüklerden, şehrin insanlarını akreplerden korumuş bu zincirler. Şimdi ise şehrin iki önemli sembolü olarak bağlılıklarını koruyorlar. Her taşın bir efsanesi var sanki taşlar dile gelirken efsaneler karışıyor hikâyelerine. Ezan sesi, çan sesi, çekiç sesi eşlik ediyor birbirlerine.

Böyle bir enginlikle terbiye olan bilgelik yaratıcılığı beraberinde getiriyor elbette. Testicilik, demircilik, bakırcılık, kalaycılık, kuyumculuk, gümüşçülük

(telkâri), iğne oyası, Midyat el nakışı, tohum iğnesi, yorgancılık, oyacılık, boyacılık (sibbeğ), dericilik (debbağ), sabunculuk, dokumacılık, şalüşapık (özel bir kumaş dokumasıdır), kilimcilik, halıcılık (yün ve ipek), semercilik, keçecilik, tahta oymacılığı (kakmacılık), sedef işlemeciliği, halburculuk (gürgen ağacı işlemeciliği) ve taş oymacılığı gibi yöreye has el sanatları eski çağlardan beri yapılmış ve yapılıyor. Bu eşsiz el sanatlarının Çin malları ile ezilip yok olmaması için ne lazımsa yapılmalı. Cemil İpekçi'nin burada bir dokuma ve işleme atölyesi açmış olduğunu duymak bize mutluluk veriyor. Yöreye özel dokumalardan ve telkârilere almak için çarşıda dolaşıyoruz. Her biri ayrı bir sanat eseri gördüklerimizin. Telkâri, tel haline getirilmiş gümüşü veya altını tahta üzerinde açılmış oyuklara kakarak ve gömerek yapılan bir süsleme sanatı. Tel haline getirilen altın ve gümüş kanaviçe zarafetinde ilmek ilmek işlenerek süs ve ziynet eşyalarına dönüştürülüyor. Bu ince el sanatının en güzel örneklerini Mardin ve Midyat'ta görmek mümkün. Biz de güzel hatıralar ve hediyeler alıyoruz. Ayrılık zamanı geldi bile bu güzel şehirden. Sanki bir

rüya gibi yaşanan bir hafta sonu tatili ucuzlayan ve artan uçak seferleri sayesinde artık çok kolay.

Bu cennet vatanın her köşesinde ayrı güzellikler, ayrı hayatlar ve ayrı dersler var hepimiz için. Mardin bana en çok aradığımız şeylerin gözümüzün önünde olabileceğini gösterdi. Çözümleri ararken başka kültürlerin, başka insanların değerlerinin bize sunulan, hatta dayatılan taraflarını değil, kendi kültürümüzün değer ve inceliklerini keşfetmemizin hem daha sağlıklı hem de kolay ve bize uygun olduğunu görmeliyiz. Bizim köklü ve engin kültürümüz, bizim sosyolojik değerlerimiz, bizim erdemlerimiz var yaşatmamız, kıymetini bilmemiz ve aktarmamız gereken.

İnanılmaz bir enginlik, yüzyıllarla anılan tarih yükü, sabrın sembolü taş işçiliği, zaman durmuş izlenimi veren şiirsel bir kent. Uyum ve hoşgörünün, İpek Yolu'nun bir diğer önemli durağında, Mardin'deyiz. İlk kez bu coğrafyada bulunuyorum, adeta büyüleniyorum.

VAKIFLAR ŞUBESİ İLK KONGRESİNİ GERÇEKLEŞTİRDİ

Diyanet ve Vakıf Hizmetleri kolunda yetkili sendika olan Diyanet-Sen Vakıflar Genel Müdürlüğü çalışanlarına ve üyelerimize daha iyi hizmet sunmak için aldığı bir kararla vakıflar üyelerimizi ayrı bir şube olarak koordine etti.

15 Ekim 2011'de Ankara Vakıf Evi'nde gerçekleştirilen seçimler sonucu İrfan İşeri Vakıflar Şube Başkanı seçildi.

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü çalışanlarının üye olduğu Diyanet-Sen 2010'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde de yetkiyi almasının ardından diğer şubeler içinde dağınık olarak bulunan Va-

kıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı üyelerimize daha kaliteli hizmet sunmak, sorunlarına etkin çözümler getirebilmek amacıyla vakıf çalışanı üyelerimizi tek bir şube çatısı altında birleştirmeye karar verdi. 15 Ekim 2011'de Ankara Vakıf Evi'nde yapılan ilk kongresi ile vakıflar şubemiz yönetim, denetim ve disiplin kurulu üyelerini belirledi. Gerçekleştirilen seçimler sonucu İrfan İşeri Vakıflar Şube Başkanı seçildi.

Ankara Vakıf Evi'nde gerçekleştirilen Vakıflar Şubesi Genel Kurulu'na Genel Başkan Mehmet Bayraktutar ve yönetim kurulu üyeleri ve Vakıflar üyelerimiz katıldı.

Vakıflar Şubesi yönetimi şu isimlerden oluşuyor:

Şube Başkanı: İrfan İşeri

Şube Sekreteri: Hilal Aydemir

Şube Teşkilat Sekreter: Serkan Sayı

Şube Mali Sekreteri: Bayram Erduman

Şube Eğitim Sekreteri: Muammer Selvi

Şube Mevzuat Sekreteri: Mehmet Yılmaz

Şube Arş ve Dışiş Sek: İbrahim Daştan

Denetleme Kurulu: Yüksel Tarhan, Metin Demirkaya, Adem Şahin

Disiplin Kurulu:

Filiz Peksarı, Sadettin Pınarcıoğlu, Recep Arslan

HABERLER

BAYRAKTUTAR: VAKIF KÜLTÜRÜ ECDAD MİRASIMIZDIR

Şube Genel Kurulu'nda konuşan Diyanet-Sen Genel Başkanı Mehmet Bayraktutar, vakıfların ve vakıf kültürünün evdat mirasımız olduğuna dikkati çekerek "Tarihi bir geçmişe sahip olan ve bizi biz yapan vakıflar, şanlı ecdadımızın bize gelecek nesillere aktarılacak kutsal emanetlerdir. Vakıflar, geçmişten bugüne insanlık medeniyetine bıraktığı eserler yanında vakf etme duygusunu ve paylaşma erdemini nesiller boyu taşıyarak sosyal ve toplumsal, önemli bir rol üstlenmiştir. İnsana insanca bakmak, yaratılanı yaratandan ötürü sevmek, sahip olunan mal ve servetten başkalarını da faydalandırmak gibi yüce duyguların en geniş manada uygulandığı sistemin adı vakıftır. Vakıflar sadece yoksulları koruyan ve yardım eden kurumlar değildir. Vakıflar aynı zamanda sosyal ve ekonomik yardımlaşmayı da benimser." dEcdadımızdan miras kalan eserleri asli işlevleriyle korumaya ve yaşatmaya çalışan

Vakıflar Genel Müdürlüğü ve çalışanlarının çok önemli bir vazifeyi ifa ettiklerini belirten Bayraktutar "Ecdadımızın bu güzel mirasını korumak ve yeni eserlerle gelecek nesillere aktarmak amacıyla yapılan tüm çalışmalarda katkısı bulunan siz değerli üyelerimizin sorunlarını tespit etmek ve daha etkin çözümler üretebilmek amacıyla bu yıl vakıflarda çalışan üyelerimize ayrı bir şube açmayı uygun gördük. Bu gün Vakıflar Şubemizin 1. Olağan Genel Kurulunu gerçekleştiriyoruz. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde de yetkinin alınmasıyla birlikte vakıf üyelerimize daha iyi hizmet sunmak, sorunlarına köklü çözümler bulabilmek amacıyla gerek sizlerle gerekse yönetim kurulumuzla istişarelerimiz oldu. Bu istişareler sonucu farklı şubelerimiz içerisinde yer alan vakıf çalışanı üyelerimizi tek şube çatısı altında toplama kararı aldık. Hep birlikte güzel çalışmalara imza atacağımıza inanıyorum. Bundan sonra vakıf çalışanla-

rının dertlerini istek ve taleplerini kendilerinden dinleyip, çözüme kavuşturmayı hedefliyoruz. Onun için Vakıf Çalışanlarımıza ayrı bir şube kurduk. Şimdiden hepimize hayırlı olsun." Şeklinde konuştu

Birlik olduktan sonra tüm sorunlarımızın üstesinden gelineceğine inandığını söyleyen Bayraktutar sözlerini şöyle tamamladı: "Geçmişte çok çalıştık, çok önemli başarılarla imza attık. Bundan sonra da sendikamızı ve konfederasyonumuzu daha iyi yerlere taşımak için var gücümüzle çalışacağız. Bu noktada sizlerin desteğine, katkısına, görüşlerine, eleştirilerine hayati derecede önem veriyoruz. Bu duygu ve düşüncelerle hepimizi saygı ve sevgi ile selamlıyor kongremizin vakıf çalışanları ve Diyanet-Senimize hayırlı olmasını diliyorum."

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRÜ ADNAN ERTEM'E ZİYARET

Diyanet-Sen Genel Başkanı Mehmet Bayraktutar, Vakıflar Genel Müdürü Adnan Ertem'i makamında ziyaret ederek vakıf çalışanlarının bazı taleplerini Ertem'e iletti.

Genel Başkan Bayraktutar'ın yanı sıra Genel Sekreter Hacıbey Özkan'ın da yer aldığı ziyarette konuşan Diyanet-Sen Genel Başkanı Bayraktutar, vakıfların ata yadigarı bir kurum olduğunu belirterek "Ecdat mirasımızın yer aldığı böyle bir kurumu yönetmenin sorumluluğunun bilince olduğunuzu görüyor yapılan güzel çalışmaları memnuniyetle takip ediyoruz. Bu güzel çalışmalardan dolayı başta şahsınız olmak üzere tüm vakıf personelinin de kutluorum" dedi.

Her kurumda olduğu gibi Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde çalışan personelin de bazı sıkıntıları ve sorunları olabileceğini belirten Bayraktutar, bu sorunların el birliği ile çözüm odaklı çalışmalarla çözüleceğine inandığını kaydetti.

Bölge Müdürlüklerinde Çalışan Tüm Personele Yemek ve Servis İmkanı Sağlansın

Bayraktutar, Ankara, İstanbul 1 ve 2, İzmir ve Antalya Vakıflar Bölge Müdürlüklerinin yemek ve servis uygulamasından yararlanmasına rağmen diğer bölge müdürlüklerinin bu uygulamadan yararlanmadığını belirterek tüm bölge müdürlüklerinin yemek ve servis uygulanmasından yararlandırılması için çalışma yapılmasını istedi.

Görevde Yükselme ve Unvan Değişikliği Sınavı Açılsın

Özellikle GIH personeline yönelik unvan değişikliği sınavı yapılmasını isteyen Bayraktutar, bunun personelin veriminin artmasında olumlu olacağına inandığını söyledi. Müdürlük sınavının da 2004 yılından beri açılmadığını anımsatan Bayraktutar, dışardan atama yerine kurum içinden atamaların kurumda birlik ve beraberliği güçlendireceğine inandığını ifade etti.

Ziyaretten duyduğu memnuniyeti dile getiren Vakıflar Genel Müdürü Adnan Ertem, taleplerin imkanlar dahilinde gerçekleştirilmesi için çalışmalarını belirtti.

VAKIF LOJMANLARINDA KALAN PERSONELİMİZ MAĞDUR EDİLEMEZ

Diyanet-Sen Genel Başkanı Mehmet Bayraktutar ve yönetim kurulu üyeleri İstanbul 1-2-3 nolu şube yönetimleri ile mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne, kullanımı Diyanet İşleri Başkanlığı personeline ait Camilerin müstemilatlarında kalan din görevlilerinden ecrimisil istenmesi dolayısıyla yaşadıkları mağduriyetin giderilmesi konusunda istişare toplantısı yaptılar.

Diyanet-Sen Genel Başkanı Mehmet Bayraktutar istişare toplantısında yaptığı konuşmada 'Söz konusu lojmanlarda ikamet eden tüm din görevlilerimiz bağlı oldukları müftülüğün izni ile bu lojmanlarda oturmaktadır. Hal böyleyken Vakıflar Genel

Müdürlüğü'nün görevlilerimizi işgalci gibi göstererek lojmanlardan çıkarmak istemesi ve ecrimisil tahakkuk ettirmeye çalışılması kabul edilemez bir durumdur." dedi.

Bayraktutar bu durumdaki din görevlilerimizin mağdur olmaması için sendika olarak gerekli girişimlerde bulunacaklarını belirterek çözüme ulaşıncaya kadar çalışmaların devam edeceğini belirtti.

Toplantıda Diyanet-Sen Hukuk Müşaviri Avukat Muharrem Mankır da konunun hukuki dayanakları, ecrimisil ihbarnamesine itiraz ile bu konudaki davalar ve izlenecek yol konusunda katılımcılara bilgi verdi.

VAKIFLAR ANKARA BÖLGE ÜYELERİMİZ İLE İSTİŞARE TOPLANTISI YAPILDI

Diyanet-Sen yönetim kurulu üyeleri Vakıflar Ankara Bölge Müdürlüğü'nde çalışan üyelerimizle bir araya gelerek yapılacak çalışmalar konusunda istişarede bulundular.

Diyanet-Sen Genel Sekreteri Hacibey Özkan, Genel Mevzuat ve Toplu Sözleşme Sekreteri Ali Bayır, Genel Araştırma ve Dış İlişkiler Sekreteri Mehmet Yaman, Vakıflar Şube Başkanı İrfan İşeri, Vakıflar Ankara Bölge Müdürlüğü'nde çalışan üyelerimiz ile görüşerek toplu sözleşme öncesi kurum çalışanlarının sorunları, istekleri ve toplu sözleşmeye getirilmesini istedikleri hususlar konusunda görüş alışverişinde bulundular. Toplantıda ayrıca imzalanan Kurum İdari Kurul kararlarının uygulanıp uygulanmadığı konusunda da bilgi alındı.

VAKIFLAR ŞUBE ÜYELERİMİZLE İSTANBUL VE ANTALYA BÖLGE TOPLANTILARI GERÇEKLEŞTİRİLDİ

Diyanet-Sen Vakıflar Şubesi İstanbul ve Antalya Bölge Toplantıları yapıldı. Vakıflar Genel Müdürlüğü üyelerine daha etkin hizmet sunmak amacıyla ayrı bir şube kuran Diyanet-Sen düzenlediği bölge toplantıları ile vakıf çalışanlarının sorunlarına çözüm üretmek için istişare toplantıları gerçekleştirdi.

Üyeler arasında iletişimi kuvvetlendirmek, moral ve motivasyon sağlamak ve önümüzdeki dönem yapılacak çalışmalar konusunda yol haritası belirlemek amacıyla düzenlenen bölge toplantıları oldukça verimli geçti.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ NİSAN AYI KİK GÖRÜŞMELERİ BAŞLADI

Diyabet-Sen'in yetkili sendika olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü ile yürüttüğü Kurum İdari Kurul Toplantıları 18 Nisan 2013'de başladı.

Vakıflar Genel Müdür Yardımcısı Rifat Türker başkanlığında gerçekleştirilen toplantıya Diyanet-Sen'i temsilen Genel Başkan Ve-

kili Hacıbey Özkan, Genel Başkan Yardımcısı (Mevzuat ve Toplu Sözleşme) Ali Bayır, Vakıflar Şube Başkanı İrfan İşeri, Şube Başkan Vekili Hilal Aydemir, Şube Başkan Yardımcısı Bayram Erduman ve Şube Başkan Yardımcısı İbrahim Daştan katıldı.

Toplantıda aşağıdaki maddeler görüşüldü:

- 2014 yılı Şubat ayında yapılacak olan Banka maaş promosyonu
- 2013 ve 2014 yıllarında yapılması planlanan görevde yükselme ve unvan değişikliği sınavları
- TOKİ ile Vakıflar Genel Müdürlüğü arasındaki kurumsal projeler

DİYANET-SEN

TÜRKİYE DİYANET VE VAKIF GÖREVLİLERİ SENDİKASI

1. Ulusal

Din ve TOPLUM

Fotoğraf Yarışması

Katılım formu için www.fsk.org.tr www.tfsf.org.tr www.diyamet-sen.org.tr

Son Katılım: 18 Eylül 2013

Fotoğraf: Necip EVLİCE

Ödüller

- Birinci : 5000 TL + Sertifika
- İkinci : 3000 TL + Sertifika
- Üçüncü : 2000 TL + Sertifika
- Mansiyon : 1000 TL + Sertifika
- Sergileme : 100 TL + Sertifika (Elli adet)

Satın Alma

Yarışmayı düzenleyen kurum uygun gördüğü fotoğrafların kullanım haklarını 100 TL ödeyerek satın alma yapabilir.

Fotoğrafların Kullanım Hakları

Ödül, mansiyon ve sergilemeye değer bulunan eserler Türkiye Diyanet ve Vakıf Görevlileri Sendikası bünyesinde hazırlanacak her türlü tanıtım amaçlı materyallerde, İnternet ortamında fotoğrafçının ismi açık olarak belirtilerek kullanılabilir. Kullanım hakkı eser sahibi ile birlikte Türkiye Diyanet ve Vakıf Görevlileri Sendikası'na ait olacaktır.

Seçici Kurul

- Prof. Dr. Hakkı ACUN
- Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR
- Göker MÜFTÜOĞLU
- Dursunali SARIKOÇ
- Tekin ERTUĞ

İnternet: www.fsk.org.tr

Sekreteryası Fotoğraf Sanatı Kurumu (FSK) tarafından gerçekleştirilen yarışma, Türkiye Fotoğraf Sanatı Federasyonu (TFSF) onayıdır. Yarışmada Jüri Değerlendirme süresince TFSF temsilcisi bulunacaktır.

- TFSF No: 2013/16
- TFSF Temsilcisi: Necip Evlice

Yarışma Sekreteryası
Murat TORU

Fotoğraf Gönderme Adresi:
Fotoğraf Sanatı Kurumu
Fevzi Çakmak 1 Sokak, No: 22/2
Kızılay – ANKARA
Tel: 0312 230 46 16

Konu: "Din ve Toplum Fotoğraf Yarışması" yazılarak:
e-posta: yarisma@fsk.org.tr

VAKIF^{VE}
TOPLUM

DIYANET-SEN'in ilmi, bilimsel, akademik ve sosyal hayata katkısıdır.